

2011 OKT. 13

55983
93/99 FI H79
2011/5

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXIX. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXIX. évfolyam • 5. szám
2011. október

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
SELMECZI KOVÁCS ATTILA

•
Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
www.honismeret.hu
INDEX 25387 E-mail:
honism@gmail.com
selmeczikovacs@gmail.com

Megjelenik

a

Nemzeti Erőforrás Minisztérium

a

Nemzeti Kulturális Alap

és a

Magyar Nemzeti Múzeum

támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,
az egyes számok ára 460 Ft.
Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknel
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.
További információ: 06 80/444-444

•
Olvasószerkesztő:
Balahó Zoltán

•
Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balassa Zoltán újságíró, Kassa
Dániel Erzsébet etnográfus, Párkány-Nána
Dávid István dr. intézetvezető főiskolai tanár,
Nagykőrös

Domokos Zsuzsanna igazgató,
Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Budapest
Fehér Anikó dr. karnagy, népzene kutató,
a Magyar Rádió programszerkesztője
Fehér Zoltán dr. ny. főiskolai adjunktus, Bátya
Fodor Fanni történész muzeológus,
Nagy Imre Emlékház, Budapest
Fodor István Ferenc helytörténész, szociológus,
Jászkőhalma

Frisnyák Sándor dr. professor emeritus,
Nyíregyháza

G. Szabó Zoltán osztályvezető,
Hagyományok Háza, Budapest
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközélpók
Hála József dr. geológus, etnográfus, Budapest
Kis Istvánné ny. tanár, Nagykovács
Kisari Balla György dr. kartográfus, ny. tanár,
Budapest

Koczó József dr. ny. tanár, Vámosmikola
Küllös Imola dr. egyetemi tanár, ELTE, Budapest
László Zoltán polgármester, Kosd
Matyikó Sebestyén József ny. múzeumigazgató,
Siófok

Merényi-Metzger Gábor dr. PhD történész, Gyula
Pataki Zsolt geológus, Vác

Pávai István dr. PhD tudományos főmunkatárs,
MTA Zenetudományi Intézet

Polgárdy Géza dr. jogász, újságíró, Budapest
Radics Éva dr. egyetemi tanár,
Zeneművészeti Egyetem, Graz

Radnóti Klára dr. PhD történész muzeológus,
Magyar Nemzeti Múzeum

Richter Pál dr. osztályvezető,
MTA Zenetudományi Intézet, Budapest

Schill Tamás néprajzos muzeológus, Dunapataj

Sebő Ferenc szakmai igazgató,
Hagyományok Háza, Budapest
Szabó Imre dr. ny. tanár, helytörténész, Budapest
Szecskó Károly dr. történész, ny. levéltáros, Eger

Tóth Ferenc újságíró, Iregszemcse

Tóttós Gábor dr. főiskolai docens, Szekszárd

Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc

Várnai Ferenc dr. zenekutató, zeneszerző,
ny. főiskolai tanár, Pécs

A címlapon Barabás Miklós
Liszt Ferencet 1847-ben ábrázoló festménye látható

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Liszt Ferenc és a magyarság (<i>Radics Éva</i>)	3
Egy magyar hadvezér, aki elfoglalta és megsarcolta Berlint. Háromszáz éve született Hadik András (<i>Polgárdy Géza</i>)	9
Budavár tövében. Gondolatok a nándorfehérvári csata 555. évfordulóján (<i>G. Szabó Zoltán</i>)	12

ISKOLA ÉS HONISMERET

A Kodály-módszer (<i>Fehér Anikó</i>)	14
Népzeneoktatás és népzeneitanár-képzés a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen (<i>Richter Pál</i>)....	16
Zenei oktatás a Károli Gáspár Református Egyetem Nagykőrösi Tanítóképző Főiskolai Karán (<i>Dávid István</i>)	20

EMLÉKHELYEK

Nyalábvári Helikon (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	23
Gróf Siskovics József prágai síremléke (<i>Merényi-Metzger Gábor</i>)	25
Az emlékezet helye – Dunapataj 1919 (<i>Schill Tamás</i>)	27
Nagy Imre miniszterelnök budai Emlékháza (<i>Fodor Fanni</i>)	30

TERMÉS

Liszt Ferenc és a Magyar Nemzeti Múzeum (<i>Radnóti Klára</i>)	34
Liszt Ferenc, Herrmann Antal és a cigányzene. Avagy miként inspirálta a zseni tévedése az autentikus cigány folklór kutatását? (<i>Hála József</i>)	40
Liszt Ferenc Szekszárdja – Szekszárd Liszt Ference (<i>Tóttós Gábor</i>)	44
Bátaszék neves szülöttjéről (<i>Várnai Ferenc</i>)	49
A magyar népköltészeti kutatás kezdetei (<i>Küllös Imola</i>)	51
Vikár Béla fonográfós gyűjtése. Új módszerű népzenei gyűjtés a XIX. század végén (<i>Sebő Ferenc</i>)	56
A népzenei Pátria-felvételek rövid története (<i>Pávai István</i>)	60
„Úgy szerettem a muzsikálást, hogy a világon semmit annál jobban.” Antal Zolti, a vak gyimesi muzsikás (<i>Halász Péter</i>)	64

KRÓNIKA

A Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont 2011-es tevékenységeiről (<i>Domokos Zsuzsanna</i>) ..	70
Daloskönyv és CD Bartók Béla emlékére (<i>Tóth Ferenc</i>)	73
Emléktáblát avattak Bényben Csókás Ferenc tiszteletére (<i>Dániel Erzsébet</i>)	74
Helytörténeti séta Magyarban (<i>Kisari Balla György</i>)	75
Látomások a pusztulás örvényeiben. Pruzsík József festőművész kiállítása Balatonföldváron (<i>Matyikó Sebestyén József</i>)	76
Kosd rövid története (<i>László Zoltán</i>)	78
A kosdi bányakatasztrófa emlékezete (<i>Pataki Zsolt</i>)	79

A XXIX. Honismereti Akadémia szekciósüléseinek összefoglalói	81
<u>In memoriam</u>	
Cseke László utolsó hajóútja (<i>Balassa Zoltán</i>)	83
Sereg József (1928–2011) (<i>Szecsó Károly</i>)	84
Búcsú Tóth Ferencről (1926–2011) (<i>Szabó Imre</i>)	85
Molnár István (1924–2011) (<i>Fodor István Ferenc</i>)	86

KÖNYVESPOLC

Pécs zenei élete (<i>Fehér Anikó</i>)	87
Székely András Bertalan: Közép-európai szöttek. Kisebbség és kultúra – határon innen és túl (<i>Frisnyák Sándor</i>)	87
„Ideki a hegybe felnőtt komlókoró...” A moldvai csángó-magyarok etnobotanikája (<i>Fehér Zoltán</i>)	88
A hetedik évtized elején. Csáky Károly legutóbbi munkáiról (<i>Koczó József</i>)	90
HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR 2012.	
Magyar Kultúra Napja 2012.	95
A Magyar Emlékekért a Világban Egyesület rendezvényei	96

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállítása során könnyebbé teszi a korrektúra megtagadását esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat e-mail-en egyszerű WORD formátumban küldik el számunkra, vagy gépett kézirat esetén a szerkesztőség címére. Ha képeket küldenek, azokat JPG formátumban, 300 DPI felbontásban e-mail-en kérjük megküldeni. A közlésre szánt cikket csak a szerző nevének és postacímének feltüntetésével tudjuk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1–266-0857)

MNM VERÁNÓ Könyvesbolt (1053 Budapest, Magyar u. 40.)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311–2241)

ÉVFORDULÓK

Liszt Ferenc és a magyarság

A 200 évvel ezelőtt született Liszt Ferencre, a XIX. század egyik legkiemelkedőbb zeneszerzőjére és minden idők legnagyobb zongoristájára, s ahogy Vörösmarty nevezte, a világ „hírhedett zenészére” emlékezünk. Kalandos életét, szerelmi történeteit, hangversenykörültreit, virtuóz zongorajátékával aratott felülmúlhatatlan sikereit, művészi tevékenységének sokszínűségét, regénybe illő alakját több film és könyv feldolgozta már. Szívenedélyes hangú műveit rendszeresen hallhatjuk a rádióban és hangversenytermekben.

A Sopron és Felsőpulya között fekvő horvát-magyar-német ajkú községben, a Sopron megyei Doborjánban született 1811. október 22-én. A falut ma Raidingnak hívják, 1921 óta Ausztriához tartozik. A bicentenáriumi ünnégyen vizsgáljuk meg, mit is jelentett számára a határvidéken felnőve Magyarország, miképp vélekedett nemzeti hovatartozásáról – s hagyott-e nyomot a magyarság tevékenységén és alkotóművészetén.

Édesanyja, Lager Anna ágán elődei nagyrészt alsó-ausztriai osztrák földművesek voltak. Édesapja, Liszt Ádám magyar volt, akinek ősei magyar földön – Nyugat-Magyarország német nyelvű részén, javarészt a mai Burgenland területén – éltek és dolgoztak. Édesanyja révén Liszt Ferenc anyanyelve német volt, de a háromnyelvű faluban és édesapja által bizonyára „ragadt rá” a magyar is. Nemzeti hovatartozása a saint-germaini békediktátum után vált igazán viták tárgyává, ekkor került Doborján Ausztriához. A náci korszakban német eredetét hangsúlyozták. Ezt vették át napjainkban sok esetben a felszínes, félművelt nyugati útikalauz- és tankönyvszerkesztők.

Tizenhat éves korában korának szellemi központjába, Párizsba költözött, s a francia csaknem második anyanyelvévé vált. Mindig szívesebben beszélt franciául, mint németül. Élete során hosszabb ideig élt Rómában és Weimarban is, de soha fel nem vette sem a francia, sem az olasz, sem a német állampolgárságot – és soha nem volt osztrák állampolgár sem. Utazásai során magyar útlevéllel járta be a világot, melyben illetőségi helyeként a megyeszékhely, Sopron szerepel. Gyermekéi is magyar állampolgárok voltak. 1870 és 1873 között Liszt magyarul tanult. Beszéde nem volt tökéletes, ezért nyilvánosság előtt nem szólalt meg, nehogy nevetségessé váljon, de értette nyelvünket és egyszerű szövegeket el tudott olvasni. Nyelvtanára Vadász Zsigmond piarista szerzetes, gimnáziumi tanár volt. De döntő-e vajon a nemzethez való tartozás megítélésében a magyar szó?

A magyar nyelv nem – avagy hiányos tudása egyáltalán nem ritka jelenség a XIX. századi magyarországi, elsősorban nyugat-magyarországi nemesi és polgári családjainál. Batthyány Lajos, Széchenyi István, Eötvös József, Mosonyi Mihály, Semmelweis Ignác vagy az aradi vértanúk közül többen is nem, illetve törve beszéltek magyarul, nemzeti hovatartozásuk azonban nem vonható kétségbe.

S hogy mely nemzethez tartozónak érezte magát Liszt Ferenc, azt megtudhatjuk az Augusz Antal báróhoz 1873. május 7-én írott német nyelvű leveléből: „Engedtessek meg nekem, hogy a magyar nyelv sajnálatos nem-tudásától eltekintve születésemről síromig szívemben és gondolataimban egyaránt magyar maradjak, és komolyan támogathassam a magyar zenekultúrát.”

Bartók – híres akadémiai székfoglaló beszédében (1936) – Liszt nemzeti hovatartozásának kérdésében így foglalt állást: „Liszt magát mindenkor, Magyarország jósorsában éppúgy, mint balsorsában állhatatosan magyarnak vallja. Már pedig egy ilyen nagy művészi jelenségnek, mint amilyen Liszt volt, kijár a világ minden részéről, hogy ebbeli akarátát tudomásul vegyék, annak ne mondjanak ellent.”

Az ifjú Liszt gyakorlatilag semmiféle kapcsolatot nem tartott fenn hazájával. Életének meghatározó fordulópontja volt azonban az 1838-as pesti nagy árvíz: „A hír nagyon megrázott. [...] E felindulások és érzelmek hatására világossá vált számomra annak a szónak értelme: hazám. Hirtelen visszahelyeztem magam a múltba s szívemben érintetlenül megtaláltam a gyermekkori emlékeim kincsesházát. Szemem előtt nagyszerű táj bontakozott ki: [...] a sziklákon zúgó, rohanó Duna – a széles mezőség, melyen szabadon legelnek a békés nyújak, – ez volt Magyarország, az erős, termékeny talaj, mely oly nemes fiait

Liszt Ferenc, Kriehuber, Josef litográfiája, Bécs, 1838

nemzett! *S ez az én hazám! 'Én is' – kiáltottam [...] a hazafiúi érzés rohamában, én is ehhez a régi erőteljes fajtához, ehhez a tősgyökeres, betörhetetlen nemzethez tartozom, mely még biztosan jobb napokat lát majd!*"

Bécsben, jótékonyági koncertsorozatával 25 ezer aranyforintot gyűjtött össze az árvízkárosultak javára: ez volt a legnagyobb magánkézből származó adomány, melyet ekkor a magyarok kaptak. (Ez az összeg akkoriban hatvan középiskolai tanár évi fizetését jelentette.) Ekkor, egyik hangversenye alkalmával 1839 decemberében küldöttség érkezett hozzá Pestről, hogy meghívja, adjon hangversenyeket Magyarországon. Döntő hatással volt rá e meghívás: a magyar közönség leírhatatlan, mámoros ünnepléssel, soha másutt nem tapasztalt rajongással fogadta. Hogy e lelkesedést megértsük, fel kell idéznünk a történelmi hátteret: az országra ekkor már másfél évszázada osztrák elnyomás nehezedett, a nemzet életének minden fontos eseményét Bécs irányította. A magyar nyelvet és kultúrát kíméletlenül háttérbe szorították, az

ország anyagi forrásait kifosztották. A függetlenségéért küzdő Magyarországon a reformkorban a nemzeti lelkesültség áradata söpört végig. Ebből következett az az áradó odaadás, mellyel Lisztet körülvették. Bécsből Pest felé tartva Pozsonyban időzött (1839. december), ahol éppen ülésezett a Diéta. Ez az országgyűlés fogadta el az önkéntes örökváltságot. Itt ismerkedett meg Liszt Batthyány Lajossal és Széchenyi Istvánnal, tőlük szerzett tudomást az ország gondjairól. Pozsonyi hangversenye után Esterházy Kázmér gróf hintájában, diadalmenetben utazott Pestre. Egész Pest róla beszélt, ablaka alatt nem egyszer szerenádot adtak, hangversenyeire százak és százak utaztak vidékről. A cukrászok zongora-farmájú tortákat sütöttek, s Liszt nevét cirkalmazták rájuk cukormázból. Tiszteletére a nemesi családok hajnalokba nyúló díszvacsorákat adtak, melyeknek egyikén valaki felállt, s javasolta, hogy rendezzenek gyűjtést Liszt mellszobrára. Tíz percen belül 1500 frank gyűjtött össze.

Liszt látogatásának csúcspontja az a történelmi jelentőségű zongoraest, melyet a régi magyar Nemzeti Színházban adott. Már pusztá megjelenésével is fergeteges élményt váltott ki: meggyiszínú diszmagyarban, kordován csizmában lépett a színpadra. Műsora végén, elülni nem akaró tapsvihar közepete belekezdett a nemzeti önállóságot jelképező Rákóczi-induló saját maga készített fantáziaszzerű feldolgozásába. Ez természetesen nem kerülte el a titkosrendőrség figyelmét sem. Öt nap alatt öt jelentés foglalkozott a művésszel. Az osztrák cenzúra forradalmi gondolatátlátszások miatt betiltotta a Rákóczi-induló kinyomtatását. A közönségből viszont oly lelkesedést váltott ki – mint ahogy azt a korabeli tudósításokból olvashatjuk – hogy „szinte egy halottat is feltámasztott volna”. A mámoros ünneplés csúcspontján Festetics Leó gróf pompázatos diszmagyarba öltözött magas rangú nemesek élén a színpadra lépett és egy drágakövekkel ékesített díszkardot nyújtott át a művésznek. Liszt erősen meghatódva így köszönte meg az ajándékot: „*Drága Honfitársaim – mert itt lehetetlen pusztán közönséget látnom – a kardot, mely nekem oly nemzet képviselőitől nyújtatott, kinek vitézsége s lovagiassága oly közönségesen bámultatik, egész életemben őrzeni fogom, mint a legbecsesb, szívem előtt legdrágább kincsét. E kard ez órákban gyenge és békés kezekbe tétem. Nem jelkép ez? Nem az van-e ezáltal kimondva, hogy Magyarország, miután magát annyi csatásokon dicsőséggel övezte, jelennem a művészetektől, literatúrától, tudományoktól, mindannyi barátaitól a békének várja újabb koszorúit? Nem az van-e ezáltal mondva, hogy az értelmesség és a munka embereinek mai nap szintoly nemes feladás, szintoly magas hivatás jutott közöttünk? [...] Igen, Urak, minden törvényes és békés eszközzel törekedjünk e munkán, melyben mindnyájunknak részt kell vennünk, kinek-kinek erejéhez, módjához képest.*”

A jeges hidegben a színházból hazafalé menet mintegy ötezres tömeg kísérte fáklyákkal, katonazenekearral a Festetics-kastélyhoz. „*Diadalmas menet volt, amilyenben Lafayette és a forradalom néhány embere részesült csak*” – írta a nem mindennapi eseményről Marie d'Agoult grófnéinak.

Tíz napot maradt még Pesten, a város diszpolgárává választották. Hangversenyei plakátjait és belépőjegyeit – először a zenei életben – csak magyarul nyomtatta. Találkozott Vörösmarty Mihállyal, ki ódával köszöntötte. (A verset egy évszázaddal később Kodály Zoltán vegyes karra dolgozta föl.) Alapítványt tett a szegényebb sorsú tehetséges fiatalok tanulásának elősegítésére, zongoraestet adott a Nemzeti Zenede létrehozásának javára. Személyesen nyújtotta be a megyegyűlésen magyar nyelvű adománylevelét, mely elejétől a végéig saját keze írása:

„Tekintetes Nemes Vármegye!

A' szép művek, ezek közt a' hangászat a' lelki tehetségek emelésére, nemesítésére hathatós eszközök lévén – erőteljes hatladó Hazánkban ezen irány sem maradhatott figyelem nélkül és a' mint azon győződés terjed miképp a' hangászat a' Nemzetiségre kitűnő befolyással lehet legkivált hazánkban hol a' Nemzetiség külső jelei köze a' hangászat is különösen tartozik és eredetiségében amazok során erekléképpen fennmaradott, úgy a' Nemzeti és egyéb hangászat kiképzésében célszerű útba vezetés kormányzási egyesítő pont elkerülhetetlen, ez pedig egy Hangászat Képző Nemzeti Intézet /:Conseruatorium:/ által legbiztosabban eszközölhető.

Nagyszámú Honfiak érzette ezen Nemzeti cél. Közelítésére egész létemet álthatotta hazaszeretettől buzdítva csekély tehetségem szerint én is járulni kívántam a' Pesti Magyar Színházban eszközlésem mellett e' folyó hó 11^{én} adott hangversenykor befolyt somm[á]t azon Nemzeti Intézet alakítására szentelem és ezzel a' szükséges tőkék ajánlását megkezdem.

Oly tisztelő bizalommal, hogy a' Tekintetes Megye, mely minden hazafi célokat lelkesen pártol, ezen tsekély igyekezetemet is kegyes figyelmébe méltatni fogja az említett alkalommal bevett és jelenleg meg a Magyar Színház igazgatóságánál levő mint egy 1500 pengő forintokat oly alázatos kéréssel nyújtom ált (!) a' Tekintetes Nemes Megyének, hogy addig is, míg ezen summa az egész Nemzet által annak útján meghatározandó saját céljára a' Hangászat Képző Nemzeti Intézetre fordítani fog, azt kegyes intézkedése alá venni és a' tőkének bátorságos elhelyezését eszközölni méltóztassék úgy az attól időközben járó kamatokat a' Buda-Pesti Hangász Egyesület által alapított Ének Oskola mint a' célba vett közhangász Intézet kiinduló pontjának évenként kifizettetni kegyeskegyék.

Többnyire mély tisztelettel vagyok

A' tekintetes Nemes Vármegyének

Pesten Január 13^{án} 1840.

alázatos szolgálja

Liszt Ferencz"

Győrben, Pozsonyban, Sopronban adott hangversenyt, saját művein kívül Bellini, Beethoven, Berlioz, Donizetti, Puccini, Rossini, Schubert zongoradarabjait, valamint átiratokat, parafrázisokat játszott. Széchenyiék, majd Esterházy Kázmérék, Bezerédjék vendége volt, Batthyányi Lajosnál ebédelt. „Olyan szívéllyességgel fogadtak, amiről Franciaországban fogalmuk sincs az embereknek” – írta Marie d'Agoult grófnénak. Szülőhelyén, Doborjánban járván a falu lakossága – mintegy ezer ember – vonult ki tiszteletére. „Utam mentén fölismertem minden falut, minden tornyot, sőt még pár házat is.”

Elutazván Magyarországról szenvedélyes hangú levelet írt Festetics Leó grófhoz: „Néha már a pesti bélyeg láttán is megdobb a szívem. Olyan jól éreztem magam körötökben! Mit ér a tapsvihar és a vég nélküli éljenzés ahhoz képest, amit ti adtatok nekem! Ahogy Augusznak mondtam egyszer: másutt mindenhol a közönséggel van dolgom, de Magyarországon a nemzethez szólok!”

Mint virtuóz zongoraművész, Európa csaknem minden országában megfordult és mindenütt páratlan sikert aratott. 1846-ban járt ismét Magyarországon. Hangversenyt adott (több ízben jótékony céllal) Sopronban, Kőszegen, Pesten, Szekszárdon, Pécsen, Temesvárott, Aradon, Lugoson, Nagyszebenben, Kolozsvárott. Közben Dákán Festetics Leó gróf, Szekszárdon Augusz Antal báró, Högyészén Apponyi György gróf, Nádasdon Scitovszky János pécsi érsek, Bánlakon Karácsonyi Guidó gróf vendége volt. Sorolhatnánk még a tisztelet számtalan jelét, közéleti kitüntetéseit, mellyel elhalmozták: Sopron vármegye táblabírájává választották, s tömör ezüst karmesteri pálcát kapott ajándékba; Sopron, Kőszeg, majd Arad díszpolgára lett, majd a kolozsvári zeneegylet tiszteletbeli tagja. Erdélyi útja során ezer és ezer közvetlen szeretet-megnyilvánulásban részesült. „...Ez a legfantasztikusabb dicsőséges utazás, melyről művész talála is álmodhat...” – írta.

1869-től haláláig minden évben több hónapot Magyarországon töltött. Állandó lakást tartott fenn a Vörösmarty utcában, a Régi (akkor új) Zeneakadémia első emeletén, majd életének utolsó budapesti színtere a Terézváros volt. A Király utcában lakott, a Szent Teréz templomba járt misére. Folyamatosan figyelemmel kísérte a hangversenyéletet, bemutatókat, a zenei egyletek és kórusok működését. Élénk zenei kapcsolata volt Reményi Ede hegedűművésszel, valamint kora neves zeneszerzőivel: Mihailovich Ödönnel, Erkel Ferencel, id. Ábrányi Kornéllal és Mosonyi Mihállyal.

A király 1871-ben Andrássy Gyula belügyminiszter fölterjesztését elfogadva udvari tanácsosi címet és évi négyezer forint tiszteletdíjat adományozott neki. Művészpályájának 50. évfordulója alkalmából *Christus* című oratóriumát adták elő és aranykoszorú emlékéremmel tüntették ki. Az ünnepségsorozat

Liszt-hangverseny a pesti Vigadóban 1872. március 18-án, Jankó János metszete

alatt kapott ajándékok közül kimagasló volt számára a Liszt-alapítvány, melynek kamatából minden évben a létesítendő zeneakadémia általa javasolt két növendéke kaphatott ösztöndíjat.

Írásba foglalta a Magyar Királyi Zeneakadémia irányelveit, majd az 1875-ben megnyíló intézmény elnöke lett. Elvállalta – bár eredetileg nem érezte magát alkalmasnak semminemű rendszeres tevékenység folytatására – a zongoristák „legfőbb kiművelési osztályát”. Növendékei már az első diákmatinén kitűntek. Korábbi szabódásai ellenére így írt: „Legboldogabb óráim azok, melyeket tanárkodással töltök az új Zeneakadémián”.

Tanítványa, Thomán István, aki később Bartók és Dohnányi mestere volt, így emlékezett vissza Liszt óráira: „Tanítása kevésbé terjedt ki a technikai problémákra. Hanem ami utolérhetetlen volt nála, az a stílusérzék képzése, valamint az egyéniség megóvása és fejlesztése. Odament a zongorához, és néha az egész darabot, néha egy-egy kiemelkedőbb részt az ő felülmúlhatatlan, majd álmodozó, majd graciózus, majd szenvedelmes modorában demonstrálta. Ilyenkor lett világos előttünk, mi annak a kompozíciónak a fizionómiája, karaktere. Ezer szó sem képes egy zenemű előadását úgy megmagyarázni, mint annak mintaszerű előadása. Ezt megtanultam a nagy Mestertől és ez lett tanítási pályámon egyik legfontosabb vezérelvem.” – E tanítási stílus alapozta meg a ma is Liszt Ferenc nevét viselő budapesti Zeneművészeti Egyetem európai rangját. (A jelenleg felújítás miatt zárva tartó épületet a mester már nem láthatta, mert halála után, 1907-ben nyílt meg, de annak idején éppen az egyik legjobb barátja és tanítványa, az akkor kultuszminiszter, gróf Apponyi Albert avatta fel. Az épület homlokzatán Liszt szobra látható, mely Strobl Alajos alkotása.)

Kevésbé köztudott, hogy a Magyar Filharmóniai Társaság megalapításának ötlete is Lisztől származott, ezt a Weimarban nála vendégeskedő Doppler Ferenc leveléből tudjuk. Az elgondolást Erkel Ferenc a Doppler-testvérekkel együtt nagy örömmel fogadta, akik végül létrehozták a Társaságot. Az Operaházat szomorú hangon említi időskori életrajzában. 1884-es megnyitásának alkalmából tervezték egy Liszt-mű megszólaltatását is, ezért a mester egy szép, hazafias kórusművet komponált, a *Magyar király-dalt*, amelyben a Hej! Rákóczi, Bercsényi éneket dolgozta fel. Az intézmény akkori intendánsa, Podmaniczky Frigyes azonban nem egyezett bele a forradalmi dal bemutatásába, tartván attól, hogy sértené az ünnepségen résztvevő királyi házaspárt.

Alkotóművészről lévén szó, Liszt magyarságának kulcskérdése: hatott-e műveire a magyar zene, elképzelhető-e zenei munkássága a magyar tapasztalatok mellőzésével, beépültek-e zenei stílusába olyan

elemek, amelyeket csak a magyarságtól kaphatott? Műveiben először különös, szokatlan színtként jelenik meg a magyar hangvétel, majd a hazafias karakterdarabokat bensőségesen átélte magyar kompozíciók követik. Magyar hangja azonban nem népzenei gyökerezik. A cigánybandák által játszott verbunkos zenét a XIX. századi közfelfogás tévedésből a népzenevel azonosította, nem tett különbséget a népzene és a népies zene között. A verbunkos volt a magyar nemzeti romantika alapja, ezt használta föl zenéjében Erkel Ferenc, Liszt Ferenc és Mosonyi Mihály is. De ez volt kiindulópontja Haydn, Beethoven, Schubert és Brahms magyaros színezetű darabjainak is. A magyar nemzeti romantikus zeneszerzők, Erkel, Liszt és Mosonyi a verbunkosban gyökerező zenét európai szintre emelték. Mindhármuk szándékában a magyar műzene megteremtése és támogatása állt. Szívből magyar zenét írtak, és nem szabad a szemükre vetni, hogy zenéjük csak magyaros. Hiszen az igazi magyar parasztszenét, a népzenei nem ismerték. Tévedésüket Bartók és Kodály igazította helyre.

A verbunkos zenei jellegzetessége a pontozott ritmika, a bokázó-zárlat, a díszítések, „figurák”, az „előké” és „utókák”, a bővített másodos „cigányskálák”, a felugró „kuruc-kvart”, az induló-karakter, a lassú darabok szabad, rubato előadásmódja, stb. Lisztet már gyerekkorában elbűvölte Bihari János, majd a cigányzenekarok játéka, az ősi erővel feltörő muzikalitása, együttes rögtönző képessége. Rokonszenvet érzett irántuk, s isteni adománynak tekintette tehetségüket. *Magyar Rhapszódiai* a cigányok virtuóz, improvizációs hatásokkal tarkított, ragyogó változatokkal teli előadásmódját tükrözik. Könyvet is írt *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon* címmel, mely amikor megjelent, nagy méltatlankodást váltott ki. Kései híve, Bartók Béla Liszt mellett foglalt állást: „*Miért háborodtak fel a magyarok? Egyszerűen azért, mert arról, amit a magyarok cigányzenének neveznek, Liszt azt merészelte a könyvében állítani, hogy az – csakugyan cigányzene. [...] Liszt Ferencet csak részben terhelhetjük váddal téves következtetéseivel kapcsolatban; mindabból, amit módjában volt látni és hallani, aligha vonhatott le más eredményt, mint ami könyvéből kiviláglik.*”

Liszt szemében a magyarság alapvető lelki jellemvonása volt a „lovagias és nagyszerű”, „büszke és hősiess” stb. Ez az eszményítő gondolat kapcsolta össze a magyar stílust és az indulótípust (pl. Rákóczi-induló; Ungarischer Sturmmarsch; Ungarischer Geschwindmarsch). Weimari periódusában, az 1848-as forradalom idején is született két, témájában és zenei eszközeiben egyaránt hangsúlyozottan magyar műve: a *Hungária szimfónikus költemény*. A magyaros elemek stilizált változatait – különösen a hősiesség ábrázolására – a nem magyar témájú műveiben is felhasználta (pl. a Mazzeppa, a Hunok harca, a Tasso, a Hamlet című szimfónikus költeményében, sőt a h-moll szonátában is).

A szabadságharcot befejező fegyverletételt kiméltelen megtorlás követte. Haynau rémuralmának 114 halálos áldozata volt. Kufstein, Olmütz, Josefstadt és Gyulafehérvár tömlőcében másfélezer politikai rab színlődött. (Bár megdöbbenően nagy számok ezek, 1956 után Kádár János bosszúhadjárata messze túltett Haynau összes embertelenségén.) Liszt Ferenc ebben az időben egyre jobban kötődött a magyar eseményekhez, a magyar sorshoz. Műveiben a csillogó, pompás hangvételt a nemzethez való kapcsolódás bensőséges hangja váltotta föl: stílusának szerves alkotóivá váltak a magyar elemek. Az

Liszt: *Funérailles* 1849

Liszt kézírása 1886-ból: Magyar király-dal. (Egy régi magyar dallam után) a Rákóczi-nóta első tíz ütemével. A dallamfeljegyzés alatt olvasható magyar nyelvű szöveg: „Mint magyar hazámnak hű fia / Liszt Ferenc.” (A dokumentum 1956 őszén megsérült, OSZK.)

1849. október 6-án kivégezt Baththyány Lajos miniszterelnöknek, tágabb értelemben az aradi vértanúknak és a szabadságharc hőseinek állított emléket a megrendítő *Funérailles* 1849 című gyászzenéjével. E zongoradarab eszméje tükröződik a Heroide Funébre c. 8. szimfónikus költeményében is.

Liszt időskori portréja,
Pollák Zsigmond fametszete
(A képek forrása: Magyar Nemzeti Múzeum
Történelmi Képcsarnok)

Scitovszky János hercegprímás felkérésére, az esztergomi bazilika felszentelésére írta meg lenyűgöző hatású liturgikus művét, a *Missa Solemnist*. Ebben a kompozícióban, mely valóssággal forradalmi újítás a musica sacra területén, nemigen találunk magyar elemeket. Azonban tudatosan törekedett magyar motívumok fölhasználására a Ferenc József és Erzsébet számára írt *Magyar koronázási miséjében* (pl. Rákóczi-induló motívumai a Glóriában és az Agnus Deiben; bokázó ritmus a Kyrie, Benedictus és Agnus Dei tételekben – merész kísérlet ez a liturgikus zene területén!). S bár rosszakarói elérték, hogy a Mátyás templomban a művet nem ő vezényelhette, mégis a nép lelkes ünnepléssel kísérte a koronázás után lakására.

Árpád-házi Szent Erzsébetnek állít emléket a *Szent Erzsébet legendája* című színes lírai oratóriumában, melybe Magyarországról Mosonyi Mihálytól kapott dalmokat épített be. (A Náray-féle Lyra Coelestisből a Szent Erzsébet asszony életéről, valamint a Nem ettem én ma egyebet c. népies műdalt.) E művével tudatosan a magyar műzene fejlesztéséhez kívánt hozzájárulni: „*Ha óhajom valósággá válik, ez a mű az új magyar zeneirodalmat gyarapítja majd, integráns módon*” – írta Mosonyi Mihálynak. 1865-ben, a pesti Vigadóban, a Nemzeti Zenede fennállásának 25 éves jubileuma alkalmából a művet maga vezényelte – a bemutatót valóságos diadalünnep követte.

Christus című oratóriumának szövege ugyan nem kapcsolódik a magyarsághoz, de zenei stílusát átítják a magyar elemek. Hallunk benne duda-basszust, Bartókot előrevetítő akusztikus skálát, cigány-skálából leszűrt hangzatokat. A *Háromkirályok* indulójának magyar jellege már a weimari ősbemutató (1875) betanító karnagyának is föltűnt. Liszt magyarázatul Rubensnek arra a festményére hivatkozott, amelyen a művész a keleti királyokat flamandok gyanánt ábrázolta. Ha Rubens ezt tehette, akkor ő is teljes joggal ábrázolta az egyik „mágust” kifent bajusszal, azaz magyar ember gyanánt.

Az idős, de folytonosan kísérletező Liszt újdonságszámba menő művészetében komor, szigorú, aszkéta nyelvezetében a magyar elemek egyre inkább csak alapanyagul szolgáltak, állandóan csiszolódtak, s így elvonttá és személyessé váltak. E korszak legjelentősebb kompozíciói, melyekben egyetemes érzéseket a magyar zene eszközeivel fejez ki: a Michelangelo versére írt *La Notte* című Funerailles-hoz hasonló gyászhangulatú zenekari műve, a kései magyar rapszodiák, a Vándorévekből a *Sunt lacrimae rerum*, a *Karácsonyfaciklus Magyarja* és a döbbenetes magyar haláltánc, a *Csárdás macabre* – melynek egyik dallama az „Ég a kunyhó, ropog a nád” dallamához áll közel. A „Makacs” vagy ahogy kortársai találóan fordították, a „Dacos” csárdás, a Csárdás obstiné téma-átalakításaiban a stilizált magyar zenei anyag elemeire bontva és változatosan összerakva jelenik meg. Liszt a ritmikus, szinte monomániás zenei gondolatok kifejezésére a zongorát ütőhangszerszerű keménységgel használta – s ezzel már a XIX. században Bartók hangját előlegezte. Magyaros fordulatok mozaikjai bukkannak föl a *Magyar Történelmi Arcképek* ciklusában, melyben gróf Széchenyi Istvánnak, báró Eötvös Józsefnek, Vörösmarty Mihálynak, gróf Teleki Lászlónak, Deák Ferencnek, Petőfi Sándornak és Mosonyi Mihálynak állított emléket. (A művek keletkezésének kezdetei az 1870-es évekre nyúlnak vissza.)

A XIX. század zenéjében egész Európában fontos szerepet játszott a nemzeti színezet. Liszt magyar gyökerű művei olyan fontos helyet töltenek be a magyar zenetörténetben, mint az olaszokéban Verdi, az osztrákokéban Schubert, a németekéban Wagner, a lengyelekéban Chopin, a franciákéban Berlioz, a csehekéban Dvořák, az oroszokéban Muszorgszkij, vagy a finnekéban Sibelius kompozíciói. Liszt műveit a mai magyar műzene alkotásainak előzményeiként is tekinthetjük.

Lisztet – ha csak életmódját tekintjük – akár világpolgárnak is nevezhetnénk. Otthonosan mozgott Európa hangversenytermeiben, fejedelmi udvaraiban, az arisztokraták körében, különféle művészek társaságában. Szellemi öröksége az egyetemes emberi kultúra része. Összinté magyar érzéseiben – melyek tetteiben és művészetében folyamatosan megnyilvánultak – nincs sem okunk, sem jogunk kételkedni.

Radics Éva

Egy magyar hadvezér, aki elfoglalta és megsarcolta Berlint

Háromszáz éve született Hadik András

A magyar hadtörténet számtalan kiváló hadvezért, magas rangú katonát ismer a kezdeti időktől Hunyadi Jánoson és II. Rákóczi Ferencen, Thököly Imrén, majd Görgey Arthuron és társain át, mondjuk Kratochvíl Károlyig, a Székely Hadosztály és Dandár parancsnokáig. E legkiválóbbak között is megkülönböztetett hely illeti meg futaki gróf Hadik András tábornagyot, aki hosszú élete során mindent elért, amit egy katona egyáltalán elérhet. Címet és rangot, s ami ezekkel együtt járt: vagyont és gazdagságot. No meg hírnevet és közmegbecsülést.

Születésének helyét és idejét illetően hosszú időn át bizonytalanság honolt. Még Markó Árpád, a neves hadtörténész 1944-ben megjelent *Futaki gróf Hadik András tábornagy* című monográfiájában is születési helyeként a „valahol a Csallóközben” megjelölés szerepel, míg időpontjául 1710. október 16-a nevezetett meg. (Ezeket az adatokat aztán különféle lexikonok is rendre átvették, méghozzá évtizedeken keresztül.) Az újabb kutatási eredmények szerint Esztergomban született 1711. október 16-án. (Budapesten, a Hadtörténeti Levéltár *Personalia* gyűjteményében helyezték el a Hadik-levéltárat. Ennek iratai között megtalálható Hadik

András 1774-től német nyelven írt *Önéletírása*, s ebben olvasható, hogy „1711. október 16-án este hat órákor láttam meg a napvilágot.” [Fasc.50.fol.3.] Ez persze nem új felfedezés, már Markó Árpád is ismerte, ám elírásnak vélte és elvetette. Ha viszont még megemlítjük azt is, hogy Hadik 1742-ben történt házasságkötéséről saját maga azt írja, hogy az „harmincadik életévemben” [fol.198] következett be, máris megerősítést nyert az 1711-es születési év.) Nemes *Hadik Mihály* kapitány és nemes *Hardy Franciska* fia András, a jövődő tábornagy születésének 300. évfordulója így bizonyosan 2011. október 16-án ünneplhető!

Ősei – így az első ismert Boldizsár is, 1585 körül – fenn északon, Turóc vármegyében voltak evangélikus lelkészek, méghozzá emberöltőkön keresztül. Aztán felmenői katolikus hitre tértek, s maga Hadik András, aki 1720-tól a jezsuitáknál tanult, eleinte szerzetesnek készült. (Iskolái egyébként Kőszeghez és Kassához kötődtek.) Ám egy váratlan fordulattal, amit nevezhetünk atyai készítésnek is, elhagyta az egyházi hivatáshoz vezető utat, s felesapott huszárnak. Előbb a Ghillányi, majd 1732-től a Dessewffy-huszárezredben szolgált és Savoyai Jenő seregében is harcolt a Rajna-menti küzdelmekben. Kornétásként indult, ám az osztrák-török háborúkban tanúsított vitézsége elismeréseként már 1734-ben hadnagy, 1738-ban kapitány, 1741-ben alezredes, 1744-ben pedig ezredes. Közbevetőleg az osztrák örökösödési háborúban, amely III. Károly halála után, 1740–48 között, a Habsburgok nőági trónutódlásáért folyt, már a Beleznay huszárezred tagjaként vett részt. Mint kiváló képességű katona a ranglétrán továbbra is szédítő tempóban emelkedett, s 1747-ben vezérőrnagy, 1756-ban altábornagy, 1758-ban pedig már lovassági tábornok. Közben 1753-ban a korábbi Ghillányi huszárezred tulajdonosa. (Később saját huszárezredének névadója.)

Az 1756–63 között zajló hétéves háborúban, amelyben Szilézia birtoklásáért csapott össze Mária Terézia és II. Frigyes porosz király, Hadik számtalan huszárcsínyt hajtott végre. Így Neisse ostromlott várába négyszáz katonát vitt be áttörve az ostromgyűrűt. Aztán Frankenstein mellett háromszázötven huszárral megfutamított egy egész porosz ezredet. Később Németalföldön Antwerpen ostrománál tűnt ki. A legnevezetesebb – a címben is említett – huszárcsínyt a porosz főváros, Berlin elfoglalásával és megsarcolásával hajtotta végre. Mindez 1757-ben történt, miután a kolini csatában az osztrák seregek

Hadik altábornagy, a háttérben Berlin és Hadik bevonuló csapatai

foglalták huszárjai, s ekkor már emelte a tétet. Most már 600 ezer tallér hadisarcot követelt. A magyar támadást követően a porosz csapatok jelentős része Spandauba menekült, a város tanácsa pedig ekkor már engedékenyebbnek bizonyult. Megigérték, hogy összeszednek 235 ezer tallért. A magyarokat azonban sürgette az idő, hiszen közben II. Frigyes is értesült a magyar katonaság mozgásáról, s meg is tette a lehetséges ellenlépéseket. Hadik október 17-éről 18-ára virradó éjjel elhagyta Berlint és délkelet felé indult. Zsákmánya végül 300 ezer tallérra rügött, amit 426 fogoly és 7 zsákmányolt zászló egészített ki. Saját vesztesége pedig mindössze 38 fő volt.

A berlini huszárcsínyhez tartozik, hogy Hadik kipréselt a megsarcolt berliniekből 24 pár, ébenfa tokba csomagolt női kesztyűt is Mária Terézia részére. A portékát azonban az átvételkor nem vizsgálhatta át, ami végzetes hibának bizonyult. Így csak az uralkodónak történt átadás után derült ki, hogy a poroszok csupa balkezes kesztyűt küldtek, jobbkezest meg egyáltalán nem, így állva bosszút a kényszeres „megrendelőn.” Ennek ellenére Hadik megkapta a kolini győzelem emlékére alapított Mária Terézia Rend nagykeresztjét, s még 3000 dukát jutalmat is. Az utóbbit javarészt katonái között osztotta szét, mintegy kárpótlásul, amiért Berlinben megtiltotta nekik a fosztogatást. Berlin elfoglalása és megsarcolása végül is példátlan huszárkaland volt, amelyet máig számon tart a hadtörténet.

Mint hadosztályparancsnok vett részt a Meissen, Strehlen, Torgau és Wittenberg melletti ütközetekben, mindenütt kitűnve úgy hadvezéri képességeivel, mint személyes bátorságával. 1758-ban a szárszói hadtest parancsnokaként legyőzte Ernő herceg csapatait. Mindezek után nem meglepő, hogy 1760-ban a császári hadsereg fővezére lett.

Győzelmei jutalmaként megkapta az ország déli részén található Futak és Csemovic uradalmakat. Végül az 1762-63-ban, a sziléziai császári főserég parancsnokaként tanúsított vitézségeért magyar grófi címet kapott. Francia, török és porosz ellenes hadjáratokban vett részt, majd 1764-68 között Erdély katonai parancsnoka, királyi biztosa és a kormányzók vezetője. Erre az időszakra esett – Magyarországon elsőként! – a jobbágyok eltolását kezdeményező javaslata. Aztán 1769-70-ben a karlócai illir kongresszus királyi biztosa. Ugyancsak királyi biztosként 1771-ben az Adria partjáról, Dubrovnikból a budai várba szállította Szent István királyunk jobbját, az un. Szent Jobbot. (Némely vélemény szerint a

megverték II. Frigyes porosz király csapatait és Hadik a védtelenül hagyott Berlin elfoglalására indult. (A fentebb emlegetett Hadik-levéltár elfekvő iratai között igen érdekes az a 11 oldalas íromány, amely Hadik saját beszámolóját tartalmazza a berlini „kaland”-ról. Címe szerint a „*Legalázatosabb jelentés a Brandenburgi Őrgrófságban végrehajtott expedícióról és Berlin porosz királyi fő- és székváros elfoglalásáról*” [fol.139.]). Hadik 1757. október 11-én indult minden idők legnevezetesebb huszárbravúrára. Seregével, mely mintegy 3500 főt számlált, napi 25 kilométert megtéve, dél felől már október 16-ára Berlin alá ért. Útközben – természetesen! – nem árulta el úticélját, hanem azt terjesztette, hogy mindössze „biztosítási feladatokat” lát el. A majdani visszavonulására is gondolva, ennek védelmére egy huszárosztályt Beskowba küldött. Majd Berlin kapui előtt tábort ütve egységeit alaposan széthúzta, hogy többnek látszódjanak, mint ahányan valójában voltak, s így ijesztőbb hatással legyenek az ellenre. Ezek után hadiköveteket küldött a városba, 300 ezer tallér követeléssel.

Amint az várható volt, az összeg kifizetését a poroszok, akik képtelenek voltak elhinni, hogy jelentősebb ellenséges erők Berlinig hatoljanak, kerek perec megtagadták. Erre Hadik négy ágyút a város sziléziai kapuja felé fordított s azt minden teketóriázást mellőzve szétlővette. Megnyitván így maga előtt az utat, csapatai nagyobbik részével megrohanta a várost. A védőket szétkergették, s behatoltak a városba. Közben a cottbusi kaput is elhatoltak a városba. Közben a cottbusi kaput is el-

Szent Jobb budai várba hozatala egy volt azon gesztusok közül, melyekkel Mária Terézia leszerelni próbálta a birodalomban betöltött szerepükkel elégedetlen magyarokat.)

Lengyelország első felosztását követően, 1772-ben a megszálló osztrák csapatok főparancsnoka és a birodalomhoz csatolt Galícia és Lodoméria első polgári kormányzója. 1774-ben felért a csúcsra. Ebben az évben egyrészt tábornaggyá lépett elő, másrészt Mária Terézia kinevezte a bécsi Udvari Haditanács elnökévé, mely tisztségét haláláig viselte. A polgári közigazgatásban is szerepet kapott, 1776-ban Bács megye főispánja lett. Ő volt az első, aki szakítva a hagyományokkal, székfoglalóját nem latin nyelven, hanem magyarul mondta el.

1777-ben – immár II. József – német-római birodalmi grófi címmel jutalmazta. Hadik pedig élvezte lehetőségeivel, Bukovinában letelepítette a korábban Moldvába menekült és ott tengődő székelyeket. Valódi hálájukat fejezte ki aztán, hogy a letelepítettek közsegeiket Istensegíts és Fogadjisten, meg az uralkodóra emlékeztető Józseffalva mellett éppen az ő nevét megőrző Hadikfalva és Andrásfalva nevekre keresztelték.

Mások ebben az életkorban már visszavonulnak a közszerepléstől, és jól megérdemelt nyugalomban töltik eseményekben bővelkedő, hosszú és tevékeny útjuk végső idejét. Nem így Hadik András, aki közeledve a nyolcvanadik évéhez, még mindig hadsereget irányított! II. József ugyanis 1789-ben kinevezte a törökök elleni háború fővezérévé! Ki tudja, hogyan alakult volna további sorsa, ha Nándorfehérvár (a mai Belgrád) alatt nem szenved bal lábán sérülést? Mert erre hivatkozva előbb lemondott fővezéri tisztről, s otthagya a hadszínteret visszavonult Bécsbe. Majd röviddel ezután a császárvárosban, többek között kiújuló lábsérülésének is köszönhetően, 1790. március 12-én elhunyt.

Saját kívánságára a birtokán található, maga építtette futaki római katolikus plébániatemplom főbejárati küszöbe alatt lévő családi kriptában helyezték örök nyugalomra. E templomot azonban a XX. század elején lebontották, s helyére az akkori birtokos gróf Chotek-család egy kéttornyú templomot emeltetett. A Hadik-család korábban itt eltemetett tagjainak földi maradványait ekkor exhumálták és az új templomban helyezték el. Hogy pontosan hol, arra vonatkozóan Kalapis Zoltán egyik 1995-ben megjelent tanulmányában találunk eligazítást: „1906-ban Hadik András csonitjait – feleségének és egyik gyermekének maradványaival együtt – az új templom jobb oldali tartófalának alapzatába helyezték el. A fölötte, a falba beépített két márványlap ezek szerint nem emléktábla, hanem Hadik Andrásnak, illetve feleségének és gyermekének sírfelirata.”

Végigtekintve Hadik András életútján, semmiképpen nem tűnik sem szokványosnak, sem minden napinak. Az, hogy szerény sorból küzdötte fel magát a legmagasabb katonai tisztségekbe, az ő idején,

Hadik András szobra a budai várban
(Polgárdy Géza felvétele)

az 1700-as években még ritkaságszámba ment, mint a fehér holló. Ő, aki a XVIII. század legsikeresebb magyar katonája volt, e téren olyan kivételnek számított, amely erősítette a szabályt. Ugyanis ebben a korban a születési előjogok még sokkal többet számítottak, mint a kiváló egyéni képességek.

Az utókor nem feledkezett el Hadik András tábornagy sok dicsőséget szerzett alakjáról! Úgy születése, mint halálózása kerek évfordulóiról időről időre megemlékeztek. Felállították lovas szobrát nemcsak Bécsben, de a Budai várban, a Szentháromság utca–Úri utca találkozásánál is. Ifj. Vastagh György e jól sikerült alkotását 1937. április 24-én avatták fel.

Születésének háromszázadik évfordulóján mi is tisztelni kívánunk a kiváló hadvezér előtt, aki a fentebb említett *Önéletrását* mindenkor – most 2011-ben pedig különösen – megdöbbentő szavakkal indította: „Megmásíthatatlan törvényként tűztem ki magam elé életem alapelve gyanánt, hogy a jó erkölcsöt és a becsületet az élet hiú és ingadozó örömeinél és szerencséjénél többre becsülöm”. Hadik András talán azért vitte sokra, mert ezt a maga elé kitűzött célt meg is valósította.

Polgárdy Géza

Budavár tövében

Gondolatok a nándorfehérvári csata 555. évfordulóján

„Most is vallják, egyre dallják
Szerbhon ifjai, leányi,
Guzlicájok hangja mellett:
Ki volt Janko Szibinyáni.”

Hunyadi János ábrázolása
a Thuróczy krónikában

Amikor Arany János így írt a Szibinyáni Jank (1855) záró sorában, nem csupán a délszláv népköltés iránti korabeli lelkesedés hajtotta. Ekkoriban a romantikus nemzeti mítoszteremtés váratlanul találkozott a szájhagyományban megbúvó történetekkel. A hasonló attitűd ellenére mégis más művek születtek itt és amott. Ugyanazon személyekhez más mítoszokat rendeltek, más ösképeket alakítottak át az írástudatlan guszlárok és samicások, s másokat a költők, akik a szerb hősrégékből nemrég megismert profán mondákkal akarták hitelesebbé tenni a magyar hősök pantonját. *Janko, Jankulcse, Magyar Janko Szibinyáni Janko, Szebeni Jankó*, az egyik leghíresebb történelmi személyiségünk, Hunyadi János szerb, horvát, bolgár, makedon, román hőseinkben használt neve. *Jankics* néven a horvát, szlovén hőseinkben, balladákban emlegetik.

A sokféle néven emlegetett törökverő Hunyadi éppoly népszerű alakja a balkáni hőseinknek, mint Vukasin szerb király fia, Kraljević Marko (uralkodott 1371–1395). A Hunyadi-énekek között egyaránt találunk Szibinyáni Jank születéséről, betegségéről, házasságáról, Brankovics György általi foglyul ejtéséről, a várnai és rigómezei csatáiról és haláláról szólókat. A Hunyadi-énekek gazdagsága páratlan, eddigi tudásunk szerint csak a szerbeknél mintegy százhatvan énekszöveg maradt reánk, a bolgár és a horvát anyagban hasonló nagyságrenddel találkozunk, de a román folklórban is találunk szép példákat.

Hunyadi kultuszát a – balkáni népek sorsát és történelmét századokra meghatározó – már szinte megnyert, azután a katonai fegyelmezetlenséggel elveszített várnai (1444) és a második rigómezei csatában (1448) való részvétele magyarázza, s legfőképpen persze az 1456-os nándorfehérvári diadala is, amely mintegy 70 évre elvette a török szultánok kedvét Magyarországhoz meghódításától. Sajnos a győztes hadvezérek, Hunyadi János és Kapisztrán Szent János, olaszul Giovanni da Capestrano, itáliai teológus, hitszónok, inkvizitor a diadalt követő pestisjárvány áldozatai lettek.

Amiként a XVI. századi énekszerzés magyar művelői, ugyanúgy a szerb guszlárok (énekmondók) is számba vettek minden a török elleni háborúban részt vevő történelmi magyar személyt, akiket a későbbiekben a török sanyargatta népek a hőseik sorába emeltek. Mátyás királyról ma mintegy negyvenöt énekszöveget ismerünk, de nem kevés a száma az I. Ulászló királyunkról (*Bogdán* néven) szóló énekeknek. Népszerű szereplője a hőseinknek Székely János (Banović Sekula, Székely Gyerkőc), Hunyadi János unokaöccse vagy unokatestvére, aki Horvátország, Szlavónia, Dalmácia bánja is volt (1445–48-ig) és a második rigómezei csatában (1448) halt hősi halált. Gyakran találkozhatunk Szilágyi Mihály (Mijo, Mihajlo Sviloević), a varasdi bán Dóczy Péter (Petar Dojčin), a Jakšić-fivérek vagy Kinizsi Pál emlékét idéző énekekkel is. E dalok többnyire a csatamezőn harcoló vitézeket, az otthonmaradottak vagy a várbeliéket, de mindenképp a köznép szemszögéből néhol mesészerűen jelenítik meg. Egyaránt kiemelik e véres és dicső korszak hőseinek vitézségét és emberi gyengéit is. Az énekmondók „guzlicájok hangja mellett” a hősök ürügyén valójában folklorikus tudásukat örököltik tovább: tündérek-ről, morális válsághelyzetekről (szőszegés, hűtlenség), hétköznapiokról. A hősök tündérmesei tettei megoldhatatlan emberi krízisektől terhesek, s egyre távolodnak a valós történelemtől. A Hunyadi-énekekben a hősök ikonszerű megjelenítése mögött felismerjük a nyíltan vállalt evilági gyarláságokat és az örökkévalóságért folytatott küzdelem ellentmondásait.

A balkáni hőseinknek két fő típusát különböztethetjük meg. Az egyik az úgynevezett „női dalok csoportja”, amely mindenhol megtalálható, és közsímet, főleg szokásdalokhoz hasonlóan dallammal énekeltek. A hőseink másik csoportját a hivatásos énekmondók, a guszlárok képviselik, akik egyhüros (!) hangszerükkel kísérik a hősökről szóló éneküket. A hőseink, történelmi énekek nemcsak Szerbi-

Belgrád ostroma 1521-ben. Bogner, Anton metszete, 19. század
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

ában, Makedóniában, Bulgáriában, stb., hanem valamennyi népnél – beleértve a magyart is – olyan dal-
lamokhoz kapcsolódnak, amelyek általában nagyon régi, középkori dallamcsaládok tagjai, és jellemző-
en a virrasztóénekekben, vallásos tárgyú énekekben, kalendáriumi ünnepek, lakodalmak szertartásdala-
iban használják őket. Így például Nagyvácsai Mátyás 1560-ban írt históriás énekének bevezető sorai
(*História az vitéz Hunyadi János vajdáról*) is ezt bizonyítják, hogy abban a történelmi időszakban nagy
szükség volt a korábbi századok hőseinek tetteit dicsőítő énekekre.

*Néktök emléközöm, ha meghallgatjátok jó Hunyadi Jánosról,
Nagy jámborságáru, hív szolgálatjáról, erős viadaljáról,
Az ő idejében két László királyról, Amurátes császárról,
Nándorfejrvárról, Jankula vajdának utólszor haláljáról,*

Székács József szavaival (1836) „a dalok előadói, szerzői csaknem kizárólag a vakok, kik övéik egy-
kétől vezetve faluról falura járnak a templomok, s klastromok körül házi, vagy közönséges mulatsá-
gokban, búcsúk alkalmával téres helyre letelepednek s a körülállókak dalaik tartalmához képest vagy
kacajra, vagy bámulásra, vagy sirásra indítják. A szerző Szeremben, név szerint a gergetegi klastrom-
ban látta egy ily Rhapsodát a körüle figyelő csoporttal, s nem győzvéen eléggé bámolni az arcokon s moz-
dulatokban különféleképp kitörő jeleket, a dal hatásának szüleményeit.” A hangszerkíséretéről szintén
Székács írja: a Guszle a dalok mellett annyira mellékes dolog, hogy hangjai csak azon időpontokat pó-
tolják, melyekben az éneklő lélegzetet vesz; s rendszerint csak a strófa két vagy három utolsó szótagjá-
nál szólamlík meg, míg ismét a következő strófa első szótagjával megszűnik.

A Hunyadiaknak emléket állító lemezünkön (*Carmina Danubiana: Budavár tövében...* 2008) ma-
gyar, bolgár, makedon, szerb, horvát és szlovén népdalok, illetve régi irodalmi alkotások szólnak meg
magyar fordításban. A történelmi személyiségek portréját ezek a dalok nemcsak a törökellenes harcok
nyomán rajzolták meg, hanem szerelmi történetek szereplőiként is. A tragikus eseményekről (pl. a vár-
nai csatavesztésről vagy Jankula vajda bujdosásáról) szóló énekek mellett tréfásabb hangulatúak is
akadnak: Mátyás király és a talányfejtő leány, vagy a mulatásairól híressé vált Dojčin Petar és Mátyás
király vitája. Külön csemege Arany János *Mátyás anyja* című folkloralódott balladája Székéről, vala-
mint az Orpheusz-történet Mátyás király személyére adaptált változata Szlovéniából.

Irodalomtörténeti értékeink sorába tartoznak ezek a dalok, dicső elődök tetteit örököltik meg és a jö-
vőnek is üzennek. Tanúsítják, hogy az egységes fellépés a legnagyobb ellenség erejét is megtöri.

G. Szabó Zoltán

ISKOLA ÉS HONISMERET

A Kodály-módszer

Ha a magyarságról beszélünk bárhol a világon, az elsők között kerül szóba e kifejezés. A névadó, Kodály Zoltán a XX. század egyik legnagyobb magyar gondolkodója volt. Szándékosan beszéltek pusztán névadóról, hiszen a módszer megalkotója nem Kodály. Viszont egészen bizonyos, hogy nélküle nem született volna meg, illetve nem ebben a formában látott volna napvilágot a zenepedagógia e jelentős eredménye.

Mi is e módszer, pedagógia, szisztéma, koncepció vagy, ahogy manapság egyre többen nevezik: filozófia, eredeti nevén a „magyar módszer” lényege? Az átlagembernek nem jelent ez mást, mint az ún. szolmizáció használatát, azaz bizonyos skálafokokhoz bizonyos szótagok hozzárendelését. Ráadásul Kodály esetében mindez „relative” működik, azaz nem rezgésszámhoz, vagyis adott hangmagassághoz rendelünk hozzá egy-egy nevet, hanem a hangnak az adott hangsorban elfoglalt helyéhez, ezzel a hangnak a környező hangok alapján történő azonosítását is lehetővé téve. Ezáltal bármely hangra, mint alaphangra (a hangsor dallami és/vagy harmóniai szempontból legfontosabb, fundamentális hangjára) felépíthető a hétfokú hangsor.

Ehhez hozzá kell tenni: maga a szolmizáció nem Kodály találmánya, egy arezzoi, itáliai bencés szerzetes találta ki a XI. században, a szótagokat egy Szent János himnusz sorainak elejéről levéve. Tehát nem mai keletű dologról van szó, ezt az évszázadok alatt hol elővették, hol elfelejtették, hol így, hol úgy használták. Kodály a maga idejében új fényben láttatta, anyagot adott hozzá, azaz olyan, a pedagógiában alkalmazható dal- és gyakorlat-sort alkotott meg, illetve ajánlott, amelynek segítségével ez a rendszer könnyedén és élményszerűen megtanulható. Ezek a pedagógiai célzatú, de gyakran ezen messze túlmutató jelentőségű zenei gyakorlatok, egy- és kétszólamú kis remekművek (Bicinia Hungarica, Ötfokú zene, 333 olvasógyakorlat, 33 kétszólamú énekgyakorlat, stb.). Mellé tette még a John Spencer Curwen által a XIX. században kialakított kézjeles rendszert, ahol mozdulat is segíti az adott skálahang rögzítését. Nem beszélve az 1920-as években indult, Kodály által alkotott elsősorban gyermekkori irodalomról, mely a módszer másik oldalát erősíti: örömet találni a muzsikálásban, művészetet alkotni tanulás közben.

Mindez megtanulható – aztán túl kell lépni rajta. A szolmizáció sosem cél (legfeljebb tanulásának elején), hanem eszköz. A cél maga a zenei írás és olvasás. Eszköz tehát a relatív szolmizáció, valamint a magyar népzene, mint hatalmas kincsesár.

A relatív szolmizáció igen régen használatos a zeneoktatásban. Sarah Ann Glover (1785–1867) angol énektanár már használta az ún. funkcionális szolmizációt. A *Manual of the Norwich Sol-fa System: For Teaching Singing in Schools and Classes* (A norwichi szolfézs kézikönyve: iskolai énektanítás) című munkája 1835-ben jelent meg. John Curwen (1816–1880) szintén a tonic sol-fa módszer követője. Curwen a szolmizációs kezdőbetűket használja a vonalrendszer elhagyásával a hangmagasságok jelölésére. Ő vezette be a kézjelek használatát. Így a zenei hangmagasságok mozdulathoz, illetve kéztartáshoz is kötődnek, de a hang magasságát is mutatják a kéz magasabban, illetve mélyebben tartásával, és így a dallam vonalát is megrajzolják. Relatív szolmizációs jelekkel ellátott kottaiból munkáskórusok énekeltek oratóriumokat. Émile-Joseph-Maurice Chevė (1804–1864) francia zenész, eredetileg sebész a szolmizációs hangokat fokjelölésként alkalmazta. Hangjegyek pótlására számokat is használt. Ő vezette be a ritmusneveket, melyek szintén a kottaolvasás gyors megtanítását segítik.

Tudni kell, hogy abban az időszakban, amikor Kodály előállt új módszerével, a világ más pontjain többen is próbálkoztak különféle zeneoktatási, illetve a kottaolvasás megtanítását segítő lehetőségekkel. Többek között Carl Andreas Eitz (1848–1924) német matematikus és zenetanár, vagy Agnes Hundoegeer (1858–1927) a Tonika-Do-Methode nevű rendszerrel Németországban. Émile Jaques-Dalcroze (1865–1950) svájci francia zeneszerző, zenetanár a merev szolfézstanítást kívánta oldani az érzetekre és az érzésekre való hatással. A „Dalcroze-euritmia” nem más, mint ritmikus torna, mozgás, melyben „a zene segítségével összhangba hozza az egyén értelmi és testi képességeit.”

Edgar Willems (1890–1978) flamand zenepedagógus négy fejlődési fokot tartalmazó programja a hallás-, ritmus- és improvizációs érzék fejlesztésére épül. Énekléssel, kottaolvasással és kifejező vagy ritmikus mozgásokkal nevel zenehallgatóvá. Lényeges vonása a szülőkkel való intenzív kapcsolat. Shinichi Suzuki (1898–1998) módszertanának lényege a kisgyermeknek csoportos hangszertanítása, szintén a szülő bevonásával. Fritz Jöde (1887–1970) német zenepedagógus, ifjúsági mozgalmi aktivista ún. nyitott énekórákat, éneklő utazásokat tartott. „*A zene velünk született, és nem azt akarja, hogy tudják és birtokolják, hanem élni akar*” – tartotta Leo Kestenberg (1882–1962). Létrehozta a Volksschule iskolatípusát, később Jödével egyház- és iskolazenei akadémiát alapított. „*A művészet csakis ott fejt ki megváltó hatását, ahol a művészi eseményben aktív és szenvedélyes a részvétel*” – vallotta.

Kodály gondolkodásmódjának azonban van egy speciális eleme: „*A zenével nemcsak zenét tanulunk.*” Valamint: „*Eddig az iskola azt mondta a népek 'amit te tudsz, az semmi. Feledd el, verd ki a fejedből. Majd én jobbra tanítalak.*’ Mi azt mondjuk a népek: ‘Amit tudsz, nagy érték, az ősök hagyománya, a magad lelke igaz kifejezése. ... Becsüld meg, ... mert ha többre akarsz menni, csak erre építhetsz.’” Kodály új értelmet, modern szerepet adott a népdalnak azzal, hogy tananyaggá tette. Segítette ezt az átértelmezést az a számos kórusmű, zenei alkotás, melynek alapja a magyar népdal, amely így a Kodály által rátett ruhában megállta a helyét bármely színpadon, szinte bármilyen zenei környezetben.

Mi ez, ha nem forradalmi tett? Az eddig csak írástudatlan, saját faluja határát át nem lépő, klasszikus értelemben véve műveletlen – ám a világ dolgaiban igen jártas, éleseszű, kifinomult esztétikájú magyar paraszt kultúrája, művészete – immár a világ közkincsévé lett. Iskolázott, művelt főket zavarba hozó szépség: egyszerű, pár hangból, pár szótagból álló, mégis leírható, precíz rendet mutató dalok ezek, amikre mint erős alapokra, sziklára épülhet egy ország művészeti ideálja. (Talán ezért is alapította az első, az ő metódusa alapján működő zenei általános iskoláját vidéken, Kecskeméten a XX. század közepén. Fontosabbnak tartotta a vidék fejlesztését sok fővárosi, elitkultúrát közvetítő intézmény tündöklésénél.)

A relatív szolmizáció mellett fontos pillére a módszertannak tehát a népdal. Minden országban a saját zenei anyanyelv, nálunk a magyar.

Felmerül a kérdés: miért pont a magyar népdalt választotta Kodály metódusa alapjául? Hisz választ-hatott volna anyagot a világirodalomból, híres szerzők híres kipróbált dallamaiból. Ő maga is írhatott volna kis darabokat. (Ezt meg is tette, de nem kizárólagosan.) Ő azonban tudta: a magyar népdalban oly erő és szépség van, amely felülmúlhatatlan. És ezzel semmiképp sem mondjuk azt, hogy más nép zenéje ne lenne hasonlóan szép. De nekünk ez a legközelebbi, mert a miénk, számunkra a legkönnyebben emészthető és szerethető.

Maga a módszer, melyről beszélünk, Kodály agyából pattant ki, de tényszerűen és a gyakorlatban Ádám Jenő zeneszerző, zenepedagógus írta le. Kodály Ádámot többször is biztatta erre, de 1942-ben a szó szoros értelmében elküldte Galyatetőre saját nyaralójába, hogy írja le a metódust. Ekkor születtek a *Szó-mi füzetek*, a *Módszeres énekoktatás a relatív szolmizáció alapján* c. művek. Ezeket követték az *Ének-zene tankönyvek*. A módszertani könyvön kívül mindegyiken ott szerepel – mégpedig az első helyen – Kodály neve. Pedig azok a valóságban, teljes mértékben az ábrákkal, rajz-tervekkel együtt Ádám művei. Kodály ezt hagyta, és így is élnek az utókor emlékezetében: Kodály-Ádám munkái. Ádám Jenő 1982-ben hunyt el méltatlanul elfeledve, szomorúan, mellőzve, árnýékban... Jövőre lesz ennek 30 esztendeje. Munkássága – mely igaz, Kodály nélkül talán nem jött volna létre – egy nemzetet tanított meg a zenével élni. Ideje jön az emlékezésnek!

Az ének-zene órák lényege a lelket felemelő, élményt és jóérzést adó, biztonságos és szép éneklés lenne. Teli tüdőből, a bajokat beletemetve, hangosan kellene szárnyalnia a kamaszhangoknak, hogy jobban érezzék magukat. Aztán ezen élmények mentén szépen beszélgethének a zenei magas kultúra birodalmába, hiszen nem kell a pentatóniánál, a népdalnál megállni. Következhet a zeneirodalom, a klasszikus művek, melyek jól megallopva, a tudást újabb élményekkel gazdagítják, másfajta tudást adnak. Mert alapjaiban azonos a kettő: esztétikum és érzelem.

Ha még ezt is mellétezzük: „*Az ének felszabadít, bátorít, gátlásokból, féltékenységből kigyógyít. Koncentrált, testi-lelki diszpozíción javít, munkára kedvet csinál, alkalmasabbá tesz, figyelemre-fegyelmre szoktat. Egész embert mozgat, nemcsak egy-egy részét*” – írja Kodály, világossá válik, a zene nemcsak a hallási funkciókat mozgatja, rengeteg lelki hatása van. Ma már köztudott dolog, hogy a muzsika segítségével olyan zárt pszichéjű, rendellenesen rezdülő beteg emberek világába is be lehet jutni, akik enélkül akár egy életet át önmaguk foglyai lennének. A zeneterápia lassanként elfogadott és ajánlott segédesszköze lett a nyitott gondolkodású pszichológusoknak. Csupán az éneklés és a zenével okosan bántni tudó szakember kell hozzá.

Sokan és sokfelé beszélnek manapság az oktatási rendszer problémáiról. Gyakran felmerül az ének-órák számának csökkentése. Én a Kodály által is idézett Berzsenyi sorral válaszolok erre: „*Nem sokaság, hanem lélek...*” Nem az órák száma, hanem minősége számít. Hiába van számtalan óra, ha a tanár, tanító nem tud vele mit kezdeni. Kevés órában csodálatos dolgokat mutatni: ez lenne az igazi. Ehhez pedig magasán képzett és magasán elkötelezett tanárok kellene, akik nemcsak zeneileg, de emberileg is magas szinten állnak, a néprajzban és egyéb tudományokban is jártasak. Mindezt pedig időben, kicsi gyermekkorban lehet csak elkezdni.

„*Az általános iskola célja: a teljes embert megalapozni. Zene nélkül nincs teljes ember... Jó mérnök, vegyész stb. lehet valaki, ha tizenöt éves koráig rá sem gondol. De zeneértő nem lehet, ha hatéves korában (s játékosan még előbb) nem kezdik rendszeresen nyitogatni-gyakorolni a fülét... A zene ügye az általános iskolában nem is a zene ügye elsősorban*” (Kodály).

Fehér Anikó

Népzeneoktatás és népzeneitanár-képzés a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen 2007-ben beindult felsőfokú gyakorlati hangszeres és énekes népzenei alapképzéssel, valamint a 2010-ben kezdődött népzeneitanári mesterképzéssel bezárult az a kör, amely hivatalosan és szakmailag ellenőrzött módon biztosítja hagyományos zenei kultúránk életben tartását és visszatáplálását a társadalomba. Hasonlóan a kultúra más területeihez e „körforrás” fenntartása, ápolása a népzenei szakértelmiséget feltételez, de ez nem jelenti azt, hogy a népzene értelmiségi kultúra lenne a szó kizárólagos értelmében. Mint általában a zenekultúrához, a népzenehez is megtalálhatja magának a társadalom minden része az érintkezési pontokat, képzettségtől, iskolai végzettségtől függetlenül.

Előzmények

Korábban is voltak már kezdeményezések, hogy legyen hangszeres népzenei oktatás a Zeneakadémián, illetve más felsőfokú oktatási intézményben, többek között az ELTE ének-zene tanszakán és a Kecskeméti Főiskolán. A Zeneakadémián 2002-ben volt a legutolsó kísérlet, melynek tervezetét *Kobzos Kiss Tamás* készítette *Borsi Ferenc*, *Jánosi András* és *Pávai István* közreműködésével. Ha tágabb értelemben keressük az előzményeket, mindenképpen meg kell említeni *Kodály Zoltán* 1920-as évekbeli magyarság programját, amelyben a tanítás egyik legfontosabb részét a népdal képezte. A programban olyan tanárok tanítottak, mint *Ádám Jenő* vagy *Rajeczky Benjamin*, és a diákok eredeti felvételek alapján ismerkedhettek meg az élő népzennel. Az *Énekes Ábécé* valamint *Kodály Iskolai Énekgyűjteménye* népdalokat is tartalmazott.¹ A háború után *Jánosi Sándor* (Jánosi András édesapja) tartott titokban, különböző lakásokban ének-, zene- és táncitanítást,² *Vass Lajos* 1947-ben jelentette meg pásztorfurulya-iskoláját, amelyhez maga *Kodály* írt előszót.³ A hatvanas-hetvenes években jelentek meg Béres János népdalokra alapozó furulyatanítást célzó kiadványai. Gyökeres változást hozott a hetvenes évek elején elindult táncház-mozgalom, melynek keretében lelkes fiatalok tanultak intenzíven hangszeres népzenei, szakmai irányításukba pedig olyan kiváló folklórkutatók kapcsolódtak be, mint *Vargyas Lajos*, *Olsvai Imre* és *Martin György*. A népi hangszeres zenetanulás azonban a hivatalos oktatási kereteken kívül, különböző szervezett tanfolyamokon történt. Az első állami zeneiskolai tanítás 1975/76-ban indult meg az Óbudai Zeneiskolában *Till Ottó* zeneiskolai igazgató segítségével, Béres János irányítása alatt. Ezt közvetlenül megelőzően *Deme Tamás* iskolakísérletét kell említenünk (szintén Óbudán), melynek része volt a népzene és a néphagyomány is. A kilencvenes évek elején a Nyíregyházi Besenyei György Tanárképző Főiskolán *Fehérné Székely Ildikó* vezette be az ének-zene szakhoz kapcsolódva a népzeneitanári képzést. Fehérné nyugdíjba vonulása után *Joób Árpád* vezette a képzést. Ugyancsak

¹ *Rajeczky Benjamin* (szerk.): *Énekes Ábécé*. Bp., 1938, 1950; *Kodály Zoltán és Kerényi György* (szerk.): *Iskolai Énekgyűjtemény I–II*. Bp., 1943–1944.

² Jánosi András szóbeli közlése.

³ *Furulyaiskola I–II*. közreadja: *Vass Lajos*. Népi Együttesek Művészeti Kollégiuma. Bp., 1947; *Kodály Zoltán: Visszatekintés I.* (szerk.: Bónis Ferenc). Zeneműkiadó Vállalat, Bp., 1982. 206.

a 90-es évek elején vállalta fel a *Gyárfás Ágnes* szervezte Miskolci Bölcsész Egyesület is a népzenei képzést, amelyet azonban nem akkreditáltak. Napjainkban országos szintű zeneiskolákban (több mint 80 intézményben) oktatnak autentikus népdaléneklést vagy hangszerjátékot alapfokon, és az utóbbi években több helyen (Székesfehérvár, Miskolc, Vác, Nyíregyháza, Békéscsaba) zenei szakközépiskolai keretben középfokon is beindult a tanítás. Eredményességét és népszerűségét jelzi, hogy 2006-ban megrendezték a Zeneművészeti Szakközépiskolák első, majd 2009-ben második országos népzenei versenyt, melyek sikeresek voltak. 2012 tavaszán a diákok pedig a harmadik országos versenyen mérhetik össze tudásukat. Az új rendszerű érettségiben már többen érettségiztek népzeneből, és szinte minden évben vannak jelentkezők. Igény volt tehát a folytatásra, sokan szeretnék volna befejezni felsőfokon, amit középfokon elkezdtek.

Részben a korábbi kezdeményezések nyomán a Zeneakadémia rektora, dr. Batta András a művészeti felsőoktatás átalakítása és a Bartók és Kodály évfordulók (2006–2007) kapcsán lehetőséget látott az önálló hangszeres és énekes népzenei képzés beindítására, erőteljes elméleti oktatással bővítve a gyakorlati stúdiókat. Ismeretes, hogy a Zeneakadémia keretein belül korábban már folyt magas szintű etnomuzikológiai képzés. 1951-ben a zenetudományi tanszak párhuzamos történész és népzenei osztagokkal indult. A népzenei osztagot (*Avasi Béla, Olsvai Imre, Sárosi Bálint és Tóth Margit* járták az első évfolyamba) Kodály és *Lajtha László* vezette. Kodály nyugdíjazásával, majd halálával a népzenei osztag megszűnt. Öröndetes és részben a gyakorlati népzenei képzés elindulásának is köszönhető, hogy 2011-től a zenetudományi mesterképzés keretében újból lehet etnomuzikológia szakirányt is végezni.

A képzés jogosultsága és célja

Elméleti szinten nyilvánvaló, hogy más zenei jelenségekhez, és más területek tradicionális és népzenejéhez hasonlóan a Kárpát-medence hangszeres és énekes népi hagyományának zenei anyaga tanítható és megtanulható. Gyakorlatban azért megfogalmazódnak kételyek és aggodalmak – valljuk meg nem teljesen alaptalanul –, amelyek az autentikus népzene sajátjaiból adódnak. Ezek közül is talán a legfontosabb, hogy ki képes, de talán inkább úgy kellene fogalmaznom, ki jogosult arra, hogy megszólaltassa ezt a zenét. Mielőtt megadnánk a legkézenfekvőbb választ, hogy a külvilágtól viszonylag elzárt közösségnek a képviselője, mely közösségben a zenei nyelv a dallamok gazdag variánsképződése mellett generációról generációra öröklődött színhagyományos módon, érdemes a kérdés mögött meghúzódó hitelesség fogalmára, annak összetett voltára utalnunk. Bartók *A hangszeres zene folklórja Magyarországon* c. 1911-ben megjelent tanulmányában így írt: „Természetesen csak népies hangszereken előadott, parasztkézekből származó zene érdekel bennünket. Népies hangszereknek vesszük általában véve azokat, melyeket falun maguk a parasztok készítenek, anélkül, hogy valamilyen mesterséges gyári hangszert utánoznának.”⁴ Egy másik, szintén 1911-es cikkében, *A magyar népi hangszerek* címűben pedig a hangszeres köztársaságokkal kapcsolatban jegyzi meg: „Hasonló dolgot észleltem Köröstarjánon (Bihar megyei magyar sziget). Ott a falu magyar (nem cigány!) hegedűse az egyes (szöveges) nóták közt [...] közjátékot élt.”⁵ Az elhangzottak szerint tehát magyar hangszeres népzene esetében a parasztember által a maga fabrikálta hangszereken megszólaltatott darabot tekinthetjük hitelesnek. Jó húsz évvel később, az 1935-ben megjelent *Miért és hogyan gyűjtsünk népzenei c.* tanulmányában ezt olvassuk: „Hangszeres zene gyűjtésénél inkább tekinthetünk el a helyszíni lejegyzéstől; [...], mert a hangszeres – rendszeren »hivatásos« – muzsikusok általában véve sokkal biztosabbak a dolgukban, tehát alig hibáznak.”⁶ Lajtha 40-es évekbeli és az elmúlt 3–4 évtized hangszeres gyűjtései azt mutatják, hogy a falvak hivatásos zenészei zömmel cigányok voltak, nem parasztemberek. A falusi zenészbándák meghatározó hangszere pedig a „mesterséges gyári” hegedű. A hivatásos zenész, aki legtöbbször muzsikus családból származott, gyerekkorától kezdve tanulta a megélhetést biztosító zenei szolgáltatást, környezetének teljes repertoárját. Ennek következtében általában hitelesebb közvetítője egy közösség hangszeres hagyományának, mint a zenélés gyakorlatát saját kedvtelésből elleső, illetve azt művelő „amatőr” parasztember. És akkor még nem beszéltünk a dallamok használatáról, szerepéről a hagyományban, a gyűjtések sokszor kérdéses néprajzi hitelességéről, valamint a hiteles előadásról és játékmódról, alkalmazott technikákról, amelyeknek nem egyszer stílus meghatározó szerepük van. Egészen bizonyos, hogyha a történeti és műzenei elsajátíthatósága és oktathatósága tekintetében is a hitelesség ilyen komplex elvárásával léptek volna fel elődeink, akkor zeneéletünk ma jóval szegényebb lenne.

⁴ Bartók Béla: *A hangszeres zene folklórja Magyarországon*. In: Bartók Béla írásai 3. (Közreadja: Lampert Vera, szerk.: Révész Dorrit). Bp., 1999. 46–64; 46.

⁵ Bartók Béla: *A magyar népi hangszerei*. In: Bartók Béla írásai 3. 65–75; 74.

⁶ Bartók Béla: *Miért és hogyan gyűjtsünk népzenei*. In: Bartók Béla írásai 3. 275–290; 284.

A népzene teremtő közege, amelyben hosszú évszázadokon, emberöltőkön keresztül formálódott, amely a hagyományos zenei kultúra autentikus közösségi alkotóműhelye volt, túlnyomó részben megszűnt, illetve megszűnő félben van a magyar nyelvterületen. Tény, hogy életkörülményei jelentősen megváltoztak, aktív, virulens korszaka lezárulóban van, de tradicionális zeneként repertoárja, előadói gyakorlata nem csak archívumokban, hanem a zenei gyakorlatban is megőrzendő. Ráadásul még teljes mértékben ismerjük, hogyan szólt, hogyan szólaltatták meg (ellentétben sok más zenei kincsünkkel!). Mint ismert a népzene városi környezetbe való bekerülése valójában civil kezdeményezésnek (tánc-ház-mozgalom) köszönhető,⁷ ennek minden pozitív és negatív hozzáadékaival együtt. Jelenleg jó néhány olyan hangszeres népi tánczenét, *revivalt* játszó zenész van, aki a hagyományos módon, hosszú időt az adott zenéssel a helyszínen eltöltve tanult muzsikálni. A még fellelhető autentikus zenészek, énekesek közül az ő tudásukra is épít a képzés. Az elmúlt évtizedek megmutatták, hogy a fiatal generációk éppen a hangszeres népzene révén kerültek kapcsolatba az emberöltőkön át való csiszolódás révén értékes, zenei stílusrétegekben gazdag szórakoztató zenével, amelyet egyben a sajátjuknak is éreznek. Hasonlóan Földünk biológiai sokszínűségéhez globalizálódó világunkban a kulturális sokszínűség megtartása, helyi kultúrák megőrzése önmagában érték. Ugyanakkor a magyarországi revival mozgalmon belül a hivatalos képzés töredezettsége, illetve nem elégséges kapacitása miatt megfigyelhető az elméleti ismeretek hiánya, ami általában dilettáns, rosszabb esetben áltudományos nézetek elterjedését segíti. Az egyenetlen szakmai irányítás és felügyelet, a hiányos ismeretek és a popzeneihez hasonló kökevény előadói piac kiszámíthatatlan változásokat indíthat és indított is el, amelyek stílusidegen deformációkat okoztak, és okoznak folyamatosan. Sokan érdeklődnek a népzene iránt, és nagyon sokan játszanak is népzenei, tehetségesek, illetve tehetségtelenek egyaránt, de a minőségi kontrollnak korábban hiányzott az oktatási rendszerből adódó támasza.

A népzenei képzésnek az oktatási rendszerben is lehetőséget kell adni a széles körű zenei műveltség megszerzésére. Az alsó- és középfokú intézményekben megfelelő gyakorlati és elméleti tudás birtokában lévő, képzett tanároknak kell a népzenei oktatni. A képzésnek az egyik kiemelt célja, hogy akik végznek, tudják, hogy mi az autentikus népzene, és ne képzeljék magukat parasztkultúrabeli jelenségnek, hanem a kultúra szakembereinek, szakterületükön biztosan tájékozódó tudatos zenészeknek és tanároknak. Hosszabb távon csak a felsőfokú oktatás biztosítja az ellenőrzött sokadik kézből való tanulást, hogy a komolyzenéhez, vagy a jazzhez hasonlóan létrejöjjenek a népzene megszólaltatásának minőségi mércéi, csak az oktatás teljes rendszerének (alsó-, közép-, felsőfok) kiépülése biztosítja a műfajon belül a széleskörű tisztánlátást.

A képzés szerkezete, felépítése

Önálló hangszeres és énekes népzenei-képzés jelenleg az országban egyedülállóan a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen van. A 3 éves alap- és 2 éves mesterképzésen (bachelor és master) öt szakirány (népi énekes, népi vonós, népi pengetős/húros, népi cimbalom és népi fúvós) közül választhatnak a jelentkezők. A szakirányok tanterve a lehető legrugalmasabban kíván megfelelni a hallgatói igényeknek, a jelentkezők hangszerismeretének, tudásának. Ezért a hangszeres szakirányokon belül több olyan hangszer oktatását is ellátjuk, amelyekre nincs minden évben jelentkező és felvehető hallgató.

A gyakorlati képzésben az egyes területek, tájegységek népzenei anyagának tanításakor azok legjobb ismerőit (ha lehet még autentikus zenészeket), előadóit hívjuk meg kurzusokat tartani. Minden egyes szakiránynak megvan a maga felelőse, aki a tanterv szerinti oktatásért és a szakmai minőségért felel. A hangszeres és énekes fő tárgyak mellett a képzésben jelentős szerepet kapnak az elméleti tárgyak, melynek két oka is van. Egyrészt a már említett elméleti ismeretek hiánya a magyarországi revival mozgalmon belül, másrészt a 3 éves előadóművészi alapképzést 2 éves tanári mesterképzés követi, amelyben a magyar és nemzetközi etnomuzikológiai kutatások egy-egy részterületének tárgyalásához, megértéséhez elengedhetetlen az alapos elméleti tudás. Igyekszünk úgy szervezni az oktatást, hogy az alapképzésre épülő 2 éves tanári mesterképzésben a hallgatók lehetőleg első kézből, maguktól a tudományág neves képviselőitől ismerjék meg a magyar népzenei tudomány elmúlt időszakának legfontosabb eredményeit.

A szakon a gyakorlati hangszeres-énekes oktatásban a népzenei közeletről jól ismert és elismert személyek vesznek részt – akiknek többsége zenei vonatkozású diplomával is rendelkezik – mint Árendás Péter, Balogh Kálmán, Balogh Sándor, Borbély Mihály, Eredics Gábor, Halmos Béla, Jánosi András, Juhász Zoltán, Kobzos Kiss Tamás, Sebő Ferenc, Vakler Anna. Néptánc gyakorlatot Farkas Zoltán (Batyú) tart. Az alapképzésben az elméleti tárgyak oktatását Pávai István, Tari Lujza, Sándor Ildikó, Sipos János, Felföldi László, Ferenczi Ilona és Richter Pál látják el.

⁷ 2012-ben ünnepeljük a tánc-ház-mozgalom 40 éves fennállását.

A képzést támogatja a MTA Zenetudományi Intézete és a Hagományok Háza, biztosítva a képzés elméleti tudásanyagának háttérbázisát és a hallgatóknak bemutatkozási, gyakorlási lehetőséget. Célunk, hogy mi legyünk azok, akik a népzenet komplex módon, a legjobban tanítják a térségben, akikhez érdemes eljönni a tudományunkért. Ne feledjük, mindnyájunknak éreznünk kell a felelősséget, melyet országunk egyetlen igazi zenei egyetemének híre és múltja ró ránk.

Eredményeink

2007, az első évfolyam belépése, az oktatás megkezdése óta mind a diákok, mind a tanár kollégák számára eseményekben igen gazdagon telt az elmúlt 4 év. Jelenleg öt évfolyamon összesen 88 hallgató jár szakunkra, éppen fele-fele arányban alap- és mesterképzésre. Diákjaink között a fiatalok mellett megtaláljuk a szakma elismert és népszerűségnek örvendő előadóit, akik fontosnak tartják, hogy szinpadai sikereiken túl a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem népzene-tanári diplomáját is megszerezzék. Hallgatóinkat a kezdetektől fogva nagyon sok helyre hívják koncertet adni, a Bolyai díj átadó ünnepségétől kezdve a táncbáztalálkozókon, népzenei találkozókra keresztül a Nemzeti vágtaig, a Vörösmarty téren rendezett adventi koncertekig, 2010 júliusában a szombathelyi Bartók Fesztiválig, majd augusztusban a Sanghaj-i világkiállításig. 2010-ben és 2011-ben tematikus koncerteket (Bartók és Liszt művek népzenei forrásai, párhuzamai) adtunk a bécsi zeneakadémián (Universität für Musik und Darstellende Kunst). Kiépítettük nemzetközi kapcsolatainkat, megszerveztük működésünket, oktatási segédanyagokat szerkesztettünk, részben hagyatéki adományokból, részben vásárlással színvonalas kézikönyvtárat hoztunk létre (Szomjas-Schiffert György, Sólyom Károly, Vavrinecz Béla és Tóth Margit hagyatékából). Gólyatáborokban, gyűjtési, tanulmány kirándulásokon építettük, csiszoltuk közösségünket. Eddig minden évben sikerült határon túli területekre is ellátogatnunk, így a diákokkal, tanárokkal közösen jártunk és értékes gyűjtéseket végeztünk Zoborvidéken, a Délvidéken (Péterrét, Adán, Zentán). Gyimesközéplek Borospatakon, a moldvai csángóknál Pusztinán és Kárpátalján. A szakmai kirándulások mellett minden évben szerveztünk szakmai előadássorozatokat és mesterkurzusokat.

Voltak és vannak nehézségek, de az elért eredmények igazolták, igazolják, hogy jó úton jártunk, járunk. Mindezt a Zeneakadémia vezetése, az egyetem szenátusa is elismerte és 2009 szeptemberétől megkaptuk a tanszéki státuszt, azaz az egyetem többi képzési szakával egyenrangú felekké választottak minket. A magyar zenekultúra templomának falait, minden szegletét fokozatosan töltik be a népzene, annak a bizonyos *tiszta forrásnak* a hangjai. Igaz, hogy ez a forrás ma már nem csobog, legfeljebb ha csepeg és szivattyúra van szükségünk, hogy felszínre hozzuk éltető vizét, az újra- és a vissza- és a megtanulás, a revival szivattyújára, ami lehetővé teszi, hogy élvezhessük, hogy magunkénak érezhessük még ma is. E szivattyú működésének alapfeltétele a tudás és a szeretet. A tudás, mely magában foglalja a technikai és elméleti ismereteket, a gyakorlatot, a képességet, hogy az előadó megtalálja a zenében a művészi közlés, kifejezés eszközét, mindenféle kívülről kölcsönzött, ma divatos segédeszköz nélkül. Mindehhez szeretet kell: szeretni kell magát a népzene, a közvetítő cselekvést, a zenélést és a befogadó közeget, a hallgatókat. Csak így teremthető meg az az előadói, alkotói alázat, mely alapja minden értékteremtésnek, művészi élménynek. Különben csak hiányérzet, permanens feldolgozási, fejlesztési kényszer, zenei kuszaság, *pengő ére* marad. Az alapképzést lezáró diplomakoncertjeinken hallgatóink valójában erről adnak számot, és nem csupán a tanulmányaik három évében megszerzett és továbbfejlesztett tudásukról. Bemutatják, mennyiben sajátították el művészi szinten népzenei hagyományunkat, mennyiben tudják saját zenei nyelvüként alkalmazni, hitelesen szólni általa, megtanulták-e, tudják-e működtetni a tiszta forrás szivattyúját. Következő lépésként, a mesterképzésen pedig azt tanulják, azt sajátítják el, hogyan kell mindezt továbbadniuk a jövő generációinak.

Richter Pál

Zenei oktatás a Károli Gáspár Református Egyetem Nagykőrösi Tanítóképző Főiskolai Karán

Magyarország szabad királyi és mezővárosainak zenetörténeti feldolgozása Bárdos Kornél munkásságának köszönhetően vált ismertté. E települések zenei életében különleges helyet foglalt el az egyházak védelme alatt kibontakozó, az iskolákban oktatott, vagy a templomok falai között felhangzó zene, a magyar múlt és a magyar kultúra elvitathatatlan tartozéka, európaiságunk egyik máig meghatározó szimbóluma. Ennek helyi református múltunk és identitásunk is része.

Nagykőrösön 1557-től van jelen a református szellemiségű oktatás, mely mindig a templom és iskola kettősségét és ugyanakkor egybetartozását szimbolizálta. A korai egyházi zeneoktatás jellemzője, annak elsődleges célja, a templomi liturgia zenei szolgálatának ellátására való előkészület volt az iskolás gyermekek részvételével, mai szóhasználatul élve: szereplésével. Rendkívül gazdag egyszerűségű ének-repertoár alakult ki a protestáns zenei gyakorlatban, melynek *nagykőrösi jelenléte* jól dokumentálható. A korszak két legismertebb és legelterjedtebb énekeskönyv típusa a kisebb méretű *kancionale*, vagy impresszum és a nagyméretű szertartáskönyv, a *graduale*. Mindkettőből vásároltak a nagykőrösiek. 1632-ben „Döbröcönből” impresszumot, 1636-ban pedig graduált. Ez utóbbi a zene és liturgia történetéből egyaránt ismert híres *Óreg graduál*, melynek egy szépen megmaradt és Rákóczi György sajátkezű ajánlásával ellátott példánya ma is a gyülekezet tulajdonában van. Geleji Katona István püspök „ajánló szövege”, azaz a könyv előszava igen részletesen kitér a zenei képzés fontosságára: „*Felejte ditséretes és szép szokás tehát az jól rendeltetett ecclesiákban, főképpen az Keresztyén Német, Frantuz, Anglus, Belga nemzetiségek között, hogy öszveséggel, mindnyájjan, kitsintől fogván nagyvíg, gyönyörűséges egygyezt zengéssel mind egy tactuson énekelnek a szent Gyülekezetben, mellyel némű-néműképpen az egekben megditsóult és immár győzedelme után triumpháló Ecclesiának állapattját ábrázolják az mellyben is az boldogok, az Istennek közönségessen mind valamenyin vagynak, énekelnek. Bár mi is ezt tselekednők az mi Gyülekezetinkben, az minthogy tselekeszsűk is részszerint.*”

Erélyesen szorgalmazza ezért Geleji püspök a kántoroknak és iskolák diákjainak művelését, hogy az éneket vezetni tudják: „*Az mi Deákinknak penig, ha többet nem is, de annyit szükségesképpen kívántaték az Musikához érteniek, hogy az kotánból vagy clavisokból, az lineákhoz képest ottan megtudhatnák magoktól is akármedly Psalmusnak, Prosának, Antiphonának és egyéb ceremoniáknak notájukat, hogy így az mondásban mind egy huron pendülne az szavok, s ne huznák vonnák, ide s tova, az mint szokták.*”

Az idén 375 éves, gazdagon díszített mintegy 800 tételt tartalmazó liturgikus ének-könyvet 1643-ban költették be a nagykőrösiek, és bizonyíthatóan folyamatosan használták a XVIII. században. 1756-ból való az a jelzésértékű egyháztanácsi döntés, mely a hidegre való hivatkozással eltörölte az Introitus kötelező éneklését. 1767-ben a Nagyhéten viszont még énekeltek a Passiót, azt is tudjuk, hogy a kántor mennyit kapott szolgálatáért. A dömsödi zsinat 1773-ban az addig használt liturgikus műfajok betiltása mellett döntött, így valószínű, hogy ezek éneklése Nagykőrösön is fokozatosan abbamaradt. A kottakép és a műfajok megoszlása alapján rekonstruálható az egykori liturgia, a kántorok bejegyzései pedig gyakorlati támpontokkal szolgálnak. Ezek alapján a korabeli nagykőrösi zeneoktatás mikéntje is világossá válik. Az iskolamester, azaz a zeneoktatásért felelős személy fizetése a városi számadáskönyvekben 1631-től szerepel, 1693-tól a temetések zenei szolgálatát is honorálják, 1757-től pedig a kántort már az egyház szolgálatában álló tisztségviselőként említik.

A XVIII. századi zenei ízlés átalakulásának egyik legszembevetőbb példája az ún. *harmóniás éneklés*. A külföldet járt híres debreceni professzor, Maróthi György ilyen irányú próbálkozásainak hatására Nagykőrösön is jelen volt ez a szokás: egy feljegyzés szerint 1744. július 17-én egyházkerületi gyűlés volt a városban, amelynek során „*a kőrösi iskola növendékei szép összehangzatosan elénekeltek a 134. zsoltárt*”, az ünnepség végén ismét „*a tanulók összehangzatos éneke következett.*”

Az 1839-ben megalakult Tanítóképzőben „*a zenei oktatás mindenkor a legszorosabb kapcsolatban állott a kántorképzéssel, mert hiszen az intézet feladata mindenkor kántortanítók kibocsátása volt*” – emlékezik az egykori diák, Osváth Ferenc. Az ének-zene oktatására vonatkozó legkorábbi dokumentumok az 1855-56. tanévből valók. Ekkor került Debrecenből az intézetbe Szotyori Nagy József. Az egyházi énekek mellett a diákok fokozatosan megismerkedhettek az orgonajáték tudományával is. A refor-

mátus egyházban az orgona használatát csak a XVIII. század közepén engedélyezték, általános elterjedése a liturgiában a XIX. század folyamán történt meg. Nagykörösön 1853-ban vetődött fel orgona építésének gondolata, megvalósulása az évtized végére tehető. 1858-ban már a képzés része volt az orgonajáték is. Először két-, majd 1860-61-től hároméves időtartamban, 1881-től négy évfolyamos képzést vezettek be. A Tanítóképző következő híres zenetanára Oláh Károly, ekkor (1879-ben) írta meg *Az orgona-építéset története* c. munkáját, elsőként a hazai szakirodalomban. Oláh Károly 1864-ben került a Tanítóképzőbe, őt a korálkönyvről ismert Varga József követte 1900-ban. A világháború alatt Ricsey György volt a zenetanár, majd ismét Varga József folytatta a munkát. A kórus Litkey Péter idejében (1924–1936) érte el a legnagyobb létszámot: 80 főt.

A diákok a szükséges elméleti tantárgyak mellett zongorát, orgonát és hegedűjátékot is tanultak. Az 1906. évi leltár szerint a hegedűk száma az intézetben 114 volt, mivel a mai furulyaoktatáshoz hasonlóan már az összes évfolyamnak kötelező volt ez a hangszer. Ennek a korszaknak egyik neuralgikus pontja a zenei hallás vizsgálatának hiánya volt. Lényegében csak 1902-től vették figyelembe a zenei adottságokat a felvételi alkalmával.

A Nagykörösi Tanítóképző életében meghatározó időszak volt Márton Barna tanársága (1932–1947). A debreceni származású kántortanító a helyi református gyülekezetben ilyen irányú feladatokat is ellátott. Kezdeményezésére a templom orgonáját is kibővítették 1933-ban. Agilis, mozgékony egyénisége, jó szervezőkészsége révén rövidesen országosan ismert személyiséggé vált. Jó kapcsolata Kodály Zoltánnal igen hasznosnak bizonyult a képző zenei fejlődése szempontjából. A kórus évi 60 szerepléssel, 20–30 darab megtanulásával az ő idejében minden bizonnyal fénykorát élte. Néhány a fontosabb alkalmakból: 1937. április 18. Kecskemét, Bartók kórusok ösbemutatója; december 12. rádiószerelés az Arany János Társaság estjén; 1938. március 25. önálló műsor a Magyar Rádióban; május 29. „Éneklő ifjúság” hangverseny Nagykörösön, Kodály Zoltán, Bárdos Lajos, Kerényi György, Vásárhelyi Zoltán és Tóth Aladár jelenlétében. Ezen a hangversenyen a „Magyarokhoz” című kánont maga Kodály vezényelte, közel ezer fiatal részvételével. A megjelent 13 kórusból 11 nagykörösi volt. Ezeknek a szerepléseknek mind a helyi lapokban (Nagykörösi Hírlap, Kecskeméti Közlöny), mind pedig országosan (Rádió Újság) nagy visszhangja volt.

Az 1939-es esztendő különleges volt a Képző életében, ekkor ünnepelték ugyanis az intézmény fennállásának 100. évfordulóját. A márciusi „előkészítő” rádiószerelés után szeptember 17-én került sor Kodály Zoltán: *Semmit ne bánkjál* című kórusművének bemutatására, melyet a mester a Tanítóképző kórusának és karnagyának ajánlott. Maradandó az 1939. október 30-i rádiószerelés is, majd a Korál Kamaratársaság által szervezett hangverseny a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola nagytermében, melynek felvételét a Magyar Filmroda az akkori filmhíradókban is bemutatta. E győzelmes sorozatnak Márton Barna 1947. október 23-án bekövetkezett halála vetett véget. 1948. május 16-án még együtt szerepelt a kórus az Országos Kulturverseny énekversenyén Siófokon, és első díjat nyert. Ezúttal Kiss István V. éves tanítóképzős diák vezényelt.

Márton Barna mellett meg kell emlékeznünk a mártírhálált halt Dobai Pál zeneszerző-zenetanárról is, aki a világháború utolsó ütközetének egyikében vesztette életét, nem messze Nagyköröstől; a kecskeméti katonai temetőben nyugszik. Tehetséges fiatalként indult, egyházi kórusműveit sokfelé éneklük.

A Tanítóképző 1948-ig képzett kántortanítókat, és még 1957-ig állami intézményként működött, de kántori diplomákat az egyházi iskolák államosítása után már nem adott ki. Akkori tevékenységét az új korszak új embertípusa alakításának szolgálatába állította.

* * *

Az intézet 1990-es újraindításakor a zenei képzés két irányban kezdődhetett el: a tanítói szakon szükséges ének-zene órákon és a hitoktatói szak egyházi ének óráin. Ehhez kapcsolódott 1992-től először speciális-, illetve szakkollégiumi keretben az orgona- és harmóniumoktatás, majd 1993-tól újraindult a kántorképzés. Minden hallgató valamilyen szinten és formában, szakjától függetlenül kapcsolatba kerül a zenével, melynek folyamatos és széles körű oktatása alapvető elvi követelmény lett. A zenei képzés tehát jelenleg különböző szinteken zajlik, de egységes koncepció alapján történik. Ennek helyességét az ismételt és sikeres akkreditációk igazolták. Tevékenységünket a közelmúltban „erős” minősítéssel értékelték.

Már kezdettől világossá vált, hogy valójában teljes újrakezdsre van szükség, hiszen a több évtizedes szüneteltetés, majd a megváltozott körülmények és követelmények eleve kizárták a nagy múltú intézmény hagyományainak átvételét és szolgai folytatását. Ma három szinten, illetve irányba folyik a zenei képzés: a tanítóképzésben, a hittanoktató képzésben és a kántorképzésben. Még a diakónus hallgatók is kapcsolatba kerülnek az egyházi zenével.

*A Magyarfenesi Vegyeskar a XX. Szent László napi kórustalálkozón 2011-ben Tordaszentlászlón.
Karnagy: Tóth Guttmann Emese (Tóth G. Elemér felvétele)*

A kántor szakos hallgatók zenei nevelésének tartalmi és minőségi szintje az egyházzene szak és a nyári, illetve a hétvégi kántorképzők szintje közé tehetők. A szakon végzett hallgatók képesítést kapnak református kántori szolgálatra és az általános iskola 1–6. osztályában ének-zene oktatására. A kántor szak tantárgyai magukban foglalják a zenei műveltségi terület óráit, melyek szorosan egybeépülnek. Ezen kívül speciális szaktantárgyakkal ismerkedhetnek, mint: egyházi ének, orgonaismeret, gregorián, graduál, hangképzés, zeneirodalom, liturgia stb.

A hitoktatóképzésben is helyet kap az egyházi ének tantárgy, mely a népének, gyermekének és himnológiai alapismeretek tanulmányozását jelenti. A tanítói szak és a hittanoktatói szak zenei tanulmányai kölcsönösen kiegészítik egymást, az alkalmassági vizsgán mindkettőből történik felmérés. A kántor szakra jelentkezők hangszertudásukról is számot adnak, és fokozottan vizsgáljuk zenei rátermettségüket.

Főiskolánk zenei története mentén a kórus és orgona párhuzamos jelenléte mindvégig megfigyelhető: a nagy fordulópontokon e kettő egymást kiegészítve segítette elő a diákság megfelelő, igényes képzését. 1990 óta a következő zenetanárok tanítottak: Ballay Judit, Berkesi Sándor, Bónác Judit, Boros Dezsőné, Dávid István, Draskóczy Balázs, Györgyiné Koncz Judit, Hargita Péter, Ladics Tamás, Méhes Balázs, Ócsai Judit, Sasi Ildikó. Jelenleg dr. Dávid István, Hargita Péter és dr. Méhes Balázs látják el a feladatokat.

A Laus viventi Deo énekkar és a közeli református templom 1992–97 között épült hangversenyorgonája számos felemelő zenei produkció megszületését teszi lehetővé. A hangversenyek, mesterkurzusok nem ritkán külföldi előadók és professzorok közreműködésével történnek. Szakmai kapcsolataink révén diákjaink külföldi tanulmányutakon is részt vesznek. Az új elvárások tehát új formákat hoztak létre, melyek immár a Károli Gáspár Református Egyetem részeként a régió kulturális arculatát, a város szellemi sokszínűségét alakítják, művészeti felemelkedését szolgálják – reméljük még hosszú időn át.

Dávid István

EMLÉKHELYEK

Nyalábvári Helikon

A Felső-Tisza völgyében, az egykori Ugocsa vármegyei Királyháza közelében, szőlővel borított dombon állnak Nyaláb várának maradványai. Kárpátalja legrégebbi várai közé tartozott, a XIII. század végén épült, a folyó völgyében haladó utak, átkelők ellenőrzésére. Neve a „kéve, köteg” jelentésű nyaláb szóból keletkezett, de a néphagyomány egy Nyaláb nevű rablóvezér mondját kerekítette hozzá. A királyi kézen lévő vár élén a mindenkorai ispán várnagya állt. 1378-ban Nagy Lajos király a Moldvából betelepült Drág vajda családjának adományozta. A Drágffyak részt vettek a Zsigmond elleni 1403. évi szervezkedésben, emiatt 1405-ben a király a Perényi nemzetségnek adta át a várat. A Drágffyak sehogy sem akartak ebbe belenyugodni, egy évszázadon keresztül pereskedtek a Perényiekkel a vár birtoklásáért, s nemegyszer fegyveresen is rajtuk ütöttek. Mátyás király véget vetett a nyílt ellenségeskedésnek, de a per már megszokásból is folyt tovább. Nyaláb várát mégsem tudták visszaszerezni a Perényiektől.

A ma már csak néhány romos falmaradványt őrző vár a Perényiek idején valószínűs szellemi központ volt, gazdag könyvtárral, ahol több tudós, tanító, író talált menedéket. A gazdag Perényiek Ugocsa urai, érdekes módon nem a nagyszőlősi Kankóvárat tekintették valódi erődtűsüknek, hanem az innen mintegy tíz km-re lévő Nyalábvárat.

A XVI. század eleji nagy politikai és vallási változások idején a főúri családok lettek támogatói a magyar irodalmi és kulturális életnek. Ahogy a Dunántúlon a Nádasdyak, a Batthyányiak, Északkelet-Magyarországon a Perényiek hozták létre kulturális központokat. Ezekben a főúri udvarokban találunk otthonra a magyar irodalom művelői, akiknek gazdáik fizették az egyetemi tanulmányaikat, könyveik kiadását. Nem a Mohács után létrejött két királyi udvarban, hanem e főúri birtokokon készültek az első könyveink.

A Perényi család őse 1292-ben III. András királytól kapta adományként a Kassa környéki Perény falut. Leszármazottainak Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben voltak birtokai. Zsigmond király 1399-ben a nikápolyi csatában tanúsított vitézségéért Perényi Péternek adományozta Szőlős városát meg a szőlősi Kankó várat, s hat évvel később Nyalábvár is az övé lett. A család nádorinak nevezett ágának jeles képviselője volt Perényi Imre, aki 1504-től az ország nádora lett. Fia (V.) Péter, 1519-től koronaőr, majd Szapolyai János híveként 1526-ban erdélyi vajda lett. Egy év múlva Ferdinándhoz pártolt és jutalmul megkapta Sárospatakat. Még kétszer „csereált” uralkodott, a királyi kancellári címet is elnyerte, majd a király bebörtönözte, s ott is halt meg. A Perényiek nádori ága a XVI. században kihalt. A bárói ág hatalma 1402-től csaknem egész Ugocsa vármegyére kiterjedt, amikor (III.) Péter Ugocsa főispánja lett. Leszármazottai között sok kiemelkedő személyt találunk, akik meghatározták a megye politikai és kulturális életét. Ezek egyike volt Perényi Gábor főispán.

Perényi Gábor birtokainak jövedelméből a nyalábvári kápolna és a szőlősi várban lévő Szent Erzsébet ispotály fenntartására is áldozott. Testvérével 1505 körül felépítette a nagyszőlősi ferences kolostort. Perényi Gábor és felesége Frangepán Katalin művelt, irodalom- és művészetpártoló, lelkes könyvgyűjtő volt, kapcsolatot tartottak a krakkói Jagelló egyetemmel. 1508-ban a pestis elől Nyaláb várába menekült a krakkói egyetem tanára Paulus Crosnensis Ruthenus, aki Janus Pannonius verseskötetét nyomtatatta és a következő szavakkal ajánlotta Perényi Gábornak: *„akinek ajtaja szegény és gazdag előtt egyaránt tárva-nyitva áll”*. Gazdag könyvgyűjteményükben megtalálható volt egyebek mellett a Halábori Bertalan egri egyházmegyei pap által 1508-ban másolt Döbrentei-kódex, a Krakkóban 1533-ban kiadott és a Perényi-család két ifjú tagjának, Mihálynak és Ferencnek (Perényi Gábor unokaöccseinek) ajánlott Murmelius-féle lexikon, latin, német és magyar értelmezésekkel, Galeotto Marzio Mátyás királyról szóló műve és valószínűleg Bonfini történeti munkája is. A krakkói kapcsolataik alapján biztosra vehetjük, hogy más Krakkóban kiadott könyvek is szerepeltek a gyűjteményben. Ezekben az évtizedekben több tucat magyar nyelvű kiadvány látott napvilágot Krakkóban, amely elősegítette a magyar nyelvű nyomtatott könyvek megszületését és elterjesztését. A legtöbb a Perényi-család valamelyik tagjának költségén készült.

Perényi Gábor 1526-ban a mohácsi csatánál hősi halált halt. Özvegy felesége diplomatikusan oldotta meg a pereskedők és örökségajhászok dolgát. Bár ő és fivére Frangepán Ferenc, a művészetpár-

toló humanista kalocsai érsek is Szapolyai János pártján állt, egyetlen fiát, Jánost Ferdinánd hűségére neveltette, így azután mindkét udvarban voltak szószólói, támogatói, ezért békében hagyták. S míg az egész ország fegyverek zajától volt hangos, az ugocsa Nyalábvár a béke szigete volt.

Udvarába hívta Rotterdami Erasmus első magyar követőjét, Komjáti Benedeket, hogy gyermeke tanítómestere, nevelője legyen. Komjáti pozsonyi kanonok volt, 1527 és 1529 között a bécsi egyetemen tanult. Perényiné megbízásából 1532-ben magyarra fordította Szent Pál apostol leveleit. Komjáti fordítása „*Epistolae pauli lingua hungarica donatae. Az Szent Pál levelei magyar nyelven*” címmel 1533 februárjában a krakkói Hieronymus Vietor nyomdájában jelent meg, Perényiné költségén. Ezt a könyvet tekintjük az első teljes egészében magyar nyelvű nyomtatványának. Nyalábvárból indult el tehát a magyar nyelvű nyomtatott reneszánsz irodalom. Kis formátumban, antikva betűkkel nyomtatták, s ez a külső jellemezte a későbbi krakkói magyar nyelvű nyomtatványokat is. E könyv címlapján Magyarországot, Dalmácia és Csehország egyesített címere, hátulján a Frangepán család, utolsó lapján a Perényiek szakállas hárpia ábrázoló címere látható. A könyvet figurális iniciálékkel és fametszetes képekkel illusztrálták, egyike a kor legdíszesebb nyomtatványainak. A nyomdász előszava után Komjáti Benedek Perényiné Frangepán Katalinnak címzett ajánlása található, majd következik a bibliafordítás, a Rotterdami Erasmus-féle Újtestamentum-kiadás és annak magyarázatai alapján. A fordítás végén Vietor Krakkóban kelt ajánlása Frangepán Katalinnak, kinek nyalábvári kastélyát valóságos magyar Helikonnak írja le. A kéziratot valószínűleg Komjáti maga vitte el Krakkóba, amikor tanítványát, Perényi Jánost az egyetemre kísérte. Komjáti Benedek munkája során felhasznált egy korábbi kézirat Szent Pál-fordítást, de annak „*nemcsak az értelme, de még az olvasása is nehéznek tetszik vala*”, ezért ő Erasmus szellemében, humanista tudosi igényességgel végzi a fordítást. Átveszi Erasmusnak a levelek elé írt értelmezését, és a fordítás szövegébe is sok helyen jegyzetként beilleszti magyarázatait. Sok benne a latin szó, arra nem törekedett, hogy ezeket magyarítsa. Perényiné azonban hiába kérte Komjátit újabb szentírási szövegek magyarra fordítására, bőséges adományokat ígérve neki, nem készült további folytatás.

Perényiné viselte Ozorai Imre vitairatának krakkói nyomtatási költségeit is. Ozorai Imrének két kiadást megért műve, már a reformáció eszméit terjesztő, első magyar nyelven szerkesztett írás, amelyet az első fejezet latin címén: „*De Christo et eius ecclesia, Item de Antichristo eiusque ecclesia*” (Krisztusról és az ő egyházáról, valamint az Antikrisztusról és annak egyházáról) szoktunk emlegetni. Az első kiadásból négy, a másodikból mindössze két példány ismert. Valamennyi erősen töredékes, hiányzik a címlapja, így a mű eredeti címe egyikből sem állapítható meg. Az első kiadás példányaiban a nyomdász neve és a kiadás helye sem maradt fenn. Csak a kiadás évére következtethetünk abból, hogy a kötet utolsó lapján Frangepán Katalin nyomtatott címere körül az 1535-ös évszám látható. Ugyanezt a címet 1548-ban, a Vietor özvegyének műhelyében készült Székely István „*Soltárkönyv*” című kötetének végén is rányomtatták, amiből szintén következtethetünk a támogató személyére.

Perényi Gábor és Frangepán Katalin fia, Perényi János lett később Nyalábvár ura. Az ő színevárljai birtokán született Sylvester János, a magyar erasmisták legnagyobb tehetsége és hatású képviselője. Krakkói tanulmányaihoz alighanem a Perényi-családtól kapott anyagi támogatást. Sylvester János később a Nádasdyakhoz került Sárvárra, ahol kinyomtatta az Újtestamentum fordítását.

Gyakran tartózkodott itt Ilosvai Selymes Péter is, aki Tinódi Lantos Sebestyén mellett az egyik legtermékenyebb törtéíráseinek-szerzőnk volt. 1548 körül Perényi Ferenc nagyidai birtokán volt iskola-mester. Ott írta Nagy Sándorról szóló törtéíráját „*Historia Alexandri Magni*” címmel. Az 1570-es években Nyalábvárban írta műveit, köztük „*Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokoskodásáról való törtéírást*”. Művét Perényi János fiának, Istvánnak, Ugocsa vármegye főispánjának ajánlotta 1574-ben. Feltehetően a Perényi könyvtárban bukkanhatott rá Toldi Miklós középkori történeteire. A mű inkább népmonda, mint törtéírási ének. Ilosvai helyenként csodálatos költői kifejezőerővel, máskor egyhangú epikai stílusban ír. A százegy versszakból álló mű bő fele a hős ifjúságáról, a többi öregkori tetteiről szól. Ezt az írást elevenítette fel később Arany János a Toldi-trilógiában. Ilosvai folytatta Görcsöni Ambrus 1572-ben megjelent Mátyás királyról szóló törtéíráját, amelyhez szintén a nyalábvári udvarban gyűjtött anyagot. Ehhez Ilosvai felhasználta Galeotto Marzio és Bonfini Mátyás királyról szóló történeti műveit. Közben Nagybányára került tanítónak, de élete végéig ápolta a kapcsolatát a Perényi családdal.

Nyalábvár a következő évszázadban szomorú sorsra jutott. A bécsi udvar nem nézte jó szemmel az ellenzékhez húzó Perényi családot. A Wesselényi-féle összeesküvés véres megtorlása után I. Lipót nyíltan föllépett Nyalábvár ellen, császári őrséget helyezett a várba. A vár ura, Perényi György 1670-ben elkeseredetten panaszkolta Andrássy Miklós gömöri főispánnak írt levelében: „*őfelsége német presidiuma ide Nyaláb várába beszállván, minden házaimból kiszorítottak elannyira, se magamnak, se feleségemnek, cselédekemnek, se pedig kevés javaimnak, boraimnak s egyéb portékáimnak semmi helye nincsen, azonban ha szinte valami változás is találna bennünket, nem tudnánk magunkat hová tenni.*” Nyalábvár

utolsó urának sejtése beteljesedett, két évvel később a császár parancsára a német zsoldosok romba döntötték a várat. Azóta is elhagyatottan, védtelenül állnak romos, csonka falai.

A várhegy tövében álló református templom falán emléktábla hirdeti a nevezetes irodalom- és nyomdászattörténeti eseményt, Komjáti Benedek bibliafordítását, amely az első teljes egészében magyar nyelven megjelent nyomtatott könyvünk lett. De emlékezzünk meg a bőkezű, irodalompártoló Perényi családról is, akik nélkül szegényebb lenne korabeli irodalmunk.

Udvarhelyi Nándor

Gróf Siskovics József prágai síremléke

A prágai várban található Csehország egyik legismertebb, legjelentősebb és egyben legnagyobb méretű egyházi épülete, a Szent Vitus katedrális (Katedrála svatého Víta). E gótikus és neogótikus stílusban épült érseki főszékesegyház kriptáiban számos cseh király, főpap, főnemes és más „híresség” mellett több magyar személy is az örök álmát alussza. Az eddig is ismert tény volt például, hogy itt van eltemetve Erdély egykori fejedelme, Báthory Zsigmond. (Sírfeliratát már 1888-ban publikálták¹ és a magyar szerzők által írt prágai útikönyvek mind megemlékeznek a síremlékéről.²) Azt azonban csak igen kevesen tudják (ha tudják...), hogy a szegedi születésű gróf Siskovics József tábornagy is a székesegyház Szent Zsigmond kápolnájának (Kaple svatého Zigmunda) kriptájában várja a feltámadást. Az alábbiakban az ő prágai síremlékéről szeretnék röviden megemlékezni.

Siskovics – vagy másképpen írva Siskovits, Siskovich, Zischkowitz, etc. – József a Csongrád vármegyei Szegeden, 1719. július 2-án, nemes Siskovics András városi tanácsnok és Saracs Mária fiaként látta meg a napvilágot. Az ifjú Siskovics 1741-ben önként belépett a gróf Haller-féle gyalogezredbe, ahol a tanult és meggyerő külsejű katonatiszt már egy év múlva kapitány lett. A csatatereken magát többször kitüntetve, előbb őrnaggyá, majd 1750. december 31-én ezredessé léptették elő, 1753-ban pedig áthelyezték a Károly főherceg nevét viselő gyalogezredhez. Érdemei elismeréseként 1756. március 15-én magyar bárói rangot adományozott neki Mária Terézia királynő. A csehországi Kolin mellett, 1757. június 18-án kivívott fényes győzelemben Siskovicsnak – aki meg is sebesült – és ezredének is nagy szerepe volt, ezért június 26-án tábornokká léptették elő, illetve a csata emlékére alapított Katonai Mária Terézia Rend középkeresztjét is ekkor nyerte el. Siskovics báró a bécsi Szent István főszékesegyházban, 1759. január 9-én kötött házasságot báró Harruckern Borbálával, de e frigyből gyermekek nem születtek. Ugyanez év november 29-én altábornaggyá léptették elő, majd 1760-ban Leopold Joseph von Daun tábornagy tábornoki főnöke lett. 1762-ben a 37. számú gyalogezred tulajdonosává, egy évvel később, 1763-ban pedig az Udvari Haditanács tagjává nevezték ki. 1767. január 25-én tábornaggyá léptették elő és ő lett a bánáti határőrség főfelügyelője. 1775. október 13-án Mária Terézia királynőtől elnyerte a magyar grófi rangot, majd még ugyanebben az évben Galícia, 1779-ben pedig Csehország vezénylő tábornoka lett. Gróf Siskovics József császári-királyi tábornagy Prágában, 1783. február 4-én, vagy 1783. december 18-án hunyt el.³

Siskovics József arcképe (1719–1783)

¹ Széchenyi Antal: Báthory Zsigmond síremléke. In: Századok, 1888. 671.

² Szombathy Viktor: Prága. Bp., 1991. 226–227.; Cséfalvay Ildikó: Prága. Bp., 2006. 199.; etc.

³ Gróf Siskovics József életéről ld.: J. Hirtenfeld: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Bd. I. Wien, 1857. 206–207.; Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. köt. Pest, 1863. 233.; Reizner János: Szeged története. III. köt. Szeged, 1900. 101–102.; Antonio Schmidt-Brentano: Kaiserliche und k. k. Generale (1618–1815). Wien, 2006. 93.

Gróf Siskovics síremléke
a XX. század elején

A magyar és osztrák irodalmi források azonban nem tesznek említést arról, hogy pontosan hol is temették el a tábornagyt. Cseh szakirodalmi forrásokból viszont sikerült megtudnom, hogy Siskovics grófot a Szent Vitus székesegyház Szent Zsigmond kápolnája alatt temették el.⁴

Ezután a Prágai Fővárosi Levéltár (Archiv hlavního města Prahy) anyakönyvi gyűjteményében – mely az Interneten is megtalálható – megkerestem Siskovics tábornagy eredeti halotti anyakönyvi bejegyzését. E latin nyelvű dokumentum szerint az 1783. december 28-án – és nem február 4-én, vagy december 18-án, mint ahogy azt a magyar és osztrák szakirodalom állítja! –, 63 éves korában elhunyt „*Illustrissimus, ac Excellentissimus D. D. Josephus S. Rom. I. Comes Sichkowits, Sua Sac. Caes. Reg. Apostolicae Majestatis General Feldzeugmeister*”, azaz méltóságos és nagyméltóságú Siskovics József szent római birodalmi gróf urat, ő szent császári királyi apostoli felsége tábornagyt 1783. december 31-én temették el „*in Capella Sti Sigismundi ad Cryptam Familia Wrzesoweyana*”, azaz a Szent Zsigmond kápolnában, a Wrzesowicz család sírboltjában.⁵

Gróf Siskovics József földi maradványai – nagy valószínűség szerint – ma is ebben a kriptában porladnak, síremléke pedig napjainkban is megtalálható a Szent Zsigmond kápolna oltára melletti falon, a bal oldalon. Az 58 cm széles és 73 cm magas márvány síremlék latin nyelvű felirata – melyet Prágában, 1906-ban már publikáltak⁶ – a következő:

D. O. M.

MEMORIAE IOSEPHI COMITIS A ZISCHKOWITZ EX MAGNATIBVS HVNG.
ADOLESCENS BELLO IN TVRCICO ARTIS MILITARIS TYROCINIVM POSVIT
POSTEA OMNES MILITAE GRADVS CVM LAVDE EMENSVS
BELLO BORVSSICO TERTIO LEGIONEM PEDITVM DVXT
HOSTIBVS AD PLANIANAM VICTIS ET OLOMVICIO OBSIDIONE LIBERATO
MAGNVM INSTRVMENTVM VICTORIAE FVIT MOX SVMMIS IN MILITIA HONORIBVS
ER INTER ORDINIS THERES. EQVITES
COMMENDARIOS DIGNITATE AVCTVS
NOVIS SVBINDE IN REMPVBL. MERITIS SVAM FIDEM ET PRVDENTIAM
M. THERESIAE AVG. IMPER. CAES. IOSEPHO AVG. ITA PROBAVIT
VT EVM SIBI ESSE A BELLICIS ET SECRETIORIBVS CONSILIIS
DEINDE REI TORMENTARIAE SVISQVE IN GALLICIA TANDEM IN BOHEMIA
EXERCITIBVS PRAEFECTVM VOLVERIT.
VIXIT ANNOS LXIV ALIIS MAGIS QVAM SIBI
HEROI CIVIBS AEQVE AC MILITIBVS CARO
CHRISTIANI HOMINIS OFFICIIS EGREGIE FUNCTO
CONIUGI SVO DILECTISSIMO
BARBARA L. B. AB HARRVCKERN MOERENS PONI. CURAVIT.

A fenti sírfelirat fölött egy lepellet letakart urna és egy kardot tartó angyal, két oldalán harci zászlók és pajzsok, alatta pedig Siskovics József 1775. október 13-án, Mária Terézia magyar királynőtől elnyert grófi címerének a domborműve – mind márványból kifaragva – látható. Ez utóbbinak a heraldikai leírása a következő: kék mezőben, zöld földön, kváderkövekből rakott ormozott bástya, egy ormozott toronnyal és egy arany kereszttel, boltíves kapuval, melynek jobb szárnya csukva van, a nyitott balszárnny helyén könyöklő vörös ruhás kar kardot tart, a pajzs felső szegleteiben pedig egy-egy vörös rózsza.⁷

Merényi-Metzger Gábor

⁴ Beschreibung der Prager Domkirche Skt. Veit, zugleich der Grabkirche des heiligen Johann von Nepomuk. Prag, 1861. 19.; Antonín Podlaha – Kamil Hilbert: Soupis památek historických a uměleckých. I. Metropolitní chrám sv. Víta v Praze. Praha, 1906. 184.; Jiří Burian – Jiří Svoboda: Prague castle. Praha, 1989. 74.

⁵ Archiv hlavního města Prahy. Fond 156. Sbirka matrik. Kostel sv. Víta. Sign. VIT Z4. Fol. 93.

⁶ Podlaha – Hilbert i. m. 185.

⁷ Siskovics József 1775-ben elnyert grófi címerének a leírását ld.: Magyar Országos Levéltár. A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri Regii. L. köt. 190. fol.; Nagy i. m. 234.; J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Nürnberg, 1885–1893. 584–585.

Az emlékezet helye – Dunapataj 1919

„Emlékezet nélkül nincs identitás. Sem az egyéneknek, sem a nemzetnek. És a történelmi emlékezet alaktatásának föladatával minden nemzedék találkozik. Ami pedig a XX. századot illeti, nem könnyű ez a kötelesség” – így kezdte laudációját Kiss Gy. Csaba, amikor 2009. június 20-án a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében átadták a Magyar Örökség Díjat Dunapataj 1919-es hőseinek.¹ Megállapításával teljes mértékig egyet érthetünk. Az identitás, egy szűkebb vagy tágabb közösséghez való tartozás legelemibb feltétele az emlékezet, a közös emlékezet, a közös múlt ismerete. Az emlékezés sajátossága, hogy helyhez, tárgyhoz vagy valamilyen szimbólumhoz kötődik. Az emlékezet alakítása (az emlékeztetés, a megtörtént események felidézése, az arra való felhívás) az identitását őrizni akaró közösségben állandóan jelen van, „mindig aktuális”, és az identitását őrizni akaró közösség megteremtí magának az emlékezés támpontjait (tárgyait), identitásának szimbólumait.² A totalitárius rendszerek egyik jellemvonása, hogy ezt az emlékezetet igyekeznek befolyásolni, a maga érdekében alakítani, az érdekeivel szemben álló emlékezetet és emlékeztetést elfojtani, azok tárgyasult formáját és emlékhelyeit, az emlékműveket eltüntetni, szétrombolni.

Alábbi írásomban az 1919-es dunapataji emlékmű sorsáról és a hozzá köthető emlékezet kialakulásának fontosabb állomásairól, az emlékezetet alakító eseményekről szeretnék adatokkal szolgálni. Ez az emlékmű helyi eseményeken túli történelmi vonatkozásai folytán számíthat az országos figyelemre. 1919 helyi emlékeztetének alakításában több olyan pont van, amely jelentősnek tekinthető: egy-egy évfordulós rendezvény, dokumentum, írás, amelyek azt hivatottak segíteni, hogy elmélyítsék, tudatosítsák a helyi identitás e sajátos, megkülönböztető momentumát.

A tanácsköztársaság ellen történt megmozdulások, ezen belül a Duna-melléki ellenforradalomként emlegetett megmozdulás (népfölkelés) okai és eseményei már viszonylag jól ismertek: legkorábban Romsics Ignác nyúlt a témához tudományos igénnyel még az 1970-es években.³ Javarészt dokumentumokon alapuló kitünő munkája később önálló kötetben is olvasható volt.⁴ Az 1919-es dunapataji események egy részletét Pastyik István dunapataji történész, volt múzeumigazgató dolgozta fel rendkívüli alaposággal,⁵ felhasználva a rendelkezésre álló dokumentumokat és a még élő (és megszólaló) szemtanúk beszámolóit. A tanulmányok megjelenése idején kizárólag az események előzményeinek, lefolyásának a következményeinek bemutatására volt lehetőség. Amit a népi emlékezet sokkal jobban számon tartott, azt kényszerűen ki kellett hagyni a témával foglalkozó tanulmányokból: az embertelen megtorlást, azt, hogy az áldozatokon keresztül szinte minden pataji család érintett volt a vérengzésben, és hogy sokszor teljesen ártatlan emberek estek áldozatul a vörös egységek brutalitásának. A község történelmének legsúlyosabb csapását szenvedte el 1919. június 23-án, ráadásul a saját területén, a lakók szeme láttára: a harcokban elesett és kivégzett 63 személy közül megközelítőleg 50 fő dunapataji volt, 16-tól 88 éves korig. A népfölkelés helyi eseményeinek, a megtorlásoknak és a megemlékezés módjainak részletes számbavétele még várat magára.⁶ Vázlatos formában, korabeli dokumentumokra és írott visszaemlékezésekre támaszkodva próbáltam meg a népfölkelés helyi eseménysorát összeállítani egy korábbi tanulmányomban.⁷

A dunapatajiaiak a második kommunista diktatúra beköszöntéig szabadon emlékezhetek meg a gyászos júniusi napokról. A megemlékezések helyszíne kezdettől fogva az ún. Közös temetőben lévő tömegsír volt.⁸ Ennek a temetőnek a közelében zajlott le 1919. június 23-án a délutáni órákban a duna-

¹ Dr. Kiss Gy. Csaba: A 19-es pataji fölkelés emlékezete. A teljes beszéd internetes elérhetősége: <http://www.magyarorokseg.hu/fajlok/397.pdf>. A beszéd megjelent a Pataji Hírlap 2009. júliusi számában.

² Vö. Barna Gábor: Emlékezés és emlékezet. In: Barna Gábor (szerk.): Emlékezés és emlékezet. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. Szeged, 2006. 248.

³ Romsics Ignác: A Duna melléki ellenforradalom. Valóság 1–2. Bp., 1977. 18–35, 56–68.

⁴ Romsics Ignác: Duna-Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982.

⁵ Pastyik István: Pataji katolikusok és a Tanácsköztársaság. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából III. Kecskemét, 1981. 329–346.

⁶ A Duna túloldaláról, Tamásiból hoz erre jó példát K. Németh András, aki önálló, rendkívül részletes kötetet szentelt a Tamásiban zajlott Tanácsköztársaság elleni fölkelésnek. K. Németh András: Ellenforradalom és vörösteror – Tamási 1919. Szerzői kiadás, Tamási, 2009.

⁷ Schill Tamás: Dunapataj 1919. június 18–23. Adalékok a dunapataji ellenforradalom történetéhez. In: Tamás Ágnes (szerk.): Mozaikok a magyar történelemből. Szeged, 2009. 115–137.

⁸ A Közös temető, a hagyomány szerint az öngyilkosok, vízbefúltak stb. végső nyughelye, a többi temetőhöz képest jóval messzebb található a település központjától.

Az 1939-es évfordulós megemlékezés (Az eredeti kép Katona Dezsőné Csilléry Erzsébet tulajdona)

pataji csata, amelyről Szamuely Tibor is úgy nyilatkozott, hogy az egyetlen számottevő ellenállás volt a népfelkelés ideje alatt.⁹ A tömegsírnál már öt hónappal a megtorlás és a román csapatok távozása után ünnepélyes megemlékezést tartottak.¹⁰ Az első évfordulós megemlékezésen 1920. június 23-án a több ezres tömeg mellett a Pest megyei főispán és alispán is részt vett a járási szolgabíróval együtt.¹¹ Már 1919 őszén felmerült a községben egy emlékmű állításának gondolata, amelyre a gyűjtést a dunapataji előjáróság indította el. Öt év múlva, 1924. október 28-án avatták fel ünnepélyes külsőségek között az áldozatok neveivel ellátott nagyméretű 1919-es emlékművet a tömegsírnál.¹²

Jelentős állomása volt a megemlékezések sorának a 20 éves nagyszabású évfordulós ünnep.¹³ A dunapataji polgári iskola a helyi tudat formálásának egyik fontos intézménye volt. Ennek nyomtatásban is fennmaradt értesítőiben ott találjuk az 1919-es megemlékezést az ünnepségek sorában.¹⁴ Az értesítőkben kitűnik, hogy a helybeli 19-es mártírokra külön ünnepségen, vagy a Hősök Napja alkalmával emlékeztek meg a polgári iskolások.

Az emlékmű a község lakott részén kívül állt. Valószínűleg emiatt túlélte a második kommunista hatalom beköszöntét és egészen 1955-ig elkerülte a vezetés figyelmét. Megsemmisítését ekkor rendelték el és hajtották végre, a helyi pártszervezet kifejezett kérésére.¹⁵

⁹ Romsics Ignác: A Duna melléki ellenforradalom. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából III. Kecskemét, 1981. 315–316.

¹⁰ Magyar Bálint: A Dunánál – Dunapataj 1944–1958. I–II. Bp., 2007. II. kötet 431.

¹¹ Magyar i. m. 436.

¹² Magyar i. m. 441. Az emlékmű felirata: „Jó magyarságukért haltak hősi halált / Vértük megszentelte a pataji határt. / Dunapataj 1919 június 23-án / a vörösök által kivégeztettek/ kötéllal: [14 név] Golyóval: [45 név + 4 ismeretlen] Élték, haltak, amiért élni érdemes és halni dicső / Istenért, hazáért, család és tulajdon szentségért. / Emeltette Dunapataj közönsége 1924.”

¹³ Keményné Pintér Ilona: Ünnepi megemlékezés Dunapataj 20. évfordulóján. In: dr. Gyenesi József (szerk.): Bács-kiskun megye múltjából XXIII. Kecskemét, 2009. 41–48.

¹⁴ Lásd ehhez Dr. Rákóczy Rozália: A dunapataji polgári iskola iratai. Dunapataj, 2010. 247–252. A megemlékező ünnepségeket a Pataji Múzeum archívumában található polgári iskolai értesítőkben 1924–1944-ig lehet nyomon követni.

¹⁵ Fennmaradt a ledöntésről szóló jegyzőkönyv, amit az Új Magyarország 1991. július 4-i száma 12. oldalán teljes terjedelmében közölt.

Az elhallgatás feloldásában és a történelmi tények egyoldalú, legtöbbször teljesen átpolitizált közlésében áttörést csak az első szabad választások után lehetett várni. Az első olyan írás, amely a népfölkelést követő megtorlásokat a szemtanúk és az áldozatok leszármazottainak beszámolóival részletezi, Szalai Attila cikke volt 1991-ben.¹⁶ Szalai írásának egyik fő eleme – a megtorlás embertelenségének bemutatása mellett – a község által felállított emlékmű sorsának az ismertetése volt.

A rendszerváltás után kialakult szabadabb légkörben már volt lehetőség arra, hogy a helyi és az országos emlékezetnek tárgyasult formája legyen. Megemlíthető, hogy ekkor már a szétvert emlékmű helyére Bán Béla református lelképásztor vezetésével többen is kimentek megemlékezni.¹⁷ A helyi emlékezet folytonosságának helyreállításában mindenképpen fordulópontnak tekinthető az 1919-es emlékmű újrállítása 1994. augusztus 20-án. A református templomban elhangzott az áldozatok neve, ünnepi beszédet dr. Salamon László, az Országgyűlés alelnöke tartott. Ebben, az emlékmű visszaállítására (rekonstrukciójára) 1991. július 28-án alakult Pataji Történelmi Emlékbizottságnak¹⁸ volt elévülhetetlen érdeme. Több adakozásra való felhívás és előkészület után ünnepélyes keretek között avatták fel az eredeti emlékmű mását az eredeti helyszínen.¹⁹

Az újraéledő 1919-es pataji megemlékező ünnepséget 1997-ben emelték be rendelet alkotásával a hivatalos ünnepek sorába.²⁰ E rendelettel minden év június 23-át községi gyásznappá nyilvánította a képviselő-testület. A megemlékező ünnep a tragédiára koncentrált. Más vélemények szerint a harcok kezdetének időpontját kellene ünnepelni, az összefogásra helyezve a hangsúlyt.

Az 1919-es népfölkelés kirobbanásának nyolcvanadik évfordulóján, 1999-ben, több 1919-el foglalkozó eseményt szervezett a Történelmi Emlékbizottság.²¹ Szakály Sándor előadása után június 18-án kerekasztal vitára került sor. Az eseményeket az adott korról, tájjal és témával foglalkozó társadalomtudósok (Bárh János, Kiss Gy. Csaba, Pastik István, Szakály Sándor, Tökécski László) helyezték el Magyarország történetében, illetve együtt kerestek választ a Tanácsköztársaság történelmi megítélésére, Dunapataj történelmi szerepére és nem utolsósorban az 1919. június 18. és 23-a között lezajló események emberekben megmaradt lenyomatára, azaz a népfölkelés emlékeztetőre. A kerekasztal vita szerkesztett változata egy évtizeddel később, 2009 decemberében jelent meg.²² A szakmai programsorozatot június 20-án ökumenikus gyásztisztisztelet zárta Tökés László részvételével.

A helyi vezetés a 90 éves évfordulót méltó megemlékezéssel szeretne volna formálni, ezért a 2009. évet 1919-es emlékévvé nyilvánította.²³ Az emlékévre meghívták Sólyom László köztársasági elnököt

A dunapataji 1919-es emlékmű 2009-ben
(Schill Tamás felvétele)

¹⁶ Szalai Attila: A kommunizmus elleni első magyar népfölkelés. Új Magyarország, 1991. I. évf. 45. sz. június 18. 4–5.

¹⁷ Ezekre a megemlékezésekre Bogárdi László dunapataji lakos hívta fel a figyelmem, amit ezúton is köszönök.

¹⁸ Memento 1919–2009. Időszaki kiadvány. Összeállította és szerkesztette Tóth Sándor. A 4 oldalas kiadvány közli a Pataji Történelmi Emlékbizottság alakuló dokumentumát.

¹⁹ Az avatóünnepségről készül átfogó összeállítás Szabó Zsigmond: Memento. Dunapataj, 1919. június 23. Pataji Hírlap, 1994. szeptember IV. évfolyam 5. sz. 2–4. Itt szeretném megköszönni Szabó Zsigmondnak írásomhoz nyújtott segítségét.

²⁰ Dunapataj Nagyközség Képviselő-testülete 7/1997. (V.23.) Ök. számú rendelete a vörösteror dunapataji áldozatai emlékének megőrkítéséről. A rendeletre Schramm Gábor volt dunapataji polgármester hívta fel a figyelmem, amit ezúton is köszönök.

²¹ A programokról a helyi újságban találhatunk összefoglalót. Szabó Zsigmond: Dunapataj a történelem fókuszában. Pataji Hírlap, 1999. december 10.

²² Dunapataj a történelem fókuszában. Forrás 2009 december, 73–86. (Közeledik Kiss Gy. Csaba).

²³ Dunapataj Nagyközség Önkormányzata 96/2008. számú határozata.

is. Sólyom László 2009. február 25-én, a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapiján tett látogatást Dunapatajon, ahol a kegyetlen megtorlások helyszínétől méterekre, a református templomban mondott jelentős beszédet.²⁴ A magyar államfő látogatása több szempontból is rendkívüli fontossággal bírt. Hosszú idő után először látogatott el az ország legfőbb közjogi méltósága Patajra, és éppen annak a fájó történelmi eseménynek kapcsán, amellyel Dunapataj egy pillanatra a magyar történelem fókuszába került.

Még ugyanebben az évben egy másik jeles eseményre is sor került. Kiss Gy. Csaba, Pastyik István és Tóth Sándor felterjesztésére 2009. június 20-án a Magyar Örökség Díjat adományozták Dunapataj 1919-es hőseinek, amit Dusnoki Csaba, a nagyközség polgármestere vett át a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében.

Egy nappal később, 2009. június 21-én a dunapataji 1919-es emlékezetnek újabb helyszínét avatták fel. Az egykori megtorló akciók helyétől nem messze, az egykori református iskolánál márványtábla avatásával emlékeztek meg a népfölkelés egy bátor mozzanatáról. A vörösök által ejtett pataji túsók megmentésében fontos szerepet játszó egykori református kántortanítónak családi kezdeményezésre állítottak emléket.²⁵ Nem valószínű, hogy ez a tábla idővel a megemlékezés fő helyszíne lesz, de meglétének tényével is mindenképpen folyamatosan emlékeztet arra, hogy egykor szinte háborús állapotok uralkodtak a környéken és ahol minden apró mozzanat életek és családok sorsát határozta meg.

Már az 1999-es kerekasztal vita során felmerült az a kérdés, hogy a hazai tankönyvek és sok esetben a Magyarország történelmét tárgyaló munkák is Kalocsa környéki ellenforradalomról, népfölkelésről beszélnek. Ez azzal is kapcsolatba hozható, hogy könnyebb beazonosítani a fölkelés központjaként az ismert érseki várost (ahol is húsz fölött volt a kivégzettek létszáma). Ugyanakkor Romsics Ignác már legkorábbi tanulmányában rámutatott arra, hogy az eseményeket a református Duna menti birtokos parasztok alakították,²⁶ amelyeknek központja – s végül a fegyveres ütközet helyszíne – Dunapataj volt.

Fontos kérdés, hogy a négy évtizedes hallgatás után hogyan sikerül a történelmi emlékezet folytonosságát helyreállítani, helyére tenni és mennyire sikerül az újabb generációkkal ezt elfogadtatni. Ennyi idő távlatából ez helyben, illetve a szűkebb környéken a legfontosabb feladat. A történetekben ugyanakkor országos jelentőségű eseményt is látni vélünk, ami megkülönbözteti Dunapatajt a hasonló nagyságú és helyzetű településektől.

Schill Tamás

Nagy Imre miniszterelnök budai Emlékháza

Amikor Kozma Lajos¹ megrajzolta az Orsó utca 43. számú villa terveit, természetesen nem sejtette, milyen kiemelkedő történelmi személyiség lakhelyéül szolgál majd egyszer az épület. Az egyszerű, letisztult kockaépület, amelynek alkotója a Bauhaus irányzat egyik legismertebb hazai mestere volt, 1932–33 között épült fel.

Már a XIX. század végétől elindult az a folyamat, amelynek köszönhetően felerősödött a családi-ház-építkezés, ezt azonban az első világháború lelassította, de az 1920-as évek második felétől ismét lendületet vett. Angliai és németországi mintákat követve Magyarországon is egyre több követője akadt a városközponttól távol eső, azt mégis könnyen megközelíthető kertes házak építésének. Az első modern, telepszerű családiház-sor Budán, a Pasaréti út végénél a Napraforgó utcában épült fel 1931-ben, a tervezők sorában Kozmát is ott találjuk, a Bauhaus többi magyarországi alkotójával egyetemben. A vidék beépüléséhez nagyban hozzájárult a közlekedés fejlesztése: a Városmajortól a Széchenyi-hegyig haladó fogaskerekű vasúttól (1874), a hűvösvölgyi úton közlekedő villamoson át az – 1930-tól a Pasaréti téri végállomásig közlekedő – 5-ös buszig bezáróan, amelyik a főváros egyik legrégebbi autóbuszjárata. Az 1937-ben épült pasaréti buszvégállomástól és a mellette álló modern ferences templomtól

²⁴ Sólyom László: „Istenért, hazáért, család és a tulajdon szentségéért”. In: Sólyom László: Egy elnökség lenyomata. Századvég Kiadó. Bp., 2010. 324–327.

²⁵ Schill i. m. 123.

²⁶ Romsics i. m. 279–280.

¹ Kozma Lajos (1884–1948) építész, iparművész, grafikus, számos ex libris és könyvillusztráció készítője.

alig öt perces sétával jutunk el Nagy Imre egykori otthonáig. A helyes irányra a Csévi és az Orsó utca találkozásánál elhelyezett emléktábla figyelmeztet, a rajta elhelyezett réztábla szerint Nagy Imre sétái közben gyakran megpihent ezen a helyen.

Az Emlékház elé érve, már az utcáról is jól látható, hogy a lejtős terepre épített egyszerű formavilágú ház szinte kizárólagos díszítőelemei a hatalmas nyílászárók. A modern külső mellett a belső tér is újszerűen lett kialakítva. A terek beosztásakor a funkcionalitás kerekedett felül, a praktikum és a kényelem vált elsődleges szemponttá. Remekül tetten érhető az a tervezői szándék, hogy a gazdasági helyiségek élesen el legyenek választva a lakótértől, ezért azok az alagsorban kaptak helyet, míg a hálószobák az emeleten. A villában a két mellékhelységen kívül víz, gáz, központi fűtés és telefon is volt.²

A telket Gellért Áronné (szül. Pollatschek Jolán) vásárolta meg nővérével, Pogány Margittal együtt 42 ezer pengőért 1932-ben (2/3–1/3 részben). 1933-ban Gellért Áronné a rá eső 2/3-részből 1/3-ot lányának ajándékozott.³ Az épületet Gellért Áron⁴ ügyvéd építtette a lánya, Magdolna Mária számára. Gellérték a második világháború kitörését követően több hullámban hagyták el Magyarország területét és kezdtek új életet Ausztráliában.

A második világháború után a gazdátlanlanná vált ingatlanokat és ingóságokat külön hivatal, az Elhagyott Javak Kormánybiztossága kezelte, amiket a koalíciós pártok – különösen a kommunista párt – vezetői leghűségesebb kádereik között osztottak szét. A vezető tisztségviselők gyakran a Svábhegyre és a Rózsadombra költöztek, ehhez képest a Pasarét fölötti lejtő közepesen elegáns övezetnek számított.⁵

Nagy Imre 1949. november 2-án feleségével és özvegy édesanyjával költözött be az állami kezelésbe vett Orsó utcai villába, ahol szinte napra pontosan hét évet élt. Használatáért lakbért fizetett.⁶ Az államosításra később, 1952-ben került sor.⁷

Nagy Imre és felesége a villában, egy különálló kerti házban pedig Nagy Imre édesanyja (szül. Sáringer Rozália) lakott. Nagy Imrénét (szül. Égető Mária) az 1939 óta a villában élő Hajdú házaspár segítette a ház körüli teendők elvégzésében, tulajdonképpen az ő személyük jelentette a ház régi és új lakói között a folytonosságot. A szomszédos telken álló házba (Orsó utca 41.) pedig 1951-ben beköltözött Nagy Imre lánya, Nagy Erzsébet és férje, János Ferenc a fiúkkal, Ferencel, Második gyermekük, Katalin ugyanebben az évben, de az átköltözést követően született meg. Innentől kezdve a család minden tagja együtt volt.

Nagy Imre első miniszterelnöki kinevezését követően ebben a villában írta meg programadó beszédét, amely 1953. július 4-én hangozott el a parlamentben.

Miután lemondatták a miniszterelnöki posztról (1955), valamint megfosztották egyéb tisztségeitől is, szinte mindig otthon tartózkodott. 1955 végén a pártból is kizárták, ami egyet jelentett a közéletből való eltávolítással. Ezek a megpróbáltatások testileg és lelkileg is rendkívül megviselték és már betegsége, legyengült fizikai állapota is otthonmaradásra kényszerítette. A szívbeteg Nagy Imre azonban nem süppedt bele betegsége és a körülmények okozta nehézségekbe, hanem „legendő intellektuális és morális erővel rendelkezett ahhoz, hogy az Orsó u. 43-as számú házat alkotóházzá változtassa”.⁸ Az épület történetének természetesen ez a legérdekesebb időszaka, a politikai életből kitaszított reform-miniszterelnök háza ekkor vált Nagy Imre elvarázslata számára szinte zarándokhellyé.

Itt alkotta azt a tanulmánysorozatot, amelyben kifejtette felfogását a politikai, társadalmi, gazdasági élet minden fontos kérdéséről, és fogalmazódtak meg benne azok az elméleti felismerések, amelyek lehetővé tették számára a sztálini dogmákkal való teljes szakítást és az elhatárolódást egyes lenini tételektől. Ezek az írások megkönnyítették számára, hogy megértse a nemzet követeléseit az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban, hogy végül a teljesítésükért folytatott politikai küzdelem élére álljon. 1955 nyarától 1956 elejéig írott tanulmánysorozatát 1957-ben híveinek sikerült Nyugatra csempésznük és megjelentetniük *A magyar nép védelmében* címmel.

² Budapest Főváros Levéltára (BFL) IV. 1419. n. Bp. II. ker. 198/b számláló járás. Orsó u. 43. (hrs.: 12451)

³ BFL XV. 37. d. Bp. SZKF. DJP. 2989 tbsz. B. tulajdoni lap, 20–23. sor.

⁴ Gellért Áron (1876–1964) apja, Goldberger Mihály Mezőtúr főrabijja volt. Jogi tanulmányai elvégzése után harcolt az első világháborúban, ahol orosz hadifogságba esett és csak 1919-ben tudott hazatérni feleségéhez. A háború után elindított ügyvédi praxisa nagy tekintélyt és anyagi jólétet biztosított számára.

⁵ Majtényi György: K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban. Bp., 2009. 23.

⁶ Rainer M. János: Nagy Imre 1896–1953. Politikai életrajz I. Bp., 1996. 346.

⁷ BFL XV. 37. d. Bp. II. ker. 2746 tbsz. B tulajdoni lap, 5. sor.

⁸ Lőcsei Pál megemlékező beszédét 1990. október 21-én mondta el az Orsó utcai Nagy Imre-emléktábla felavatásánál. Vö. Lőcsei Pál: Egy élet szilánkjai. Írások, beszélgetések, dokumentumok. Szerk.: Kende Éva. Nagy Imre Alapítvány – Gondolat Kiadó, Bp., 2010. 179.

Nagy Imrét kitaszították a politikai életből, népszerűsége mégis töretlen maradt. Ebben az időszakban gyakran fordult meg az Orsó utcai villában néhány ellenzéki értelmiségi, akiket a hivatalos propaganda később a Nagy Imre-csoport tagjai közé sorolt. A legjelentősebb „összejövételnek” a Nagy Imre hatvanadik születésnapja alkalmából rendezett ünnepség tekinthető. 1956. június 7-én délután legkevesebb 66 barátja kereste és köszöntötte fel Nagy Imrét.⁹ Az esemény politikai jelentősége mindenki számára nyilvánvaló volt, amit tovább erősített, hogy a születésnap rendezvényét egy hónappal később (július 6.) párhatározatban ítélték el.¹⁰

Ebből a villából indult el nehéz szívvel 1956. október 23-án este az Országházba, de azt ő sem sejtette, hogy soha többé nem tér vissza oda.

Nagy Imre kivégzése után, 1959-ben, Nagy Imréné és Nagy Erzsébet rendőri felügyelet alatt még egyszer bemehettek a villába és elhozhattak pár személyes tárgyat. Ekkor menekítették ki a kiállításban szereplő fotelágyat, látszóvet, fényképezőgépet, számos fényképet, könyvet és a fentebb említett születésnap összejövétel alkalmából a Mézes Mackóból rendelt szendvicsek, sütemények számláját.¹¹

Ezután a család már csak a rendszerváltást követően térhetett vissza a villába.

Az Orsó utcai ingatlan 1975-ben a Diplomáciai Testület Ellátó Igazgatóság tulajdonába került.¹² (Később az Igazgatóság jogutódjaként működő CD Hungary Idegenforgalmi és Szolgáltató Rt. „örökölte meg” az ingatlant.) A villát ekkor diplomaták számára utalták ki, legutoljára az osztrák katonai attasé lakott benne.

A ház sorsának rendeződése, lakóházból emlékházzá való alakulása hosszú folyamat eredménye. Az első, nyomtatásban is felvállalt ötlet Méray Tibor emigráns író tollából származott, aki 1989-ben a párizsi Irodalmi Újság hasábjain vetette fel, hogy „... legyen az Orsó utca 43-ból Nagy Imre Emlékház – a magyar forradalom miniszterelnökének és 1956 ügyének zarándokhelye.”¹³ Javasolta, hogy a leendő emlékházban kerüljenek bemutatásra Nagy Imre életének dokumentumai, személyes emléktárgyai és kéziratai. Szinte a cikk megjelenésével egy időben Nagy Erzsébet létrehozta Budapesten a *Nagy Imre Alapítványt*. Az Orsó utca 43-ba bejegyzett családi alapítvány feladatául Nagy Imre emlékének ápolását, életútjának megismertetését tűzte ki az alapító a Nagy Imre Emlékházon keresztül. Közben 1992-ben létrejött a Nagy Imre Társaság is.

Az Orsó utcai ház „birtokbavételének” ügye egy 1997-es kormányhatározattal gyorsult fel. Ebben az állt, hogy az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. az Orsó utca 43. szám alatti ingatlan használati jogát átadja a Magyar Tudományos Akadémának, azzal a céllal, hogy az ingatlan biztosítsa a Nagy Imre Alapítvány és Társaság gondozásában kialakításra kerülő Nagy Imre Emlékház elhelyezését.¹⁴

Az osztrák katonai attasé kiköltözésével, 1998-ban megkezdődött az épület teljes felújítása. Utána került sor az emlékkiállítás kialakítására, amit Nagy Erzsébet és második férje, Vészi János¹⁵ rendezett. Vészi a kiállítás középpontjává az egykori dolgozószobát képzelte el, így ez az emeleti helyiség vált Nagy Imre személyes tárgyainak bemutatóhelyévé. A kiállításnak végül inkább emlékszoba, kicsit vitrinszoba jellege lett, mivel a tárgyakat, kéziratmásolatokat, képeslapokat és fényképeket a fal mentén körbefutó zárható üvegajtós szekrényekben helyezték el. A földszinti nappaliban Nagy Imre exhumálásának és '89-es temetésének fotói és emléktárgyai voltak láthatók, körben a falakon és néhány fekvőtárlóban elhelyezve, valamint térképen és fényképeken jelenítették meg a világban található Nagy Imrénének emléket állító köztéri alkotásokat.¹⁶

Az Emlékház 2002 őszén nyílt meg a nagyközönség számára, de a szűkre szabott nyitvatartási idő miatt és tárlatvezető hiányában főként csak diákcsoportokat és pedagógusokat tudott fogadni.

⁹ A résztvevőkről összeállított névsort lásd *Murányi Gábor*: Születésnap az Orsó utcában. Nagy Imre köszöntése vagy „politikai demonstráció”? Magyar Nemzet, 1991. június 6.

¹⁰ *Rainer M. János*: Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958. 1956-os Intézet, Bp., 1999. 204.

¹¹ Jánosi Ferenc személyes közlése.

¹² BFL XV. 37. d. Bp. II. ker. 2746 tbsz. B. tulajdoni lap, 6. sor.

¹³ *Méray Tibor*: II. kerület, Orsó utca 43. Javaslat egy Nagy Imre Emlékházra Budapesten. Irodalmi Újság 1989. XL. évf. 3. sz. 23.

¹⁴ A 2168/1997. (VI.26) Korm. határozat. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1997. Bp., 1998. 7975.

¹⁵ Nagy Erzsébet (1927–2008) és második férje, Vészi János (1927–2003) újságíró, pedagógiai író 1982-ben kötötték házasságát.

¹⁶ Nagy Imre Emlékház (színes leporelló) kiadva 2003 körül és *Kő András – Nagy J. Lambert*: Orsó utca 43. Szerződés a történelemmel. Magyar Nemzet, é.n.

Részlet a kiállításból

2008-ban – Nagy Imre kivégzésének 50. évfordulójára készülve – került sor az épület újabb felújítására és új, az előzőnél komplexebb és látványosabb kiállítás rendezésére. A ház átalakításának terveit és az új kiállítás formatervét Rajk László építész készítette. Rajk a kiállítást leköltöztette a földszintre, míg a valamikori dolgozószobát történelmi és stílusbeli aprólékossággal helyreállította. Így, míg az emeleti dolgozószoba hagyományos módon, korhűen berendezett enteriőrre vált, addig az alsó szinten egy technikai kiállítás jött létre, ahol a viszonylag kevés tárgyat ötletes minimál design elemekkel operáló high-tech vesz körül. Az eredmény meglepő, mert egyszerre vannak jelen a klasszikus múzeumi kiállítási formák és a modern számítógépes, multimédiás megoldások. A teret egybenyitották, eltüntetve minden addigi beépítést és válaszfalat, csupán a padlón rajzolódik ki a Kozma-villa 1930-as évekbeli eredeti alaprajza: a nappali, az étkező, a konyha, a spájz és a cselédszoba. A hófehér falakon rendkívül szellemes módon és finom kivitelezéssel érzékeltetik az egykori helyiségek funkcióit, berendezéseit, ahogy a falból néha előbukkan a könyvespolc, az ülögarnitúra, állólámpa, vagy szobanövények. A finom, szinte légies megoldás egyszerre emlékeztet a ház ma már nem létező bútoraira, használati tárgyaira, ugyanakkor kiemeli a ház ürességét is, ezen tárgyak szinte teljes hiányát. A falak néma fehérségét Nagy Imre nyugodt, szép kézírása töri meg, amely szinte beborítja a falakat. A kiállítás tartalmi része, elsősorban a helyhiány miatt nem kinyomtatott szövegeként jelenik meg, hanem projektorok segítségével négy interaktív vetítőasztalon. Így a bevetített fotók, dokumentumok és szöveges információk mennyiségét semmi sem korlátozza. A forgatókönyvet Mink András történész írta az '56-os Intézet segítségével.

A 2008. október 23-án újból megnyílt Emlékház modern kiállításának, látogatóbarát nyitvartartásának és történész-muzeológus szakalkalmazottjának köszönhetően a látogatók körében is egyre ismertebb és elismertebb. Fővárosunk pedig egy újabb érdekes látnivalóval gazdagodott.

(Információ: 1026 Budapest, Orsó u. 43.; ; Tel.: 1/392-5011/103-as mellék)

Fodor Fanni

Liszt Ferenc és a Magyar Nemzeti Múzeum

Liszt születésének 200., halálának 125. évében szerte a világon a zongoraművészre, a zeneszerzőre és a pedagógusra emlékeznek. A Nemzeti Múzeum ezen túl jeles donátorát is tiszteli benne, aki hazájához, nemzetéhez való ragaszkodását fejezte ki azzal, hogy a múzeumnak ajándékozta legbecsesebbnek tartott tárgyait.

1846-ban a már világhírű virtuóz, a „zongorakirály”, magyarországi koncertkörutat tett, s ez valószínűsíti diadalmenetét. Kubinyi Ágoston, a múzeum igazgatója az 1840-es évek haladó eszméitől áthatva mindent megtett azért, hogy a múzeum valóban a tudomány s a művészetek megszentelt csarnoka legyen. Magáévá tette Miller Jakab Ferdinánd törekvéseit, akinek 1807-ben előterjesztett javaslata szerint az „érdemekkel teljes férfiak képmásait is mutassák be” a múzeumban, s ennek a célkitűzésnek a jegyében József nádor védnöksége mellett 1846-ban létrehozta a *Nemzeti Képcsarnokot Alapító Egyesületet*.¹ Liszt első pesti hangversenye után Kubinyi a művész engedélyét kérte, hogy arcképét a múzeum számára megfestesse, s megbízta Barabás Miklóst a portré elkészítésével. A festmény költségeit közadakozásból fedezte a Nemzeti Képcsarnok Egyesület, s így kerülhetett be Liszt térképére 1849. október 14-én a múzeumba, a leltárkönyv szerint „ajándékozta több tisztelője”.² Liszt nagyméretű, élet után készült reprezentatív képén a művészt Barabás a reformkor kedvelt vörös-fekete magyar ruhájában ábrázolta a zongora előtt (l. a címlapon). Ez a viselet a magyarsághoz tartozást, a reformkor eszméi iránti elköteleződést fejezi ki – ezek a színek több reformkori politikus és művész portréjáról is visszaköszönnek.³

A következő találkozásra 1856-ban, az esztergomi mise évében került sor. Ebben az évben Kubinyi kérésére augusztus 26-án és 27-én a Nemzeti Múzeum dísztermében vezényelte Liszt a mise főpróbáját. Nemcsak a díszterem és a kupolaterem telt meg a hallgatósággal, hanem még a lépcsőkön is százával szorongtak az érdeklődők. Nagy siker volt, a Glória tételt meg is ismételték, a bevételt pedig Liszt a Lipótvárosi templom (a mai Bazilika) építésére ajánlotta fel.⁴ 1858 áprilisában újból elhangzott a Nemzeti Múzeumban az esztergomi mise Liszt vezényletével. A múzeum zsúfolásig teli volt publikummal, de a bevételt Liszt kevesellte, ezért ő maga is hozzátett 200 forintot, majd az egészet a Nemzeti Zenede javára ajánlotta fel.⁵

A Magyar Nemzeti Múzeum díszterme gyakorlatilag a palota megépítésétől kezdve jeles koncertterem a fővárosnak. Kubinyi igazgatósága alatt (1843–1869) kezdődtek meg a dísztermi hangversenyek. Az eredetileg a múzeumkert parkosítására a Helytartótanács engedélyével rendezett „zenélyek” csakhamar a legrangosabb társadalmi eseményekké váltak. Itt került sor a Filharmoniai Társaság első koncertjeire is,⁶ s a filharmonikusok megalakulásában, a koncertsorozatok elindításában Lisztnek is jelen-

¹ *Prahács Margit*: A Zeneművészeti Főiskola Liszt-hagyatéka. In: Zenetudományi Tanulmányok VII. Szerk.: Szabolesi Bence és Bartha Dénes, Bp., 1959. 432. és 574–575.

² *Mátray Gábor*: A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai, különös tekintettel a közelebb lefolyt huszonöt évre. Pesten, 1868. 47–48.

³ *Sebestyén Éde*: Liszt Ferenc hangversenyei Budapesten. Hat évtized krónikája. Bp., 1944. 33–35., *Fejős Imre*: A Nemzeti Képcsarnokot Alapító Egyesület története. In: Művészettörténeti Értesítő VI. évf. 1957. 42.; *Csernitsky Mária*: A József Nádor Nemzeti Képcsarnok kezdeti évei. In: Művészettörténeti Értesítő 1995/3–4. 239–251.; *Basics Beatrix*: A Történelmi Képcsarnok. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János, Bp., 2002. 274–279.

⁴ *Tompos Lilla*: A díszmagyar. A magyar díszöltözet története. Bp., 2005. 57–59.

⁵ *Mátray i. m.* 73., *Sebestyén i. m.* 47.

⁶ Liszt Magyarországi tartózkodásainak és főbb hangversenyeinek időrendi táblázatát közli a Zenetudományi Tanulmányok VII. 1959. 575–576.; *Nádor Tamás*: Liszt Ferenc életének krónikája. Bp., 1975. 210. és 220.

⁷ *Radnóti Klára*: A Hangszergyűjtemény. In: A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei. Szerk.: Pintér János, Bp., 2002. 428.

tős szerepe volt.⁸ Ettől kezdve rendszeresen vezényelt itt Erkel Ferenc, s olyan művészek léptek fel, mint Hollósy Kornélia, Markovics Ilka, innen indult a tárogató divatja, sőt XIX. századi kultusza. A XIX. század derekára a Nemzeti Múzeum általános érvényű nemzeti emlékhellyé vált, olyan kultusz-hellyé, ami maga is irányítja a kulturális eseményeket, befolyásolja a közizlést, alakítja a tudományos életet.

Liszt az 1860-as években is kapcsolatban maradt az intézménnyel, ő közvetítette a híres hegedűművész barátja, Reményi Ede ajándékát, Thorwaldsen domborműveit 1865-ben a múzeumnak. Adattárunkban olvasható Kubinyi 1866. január 4-i köszönőlevelének másolata: „Reményi Ede úr ajándokai a nemzeti múzeum számára, Liszt Ferencz tudor úr által beküldve Rómából” címmel.⁹

1873-ban, művészi pályafutása 50 éves megünneplésének eseményei mélyen érintették Liszt Ferencet, aki hazafiúi lelkesedéstől vezetve úgy határozott, hogy néhány becses emléktárgyat a Nemzeti Múzeumnak adományozza. Szándékáról már 1873 novemberében levélben értesíti Sayn-Wittgenstein hercegnét, s felsorolja az átadni kívánt emléktárgyakat. Az ünnepségek folyamán a november 8-án kapott arany emlékkoszorúról azonnal kijelentette, hogy a pesti múzeumnak szánja; s emellett néhány másik jelentős emléktárgyat: arany karmesteri pálcáját, amit valaha a hercegnétől kapott, Beethoven híres Broadwood-zongoráját, az ezüst kottatartót, ami a Broadwood-zongorán állt az Altenburgban, az 1840-ben Pozsonyban kapott kis arany serleget és a pesti kardot szánja a múzeumnak. „Maga több ízben is mondta, hogy jó lenne ezeket a tárgyakat a pesti múzeumnak adni. Ez volt az én szándékom is – és csak a megfelelő alkalomra vártam: ez most kedvezőbben érkezett el, mint ahogy remélhettük. Szóval: nem szeretnék tovább késni – s ha lehetséges át akarnám adni adományaimat Pulszkyknak, a múzeum igazgatójának még a 73-as év vége előtt” – írta.¹⁰

Ugyan 1873-ban erre nem kerül sor, de 1874. május 3-án kelt levelében ugyanezeket a tárgyakat mindenesetre felajánlja Pulszkyknak, kiegészítve a félszázados ünnepélyre vert arany- és ezüstéremmel és az Általános Német Zeneegylet ezüst koszorújával.¹¹ Az érmek és koszorúk a múzeumba kerültek még 1874 folyamán, s bemutatják őket a nagyközönségnek: „Liszt Ferencz 50 éves jubileuma alkalmából készült arany, ezüstkoszorúja, és emlékérméi, ajándékozta Liszt Ferencz”.¹² A Nemzeti Múzeum Adattára őrzi Pulszky köszönő levelének fogalmazványát, eszerint ezek a tárgyak „minden időben fenn hirdetendik Nagyságodnak művészeti halhatatlanságát és fennkölt hazafias érzületét.”¹³

Ebben az ajándékozásban nagy szerepe volt Pulszky Ferencnek, a múzeum igazgatójának (igazgató 1869–1894) is. Liszt ugyanis rendszeres látogatója Pulszky szalonjának, ahol szombatoként „a fővárosi tudományos, írói és művészi körök kitűnőségei”¹⁴ gyűlnek össze, meghozza a Nemzeti Múzeumban, az igazgató lakásában. A világlátott házigazda nyugati mintára szervezte a pesti tudományos és művészvilág összejöveteleit, lányának, a művelt és szellemes Polyxénának a segítségével. Pulszky

Beethoven és Liszt zongorája. „Az év műtárgya, 2011”. (Dabasi András felvétele)

⁸ L. erről: Eckhardt Mária: Liszt és a Doppler-testvérek szerepe a Filharmóniai Társaság alapításában. In: Zene-tudományi Dolgozatok. Bp., 1982. 133–139.

⁹ MNM Irattár, Érem és Régiségtár. Iktatószám nélkül.

¹⁰ Idézi Gábray György: Liszt Ferenc emléktárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban In: Folia Historica 5. Bp., 1977. 122–123.

¹¹ OSZK Kézirattár Fond XII/674, Ep. Mus. 510. francia nyelven, és MNM Adattár Irattár 141/1874 magyar nyelvű fordítás Liszt eredeti aláírásával. A magyar fordítást Liszt kérésére Augusz Antal készítette – lásd Vendl-Mohay Lajosné: Liszt-emlékek Szekszárdon. Szekszárd, 1986. 85–86.

¹² Hampel József: Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. Bp., 1883.

¹³ MNM Központi Adattár Irattár 141/874

¹⁴ Fővárosi Lapok 1874. március 24.

Polyxéna visszaemlékezése szerint 1874-ben egy szombati összejövetelen Jókai és Liszt jelenlétében a „Holt költő szerelmé”-nek német nyelvű paródiáját is eljátszották, amin a szerzők sem sértődtek meg, hanem Liszt is a zongorához ült, s Jókaival együtt előadták a melodrámat.¹⁵

Mindenesetre a Pulszkyval való jó viszony, a rendszeres kártyapartik sem vitték előbbre az ajándékozás ügyét, s csak 1887-ben, Liszt halála után érkezik meg a múzeumnak szánt hagyaték. 1887. május 25-én leltározták be a Broadwood-zongorát, a művész babérkoszorút, diszkardját, arany karmesteri pálcáját, ezüst kottatartóját és több egyéb emléktárgyat, összesen 30 tételt. A bekerült tárgyakból 1887 szeptemberében kiállítás nyílt a múzeumban, s a bemutatott tárgyakról részletes tudósítást közölt a sajtó.¹⁶ A bekerült tárgyak ettől kezdve nagy becsben vannak: Hampel József kiállításvezetőjének 9. kiadása szerint 1894-ben a 8. teremben, ami a „Kegyeleti és modern emléktárgyak” címet viseli, két vitrinben vannak elhelyezve.¹⁷ Ugyanezt olvashatjuk az 1902-ben, a múzeum alapításának 100. évfordulójára kiadott kötetben is,¹⁸ és az 1908-ban újra, immáron tizenötödször kiadott vezetőben is.¹⁹

„A nemzet nagyjainak emlékét ébrentartani a legszebb s legfontosabb feladatok egyike” – írja Isoz Kálmán, a Nemzeti Múzeum tisztviselője 1925-ben, amikor az 50 éves fennállását ünneplő Zeneakadémián kialakított Liszt emlékszobához bevezetőt ír. S ezt szolgálják az időszaki kiállítások.

A múzeum a kerek évfordulókat nagy kiállításokkal tette emlékeztetéssé: ezek közül kiemelkedik az 1911-es, tehát a születés 100. évfordulója és az 1936-os kiállítás, valamint a 1986-os év tárlata is. A Liszt akaratából bekerült tárgyak mindig főszerepet kaptak ezekben a kiállításokban. Az 1936-os Liszt emlékévről Bartha Dénes kiállítási leíró lajstroma előszavában megjegyzi, hogy a „Nemzeti Múzeum csak hű maradt a hagyományaihoz, amikor Liszt Ferenc emlékét nagyszabású emlékkiállítással kívánja megünnepelni”.²⁰ Itt határozza meg a kiállítás célját is: elválasztani Liszt alakjában a lényegest a lényegtelenről, kiemelni, ami összefügg a művészi alkotómunkával, háttérbe szorítani, ami esetleges epizód volt csupán.²¹ A kiállításnak ugyanakkor nemzeti hivatása is van – Liszt magyarságának a kérdését is tisztázni kell – e célból mintegy 20 dokumentumot mutat be (a katalógus szerint a 87-től a 106. tételig, s kifejti, mit kell mérvadóknak tartani ebből a szempontból, s mi elhanyagolható (pl. a nyelvtudás)).²²

Miközben a múzeum kiállításokat készített, illetve kiadványokat adott ki, hosszasan pereskedett Liszt hagyatéka miatt. Ugyanis Liszt oldalági leszármazói beperelték a múzeumot, s maguknak követelték az 1887-ben bekerült tárgyakat. A főszerepet ebben Liszt Károly szigetszentmiklósi kádármester vitte. Újságcikk is jelent meg róla 1934-ben „Nem hagyom a jussomat” alcímmel, bár a cikk végül idézi a kincstárt, ill. múzeumot perló felperes kijelentését, miszerint „Nem kell nekem az örökség, nem akarom én megrabolni az államot, csak azt akarom, tudják, hogy jussom van hozzá, hogy nem hiába pörölök. Maradjon csak ott, ahol van, minden. Jó is lesz úgy bejárni, hogy ezt mind én adtam az államnak, de az igazságot az követelem.”²³ Az ún. örökösök hosszasan próbálkoztak a Liszt-örökség birtokába jutni, míg végre 1938 szeptemberében a Magyar Királyi Miniszterelnökség értesítette Liszt Károlyt, hogy sem jogi, sem erkölcsi, sem méltányossági, sem kegyeleti szempontból nincs ok arra, hogy az oldalági rokonokkal egyezkedni, őket kártalanítani kellene.²⁴ A per azonban aggasztotta a múzeum tisztviselőit, s amikor a Zeneakadémia 1925-ben kölcsönözni akarta a múzeum Liszt-ereklye műtárgyait egy Liszt-emlékszoba berendezéséhez, akkor Isoz Kálmán főkönyvtáros, Liszt kiváló kutatója Hómann Bálint főigazgatótnak írt levelében aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy „nem nyújthatunk-e az ún. Liszt örökösöknek újbóli leltározásra vagy lefoglalásra való alkalmat a Liszt-szobában való részvételünkkel?” Tekintettel az ünnepség fényére, s a külföld várható részvételére, a múzeum hat hónapra kölcsö-

¹⁵ Merényi Hajnalka: A Pulszky szalon. In: http://bfl.archivportal.hu/id-881-merenyi_hajnalka_pulszky_szalon.html; Concha Győző: Pulszky Ferenc – élet és jellemrajz a MTA 1903. évi május hó 10-i díszgyűlésén. In: Fővárosi Lapok 1874. március 25., 301.; Hampel József: Egy kép története. In: Vasárnapi Újság 1911. október 22.

¹⁶ Vasárnapi Újság 9. szám, XXXIV. évfolyam 1887. szeptember 25. 653.

¹⁷ Hampel i. m. 44–45.

¹⁸ A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene alapításának 100. évfordulója alkalmából. Írták a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői. Bp., 1902. 142.

¹⁹ Hampel József: Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. Bp., 1908 (14. kiadás). 38–39.

²⁰ Liszt Ferenc Emlékkiállítás. Leíró lajstrom. Összeállította Dr. Bartha Dénes. Bp., 1936. 5.

²¹ uo. 6.

²² uo. 6–8. és 26–30.

²³ Réti Sándor: Liszt Károly szigetszentmiklósi kádármester Liszt Ferenc hagyatékáért perli a kincstárt. In: Újság c. napilap 1934. november 28.

²⁴ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 3097.

nözte becses relikviáinak egy részét, ugyanakkor D'Isos kifejti Hubaynak, hogy legcélszerűbb volna az emlékszobát kizárólag a Főiskola tulajdonában lévő tárgyakból berendezni.²⁵

A Zeneakadémián létrehozott Liszt-szoba, majd a tervbe vett múzeum is a Nemzeti Múzeum gyűjteményéből indult ki, s a későbbiekben bekövetkező átszervezések során, a minisztérium utasításai nyomán egyre nagyobb hangsúlyt kapott a Zeneművészeti Főiskola, mint Liszt örökségének gondozója. Bartha Dénest a múzeumból beosztották a Zeneművészeti Főiskolára, s feladatuk kapta „az egykori Zeneakadémia épületében felállítandó Liszt Ferenc múzeum szervezési, berendezési munkáit végezni és a gyűjtemény őrzését ellátni”.²⁶

Eközben továbbra is kerültek be a múzeumba Liszt-ereklyék: Széchenyi Imréné Sztáray Szirmay Alexandra grófnő ajándéka 1898-ban – egy korai fortepiano, ami az ajándékozó szerint Liszt Ferenc gyermekkori zongorája volt,²⁷ egy Streicher-zongora, amin Liszt 1873-ban a Hungária szállóbeli estélyén játszott,²⁸ Eduard Liszt (1817–1879) zongorája, amit Liszt Ferenc többször is használt,²⁹ a bostoni Mason & Hamlin cég 1877-ben Lisztnek ajándékozott harmóniuma,³⁰ Mary Steele énekesnő 1841-ben Lisztnek ajándékozott ezüst szivartartója,³¹ stb. A relikviák száma gyarapodott, vásárlás útján is kerültek be tárgyak, mégis, a múzeum az újabb zenei intézmények létrejöttével kisebb figyelmet fordított a gyűjtésre, s 1986-ban már nem a Magyar Nemzeti Múzeum rendezte a nagy évfordulós kiállítást, mert ebben az évben nyílt meg a Zeneakadémia Liszt emlékmúzeuma. Kiállításának létrehozásában a Nemzeti Múzeum is nagy szerepet vállalt – s jórészt 1986-tól ott látható jónéhány emblemikus műtárgya.³²

Ezek közül is kiemelkedik Liszt bécsi tisztelőinek ajándéka, egy ezüsből készült díszes kottatartó.³³ Liszt (Antoine Bovy után készült) domborművű profilja mellett Beethoven, Schubert – s a leltárkönyv szerint – Chopin mellszobra. Ez utóbbit (bár a korabeli sajtóhírek és a későbbi kiadványok is Chopint vélték benne felfedezni³⁴) ma Carl Maria von Weberként azonosítjuk.³⁵ Széles talapzatába vésték az ajándékozó tisztelők névsorát – betűrendben. Az első név Augusz Antalé, a legbensőbb magyarországi baráté, s ezt követi a többi adakozó felsorolása. A 133 név egyik fele arisztokrata körökből került ki, másik a zenész szakmából: zeneszerzők, zongoristák, kiadók, zongoragyártók.³⁶

Szintén Liszt hagyatékával került be a múzeumba Caspar Zumbusch 1877-es Beethoven-szobrának, a bécsi Beethoven-emlékműnek a kicsinyített mása. A bécsi Beethoven Emlékbizottság ajándékozta Lisztnek halálából a szobrot, aki több hangversenyt is adott az emlékmű javára, s így a felállítás költségeihez jelentős mértékben hozzájárult.³⁷ S ugyanakkor került be a múzeumba Liszt több más ajándéktárgya is.³⁸

²⁵ MNM Adattár Irattára 117/1925.

²⁶ MNM Adattár Irattára 148/1942.

²⁷ Ltsz.: 1896. 136. *Gábrly György*: Liszt Ferenc zongorái. In: *Folia Historica* 1973. 123–133.; *D'Isos Kálmán*: A Liszt Ferenc emlékkiállítás lajstroma. Bp., 1911. 26. és *Bartha Dénes*: A Liszt Ferenc emlékkiállítás leíró lajstroma. Bp., 1936. 440. tétel, 50.

²⁸ Ltsz.: H. 1959. 44. Lásd Három nemzedék ereklyetárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban (1823–1875). Szerk.: Simon V. Péter. Bp., 1988. Liszt Ferenc relikviái 134–141.

²⁹ Ltsz.: H. 1972.9.

³⁰ Ltsz.: H. 1973.8.

³¹ Ltsz.: 1962.154.

³² Liszt Ferenc Emlékmúzeum. Katalógus. Összeállította: Eckhardt Mária. Bp., 1986. A legjelentősebbek: az ezüst kottatartó, az arany és ezüst 1873-as emlékérem, az 1887-ben bekerült ezüst tárgyak, Beethoven ülőszobra, a harmónium, Liszt márvány keze, a Pius pápától kapott sétatartó, minden jelentős Liszt-festményünk a Barabás-kép kivételével (Kaulbach, Than Mór, Madarász Viktor és Jakobey Károly festményei), 1986-tól 2006-ig a Broadwood-zongora és a Streicher-zongora (Liszt Eduárd tulajdonából) stb.

³³ Ltsz.: 1887. 41. 24.

³⁴ Pl. Vasárnapi Újság 1887. szeptember 25.; *D'Isos Kálmán*: A Liszt Ferenc emlékkiállítás lajstroma. Bp. 1911. 28., sőt a Három nemzedék ereklyetárgyai c. kötetben is (137. p.)

³⁵ Liszt Ferenc Emlékmúzeum. Katalógus. Összeállította: Eckhardt Mária. Bp., 1986. 51.; Liszt és Beethoven kiállítás katalógusa. Bp., 2003. 98–100. Eckhardt Mária leírása

³⁶ Lásd erről részletesebben *Gábrly György*: Liszt Ferenc bécsi környezete 1-2. In: *Zenatudományi Dolgozatok*, Bp., 1978. 95–105. és 1979. 119–125.

³⁷ Ltsz.: 1887. 78. Talapzatán felírát: „Dem verehrten Meister/ FRANZ LISZT/ das dankbare Beethoven-Denkmal-Comité.

³⁸ Ltsz.: 1887.41.20. Fabergé tintatartó; 1887.41.16. az 50 éves jubileumra kapott ezüst tintatartó; 1887.41.21. Scitovszky primás ajándéka Lisztnek; 1887.41.19. pohár kanállal, 1887.41.23. Festetich Leó és felesége ajándéka; 1887.41.22. ezüst szivartálca, szintén Fabergé; 1887.41.9. Pius pápa ajándéka, egy sétatartó, stb.

Liszt Ferenc diszkardja, 1840. (Dabasi András felvétele)

vezett kamarakiállítással adóztunk: Barabás Miklós és Munkácsy Mihály Liszt portréjával (utóbbit, az idős Lisztet abbéként ábrázoló olajfestményt a Magyar Nemzeti Galériától kértük kölcsön), azaz a Liszt ikonográfia két alappillérevel, egy válogatással Éremtárunk Liszt anyagából, s Liszt-albumokkal idéztük meg a Mestert.

A Liszt évre való tekintettel állandó történeti kiállításunkat Liszt emlékszobával bővítjük, ami a nagy zeneszerző és virtuóz jelentőségéhez méltón egészíti ki 1996 óta álló kiállításunk Liszt- emlékeit. Ez az „emlékszoba” Lisztnek a Nemzeti Múzeumhoz való viszonyát, s ezen keresztül nemzeti kötődését, magyarságtudatát hangsúlyozza válogatottan értékes műtárgyakkal. Az állandó kiállításban látható Liszt-ereklyék közül csak a karmesteri pálcát mozditjuk, mely ezáltal nagyobb hangsúlyt kap, s a jelenleg is látható relikviák egyébként maradnak a helyükön. Azaz Liszt hét babérkoszorúja⁴² ott marad a többi, már életében halhatatlannak minősített, s az akadémiizmus e jellemző szimbólumával ékesített művész és tudós babérkoszorú mellett. Továbbra is ott látható a francia Becsületrend jelvénye,⁴³ s a magyar arisztokrata hölgyek által Lisztnek ajándékozott aranyphohár.⁴⁴

Az emlékszoba központi helyére a Magyar Nemzeti Múzeum egyik legjelentősebb műtárgya, a már Liszt által is ereklyének tekintett Broadwood-zongora⁴⁵ kerül, s egy válogatás azokból a tárgyakból, amiket Liszt 1874. május 3-án Pulszky Ferencnek írott levelében felajánlott a Nemzeti Múzeum számára. Kiállítjuk az 1840-ben Pesten „művészi érdeme és buzgó hazafisága méltatásául” kapott diszkardját,⁴⁶ arany karmesteri pálcáját⁴⁷ valamint a művész levelét, amelyben mindezeket felajánlja:

„Mélyen tisztelt Igazgató Ur!

Múlt év november hóban, azon emlékezetes félézázados ünnepély alkalmából, melylyel Pest városa engem kitüntetni szíves volt; kifejezném Igazgató Ur előtt őhajomat s vélekedésem az ünnepély emlékeihez tartozó arany koszorú és érem legillőbb végleges elhelyezése iránt. E nagybecsű adományok rendeltetése az, hogy tanuskodjanak a nemzet rokonszenvéről és nagylelkűségéről, a haza egy fiának iránnyában, kinek büszkesége, ha csekély művészi tehetségét Magyarhon szolgálatára felajánlhatja; továbbá az, hogy a művészeket is az áldozatkész hazaszeretet ösvényére buzdítsa. E kettős cél kijelöli helyöket, a pesti nemzeti muzeumban, Önnek, tisztelt Igazgató Ur, őrzete alatt. Engedje tehát hogy azo-

³⁹ Magyar történelmi arcképek – parafrázis egy Liszt műre. A kiállítást rendezte és a katalógust írta Fontana Gát Eszter és Simon V. Péter. Bp., 1986.

⁴⁰ Széchenyi világi. Időszaki kiállítás 2010. október 9. – 2011. március 16. Főkurátor Csorba László. Bp., 2010.

⁴¹ Ltsz.: 1887.41.29.

⁴² Ltsz.: 1874.80.1-2. és 1887.41.4-8.

⁴³ Ltsz.: 1912.105.2.

⁴⁴ Ltsz.: 1887.41.18.

⁴⁵ Ltsz.: 1887.41.29.

⁴⁶ 1887.41.10. Hüvelyén felirat: „A nagy művészek Liszt Ferencnek, művészi érdeme és buzgó hazafisága méltatásául – tisztelő honfitársai Pestben, 1840. január 4-én”.

⁴⁷ 1887.41. 15. Igazgyöngyökkel és smaraggal díszített arany karmesteri pálca, Sayn-Wittgenstein hercegné ajándéka Liszt Ferencnek.

kat, mai napon, a muzeum tulajdonára átadom, hozzátevé az ezüst-koszorút is, melyet nekem az „általános német zeneegylet” (Allgemeiner Deutscher Musikverein, Leipzig-Jena) ugyanazon ünnepély alkalmából felajánlott.

Ohajtásom és határozott akaratom, a most átadott emlékeken kívül, még a következő tárgyakat a nemzeti muzeumnak adományozni:

Azon kardot, mely 1840 évi Januárhóban a közönség tapsai közt adatott át nekem, a nemzeti színházban;

A londoni Broadwood ház által Beethovennek felajánlott zongorát;

Egy nagy zongora-hangjegytartót ezüsből;

Egy karmesteri-vezénypálcát, tömör aranyból, drágakövekkel ékítve. –

E tárgyakat is azonnal ohajtam átadni; de hogy azokat jelenlegi elhelyezésökből, hol hivatalos pecsét alatt őrizvék, kimozdithassam, oly felhatalmazást kell kieszközölnöm, melyek rögtön sűrgetését személyes tekintetek tiltják. A lehető leghamarább azonban ezen emlékek is Weimarból Pestre fognak szállítani; bekövetkező halálom esetére is intézkedtem, hogy a nemzeti muzeum az általam neki szánt tárgyaknak biztosan jusson birtokába.

Fogadja, mélyen tisztelt Igazgató Úr, kiváló nagyrabecsülésem és tiszteletem nyilvánítását, melylyel maradok

Budapest, 1874 Májushó 3-án

lekötelezett szolgálója

Liszt Ferenc⁴⁸

A Liszt akaratából bekerült relikviákon túl a nagy zeneszerző emlékét Barabás Miklós közismert fiatalkori Liszt-portréjával,⁴⁹ s a művész életében oly nagyhatású 1873. évi jubileumi ünnepségekkel idézzük fel. A közönség hangfelvételtől megismerkedhet a Broadwood-zongora hangjával is.

A Broadwood hangszergyár a legjelentősebb angol zongoraépítő műhely volt. Thomas Broadwood 1817-es bécsi útján ismerte meg Beethovent, s határozta el, hogy tisztelete jeléül egy zongorát küld neki ajándékba. Neves zenészekkel, zeneszerzőkkel választotta ki „a halhatatlan mesternek” ajándékul szánt hangszert. Ezt a zongora tőkéjén felirat jelzi. „Hoc instrumentum est Thomae Broadwood londini donum propter ingenium illustrissimi Beethoven. Fr. Kalkbrenner, Ferd. Ries, J.B. Cramer, J.G. Ferrari, C. Knyvett.” A mahagóni furnéros szárny alakú zongora négy esztergált lábon áll, a billentyűzet felett intarziált keretben a gyártó neve és címe, efelett a tulajdonos Beethoven neve olvasható.

A zongorát 1817 decemberében tették hajóra Londonban, s Triesztig tengeri úton szállították, onnan pedig szekéren utazott tovább Bécsbe. A hosszú utazás megviselte, s Bécsben rögtön javítani, hangolni kellett. A Londonban készült mechanika azonban sokban különbözött a bécsitől, akárkire nem lehetett rábízni a beavatkozást – először Beethoven régi jó ismerőse, Nanette Streicher, a híres Andreas Stein hangszerkészítő mester leánya, egy zongorakészítő dinasztia tagja javította és hangolta. Beethoven – ahogy hallása romlott – egyre kíméletlenebbül játszott a hangszeren, mondhatni szétverte, emiatt az többször is javításra szorult. Az idők folyamán javította Matthäus Andreas Stein, Wilhelm Leschen, Johann Andreas Stumpff és Conrad Graf is, s egészen 1827-ig, Beethoven haláláig használatban volt. A mester halála után ingóságait elárverezték, s a Broadwood-zongorát Carl Anton Spina zeneműkiadó vette meg, aki 1846-ban Liszt Ferencnek ajándékozta. Liszt rendkívüli becsben tartotta az immáron elavult hangszert egykori tulajdonosa miatt, hisz „A Beethoven név szent a művészetben” vallotta. Ő maga azonban már nem játszott rajta, a hangszer weimari otthonában, az Altenburg könyvtárszobájában állt egy Erard-zongora társaságában, s 1858-tól a tisztelőitől kapott nagy ezüst kottatartó díszítette.⁵⁰

Reményeink szerint az emlékszoba kialakítással méltóképp járulunk hozzá a Liszt-emlékév eseményeihez, kiegészítjük a Zenetörténeti Múzeumban rendezett központi kiállítást, s állandó kiállításunk bővítésével megnyugtató elhelyezést nyer a híres zongora, amit folyamatosan keresnek a zeneszerető látogatók a világ minden tájáról.

Radnóti Klára

⁴⁸ Liszt levele (MNM Adattár Irattára 141/1874):

⁴⁹ Ltsz.: MTKCS. 178.

⁵⁰ Gábry György: Beethoven és Liszt zongorája In: Folia Archaeologica XVI. 1964. 241–249.

Liszt Ferenc, Herrmann Antal és a cigányzene

Avagy miként inspirálta a zseni tévedése az autentikus cigány folklór kutatását?

„Az 1880-as években és a következő évtizedben Magyarország olyan helyet vívott ki magának a cigánisztikában, amelyhez hasonlóval azóta sem büszkélkedhetik egyetlen ország sem” – írta Vekerdi József a hazai cigánisztika (ciganológia, romológia) történetét tárgyaló munkájában.¹ E megállapítás teljesen helytálló, hiszen (hogy csak néhány nevet említsünk) Koós Ferenc (1828–1905), Meltzl Hugó (1846–1908), Ponori Thewrewk Emil (1838–1917), Szász Béla (1840–1898) és különösen az „első nagy nemzedék”-ként, „nagy triász”-ként emlegetett² Habsburg József Károly Lajos főherceg (1833–1905), Wlisslocki Henrik (1856–1907) és Herrmann Antal (1851–1926) történeti, illetve (első-sorban) nyelvészeti és néprajzi/folklorisztikai kutatásai valóban eredményesek, az utóbbiakéi nemzetközi viszonylatban is számottevőek voltak.

A „nagy triász” munkásságát olyan művek fémjelzik például, mint erdélyi és dél-magyarországi cigány népköltési gyűjtemények³ (az egyik monumentális összeállítás máig kiadatlan!⁴); a vándorcigányokról szóló,⁵ illetve a cigányok hiedelmeit és szokásait bemutató⁶ monográfiák; a cigány nyelvtan;⁷ a cigányság történetét, életmódját és kultúráját taglaló összefoglalás;⁸ az 1893. évi cigányösszeírás eredményeit közlő és elemző munka.⁹ Mint a londoni székhelyű cigánykutatók nemzetközi társasága, a Gypsy Lore Society tagjai rendszeresen publikáltak az egyesület 1888 óta Edinburghben megjelenő közlönyében, a téma világviszonylatban alapvető orgánumban, a *Journal of the Gypsy Lore Society*-ben. Herrmann *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* címmel, József főherceg anyagi támogatásával 1887-ben megindította az első magyarországi néprajzi folyóiratot (1907-ig látott napvilágot), amely a III. kötettől, az említett *Journal...* átmeneti szüneteltetése miatt az európai általános cigánykutatás lapjaként, *Zugleich Organ für Allgemeine Zigeunerkunde* alcímmel jelent meg,¹⁰ benne számos, az ő tollából származó cigány vonatkozású közleménnyel és mások hasonló íásaival.

József főherceg az 1850-ben Csehországban tett látogatása alkalmával találkozott vándorcigányokkal,¹¹ ettől kezdve kereste a velük való találkozást és lett a ciganológia nemzetközi híró és jelentőségű művelője. Wlisslocki Henrik figyelmét a kolozsvári tudományegyetemen Meltzl Hugó professzor, a

¹ Vekerdi József: A magyarországi cigány kutatások története. Debrecen, 1982. 9.

² Voigt Vilmos: A honi cigány néprajzi kutatás első nagy nemzedéke. Napút VIII. 2006. 9. sz. [5–15.] 7, 9.

³ Wlisslocki Henrik: Az erdélyi cigány népköltészet. Bp., 1885; *Uő.*: Volksdichtungen der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner. Wien, 1890a.

⁴ Herrmann Antal–Wlisslocki Henrik: Erdélyi cigány népköltési gyűjtemény. Kézirat. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár. Lásd erről például József főherceg: Cigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe. Bp., 1888. 317.; Bódi Zsuzsanna (szerk.): Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Cigány Néprajzi Tanulmányok 8. Bp., 1999. 105–106.

⁵ Wlisslocki Henrik: Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, ethnologisches Sprache und Poesie. Hamburg, 1890b.

⁶ Wlisslocki Henrik: Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner. Münster. i. W., 1891.

⁷ József főherceg i. m. (1888).

⁸ József főherceg–Wlisslocki Henrik: A cigányokról. A cigányok történelme, életmódja, néphite, népköltészete, zenéje, nyelve, irodalma. Különnyomat A Pallas nagy lexikona IV. kötetéből, bővítve a hazai cigányok statisztikájával. Bp., 1894.

⁹ Herrmann Antal: Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigány összeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények (Új folyam) IX. Bp., 1895.

¹⁰ A „nagy triász” tevékenységéről lásd például Vekerdi i. m. (1982) 3–4, 9–14.; Kárpáthy Gyula (szerk.): Apostolok módján. Wlisslocki Henrik, József főherceg, Herrmann Antal és Erdős Kamill a cigányokért. Bp., 1999; Voigt i. m. (2006); Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Bp. 2009. 66–84. További irodalom az alábbiakban.

¹¹ József főherceg i. m. (1888) XV.; Soós István: „Pártfogónk és királunk”. József főherceg romológiai kutatásai és reformjai a cigányság társadalmi-kulturális beilleszkedéséért. Napút VIII. 2006. 9. sz. [35–41.] 36.

Liszt Ferenc, Hoffmann Rudolf litográfiája, 1861.
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

Liszt Ferenc könyvének (első kiadás)
címlapja

folklóralkotásokat, köztük cigány népköltészeti darabokat is közlő *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* (1877–1888) egyik megalapítója és szerkesztője irányította a cigányságra.¹² Herrmann Antal ugyanott 1873–1874-ben volt Meltzl professzor tanítványa és a néprajz művelésére ő is tőle „nyert volt ösztönt”.¹³ Feltehetően ő keltette fel az érdeklődését a cigányok történelme, életmódja és kultúrája iránt is. Azonban, hogy Európa-szerte számon tartott és elismert cigánykutató vált belőle, azt Liszt Ferenc alábbi könyve, Herrmann szavaival: „egy sajátságos hallucinációja”,¹⁴ Szabolcsi Bence szerint a „nagyszerű és kusza álmodozás”-okat tartalmazó¹⁵ műve rá gyakorolt hatásának köszönhető.

Liszt Ferenc 1859-ben Párizsban az irántuk egész életében tanúsított különös figyelmre egyik jeleként francia nyelvű könyvet jelentetett meg a zenei tehetségükért gyermekkorra óta csodált cigányokról,¹⁶ amelyet – amint ez egy leveléből kiderül – a *Rhapsodies hongroises* (*Magyar rapszodiák*) című szerzeménye kommentárjának,¹⁷ ma így mondanánk: kísérő tanulmányának szánt.

A kötet magyar nyelven *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon* címmel 1861-ben jelent meg Pesten.¹⁸ Ebben – egyebek mellett – azt fejtette ki, hogy a cigányzene nem magyar, hanem cigány (indiai) eredetű, a magyar nemzeti zenét a cigányzenészek teremtették meg. Könyvével az elnyomatás időszakában, a sötét Bach-korszakban, amikor a nemzeti identitást jelentő nyelv használata is tilos volt, „A magyar szellemi élet egyik legnagyobb viharát kavarta fel.”¹⁹ Elszabadultak az indulatok és

¹² Ujváry Zoltán: A cigányok tudós kutatója. Wislocki Henrik 1856–1907. Debrecen, 2006. 5.

¹³ Szinnyei József: Herrmann Antal. In: Magyar írók élete és munkái. IV. Budapest, 1896. [767–770.] 767.

¹⁴ Herrmann Antal: A hegedű a cigányok költészetében. Vasárnapi Újság XXXIV. 1887a. [32. sz. 529–531.; 33. sz. 546–547.] 32. sz. 530.

¹⁵ Szabolcsi Bence: A XIX. század magyar romantikus zenéje. In: A magyar zene évszázadai. Tanulmányok. XVIII–XIX. század. Sajtó alá rendezte: Bónis Ferenc. Bp. 1961. [151–303.] 154.

¹⁶ Liszt, Franz: Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie. Paris, 1859.

¹⁷ Sárosi Bálint: Cigányzene. Bp., 1971. 129.

¹⁸ Liszt Ferenc: A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon. Pest, 1861a. Hasonmás változatban: Bp., 2004; 2011. További idegen nyelvű kiadásai az alábbiak. Francia nyelven: Leipzig, 1881; német nyelven: Pest, 1861b; Leipzig, 1883; 1910. Lásd még Liszt, Franz: Gipsy in Music I–II. London, 1926.

¹⁹ Vekerdő i. m. (1982) 8.

néhány higgadtabb kivételtől eltekintve számosan hevesen bírálták Lisztet és művét.²⁰ Jókai egyenesen így kezdte az első kiadás hírére írt versét: „*Et tu mi fili Brute! Még te is / Ellenünk fordulsz, oh nagy zenész?*”²¹

Liszt kortársai közül – amint ez az alábbiakból részletesebben is kiderül – Herrmann Antal az elsők között tett különbséget a *cigányzene*, illetve a *cigány zene* és *cigány népdal* (azaz az autentikus cigány folklór) között. Bartók Béla a Magyar Néprajzi Társaság 1931. évi közgyűlésén megtartott előadásában már határozottan jelentette ki, hogy „*Az a zene, amit a városi cigányzenekarok ma pénzért játszanak, nem más, mint újabb magyar népies műzene.*”²² Hasonlóképpen fogalmazott az 1936-ban megtartott akadémiai székfoglaló előadásában is: „*Ma már mindnyájan tudjuk, hogy ennek a könyvnek [Liszt könyvének] teljesen téves az a megállapítása, amely szerint az, amit a cigánymuzsikusok Magyarországon játszanak, sőt maga a magyar parasztzene is, cigányeredetű zene. Mindnyájan tudjuk, kétségbevonhatatlanul meggyőző bizonyítékok alapján tudjuk, hogy ez a zene magyar eredetű.*”²³

Herrmann Antal

Liszt könyvének (könyveinek), ebben (ezekben) fent említett kétségtelen tévedésének negatív hatása máig érződik, ahogy Sárosi Bálint megfogalmazta: „[...] külföldön pedig még a zenetudomány művelőinek egy részét is nehéz meggyőzni – Liszt ellenében – arról, hogy a »cigányzene« voltaképpen tipikusan magyar zene, s nem tévesztendő össze a cigányok saját zenéjével, de egészében nem azonos a magyar népzenevel sem.”²⁴

„Egy zseninek még a tévedései is érdekesek és fontosak” – olvashatjuk Bencsik Gábornak Liszt könyve egyik reprint változata utószavában.²⁵ E megállapítás Herrmann Antal esetében is igaz, hiszen őt a nagy zenész és zeneszerző tévedése inspirálta kutatásokra, Liszt élete végéig vallott hibás nézetét akarta helyesbíteni. A cigányok körében első néprajzi gyűjtését 1886-ban végezte.²⁶ Később

²⁰ A legalaposabb kritikus a könyv tartalmát és stílusát (ezt helyenként nevetségessé téve) egyaránt „ízekre szedő” Brassai Sámuel volt (Magyar- vagy cigány-zene? Elmefuttatás Liszt Ferenc „Czigányokról” írt könyve felett. Kolozsvárt, 1860).

²¹ Jókai Mór [K-s M-n= Kakas Márton]: Liszt Ferenchez. Üstökös III. 1859. 17. sz. [129–130.] 129. A zenetörténet-írásban „Liszt-vita”-ként emlegetett polémiairól részletesebben lásd például Sárosi i. m. (1971) 127–135.; Uő.: A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében 1776–1903. Bp., 2004. 150–170.; Vekerdő i. m. (1982) 8–9.; Hamburger Klára: Liszt cigánykönyvének magyarországi fogadtatása. Muzsika XLIII. 2000. 12. sz. 20–25.; XLIV. 2001. 1. sz. 11–17.

²² Bartók Béla: Cigányzene? Magyar zene? (Magyar népdalok a német zeneműpiacon). Ethnographia XLII. 1931. 2. sz. [49–62.] 49.

²³ Bartók Béla: Liszt-problémák. Székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémiában (némileg kibővítve). Bp., 1936. 9.

²⁴ Sárosi i. m. (1971) 135. A Liszt-könyv máig tartó negatív hatásáról lásd még például Sárosi Bálint: Párizsi ítélet: a magyar népies zene a cigányoké. Muzsika XL. 1997. 3. sz. 3–6.; Uő.: A hangszeres magyar népzenei hagyomány. Bp., 2008. A budapesti Néprajzi Múzeumban 2011. március 18. és augusztus 19. között időszaki kiállítás volt látható Liszt Ferenc és a „cigány zene” címmel, amelyről – többek között – az alábbiakat írták a tárlat rendezői: „A kiállítás kiindulópontja Liszt Ferenc A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon című, 1861-ben megjelent könyve [...]. A bemutatás két úton halad: a zene és a tánc történetén, illetve ezek képzőművészeti ábrázolásán keresztül. [...] Kiállításunk éppen azt a folyamatot kívánja vizsgálni, melyben a cigány muzsikusok közreműködésével megkonstruálódott a magyar nemzeti kultúrába szervesülő »magyar« zene.” (Szuha Péter–Pálóczy Krisztina: Liszt Ferenc és a „cigány zene” Kiállítás-katalógus. Bp., 2011. 5.)

²⁵ Bencsik Gábor: Utószó. In Liszt Ferenc: A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon. (Pest, 1861). Hasonmás kiadás. Magyar Roma Történeti Könyvtár 2. Budapest, 2004. [I–XI.] X.

²⁶ Egyes források 1887-et jelölnek meg első gyűjtőútja éveként. E sorok írója az alábbiak miatt 1886-ot tartja helyesnek. Ő maga írta az első gyűjtéseit közlő, 1887 júniusában megjelent cikkében, hogy a cigány dalokat „*tal-va nyáron*” jegyzete fel ([Die Redaction]: Unsere Musikbeilage. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn I. Jahrgang. 1887b. I. Heft. [103–105.] 104.). Fennmaradt Gyulai Pálnak, a Kisfaludy Társaság elnökének 1887-ben írt „Igazoló levél”-e, amelyből kiderül, hogy abban az évben „oláh néprajzi anyag” gyűjtésével bízták meg őt (Gyulai Pál: Igazolólé. Kelt; Budapest, 1887. június 22. Kézirat. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár), de tudjuk, hogy ekkor is gyűjtött cigány folklórkutásokat (József főherceg i. m. [1888] 313.).

egy cikkében (amelyben Vörösmarty először 1841-ben közölt híres versének első sorát: „Hirhedett zenésze a világnak”²⁷ is használta) így írt erről: „1886 újév után kezdtem foglalkozni a cigányzenével, illetve a cigányoknak a magyar zenéhez való viszonyával. Láttam, milyen zavaros a külföldi zenetheoretikusoknak ebbéli nézete. Liszt Ferencz, a »hirhedett zenésze a világnak«, aki zseniális zeneműveivel és tüneményes játékaival meghódította a világot a magyar zenének, elméleti munkáiban megtagadta e zenének létezését. [...] Eddig csak a hotel vagy a csárda cigányának instrumental zenéjét vetétek tekintetbe, amit másnak húz pénzért s nem vonták bele a kutatásba az eredetibb vokálzenét, az éneket, a cigány népdalt, amit magának dúdol kedvtelésből. Hát ezt akartam én kutatásaim tárgyává tenni.”²⁸

Később így emlékezett vissza cigányfolklór-kutatásainak kezdetére: „Tulajdonképpen a zsidókkal kezdtem s a cigányokkal folytattam. [...] A cigány-kutatások során sikerült megoldanom s tisztáznom a magyar cigányzene kérdését, amely a legfontosabb nemzeti ügyeink egyike. [...] Azért, mert a cigányzenéért az egész világ rajong, de Liszt Ferenc könyvei révén azt nem magyar eredetűnek tartották. Liszt könyveiben [...] úgy állította a világ elé a magyart, hogy habár országa szép is és gazdag is; de zenéje, költészete nincs; más népkultúrák mindenféle sége hatja át. [...] Liszt állításai engem is felzavartak. Behatóan kezdtem foglalkozni a zeneelmélettel [...]. 1885 [helyesen 1886] nyarát vándorcigányok között töltöttem, főképp az igazi cigányzenét és költészetet kutatva.”²⁹

A Kisfaludy Társaság és a Közlekedésügyi Minisztérium által támogatott 1886. évi első gyűjtőútjára Wlislöck Henrik (tőle tanulta meg a cigány nyelvet) és sógora, Heltai Zoltán (Nándor) színész és hegedűművész (a dallamok lejegyzője) kísérte el őt.³⁰ A gyűjtött dalokból az *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn*ban és a cigánykutatók nemzetközi társaságának folyóiratában publikált néhányat,³¹ előbbi közléséhez – egyebek mellett – az alábbiakat fűzve: „Ezeket a dalokat nem szabad összekeverni azokkal a jól ismert zenedarabokkal, amelyeket cigányzenekaraink játszanak. Ez utóbbiak ugyanis jórészt eredetileg valódi magyar dalok, amelyeket finom hallással a magyar néptől lestek el, és bizonyos cigányos beütéssel hangszereiken reprodukáltak, de amelyeket ezek a zenészek maguk csak ritkán énekelnek. A mi darabjaink eredeti és valódi cigánydalok, melyek dallamát cigányok szereztek az ő sajátos, cigány nyelvű népdalaikhoz, és amelyeket vándorlásaik során a pihenőkben és a tábornoknál énekeltek, és amelyeket általában nem kísér hangszerez zene.”³²

A fenti publikációkból kiderülnek első gyűjtéseinek helyszínei is: a közölt mezőszégi dalokat Geiger Albert marosvásárhelyi zenetanár jegyezte le, a többi helyen (Marosvásárhely, Tövis, Burzenland=Barcaság, Bihar) ő és társai rögzítették papírra a folklórkutásokat.³³ 1886–1887-ben Budapest környékén³⁴ és a brassói fogházban³⁵ is gyűjtött cigányfolklórt.

„1887-ben [helyesen 1886-ban] Wlislöck [helyesen Wlislöck] Henrikkel együtt sátoros cigányok közé áll, hogy közvetlenül tanulmányozhassa ennek a titokzatos fajnak néprajzi sajátosságait. Bizony merész vállalkozás volt ez, mert hazánkban akkoriban még igen gyanakvó szemmel néztek mindenkire, aki hosszú hajjal és bozontos szakállal a közvélemény elé állt ki és bejelentette, hogy ő mátol kezdve cigánytudós. Azonban így született meg a magyarországi cigányfolklore, mely először külföldön, Angliában aratja babérait...” – írta Herrmann első gyűjtőútjáról és a folytatásról Madarassy László 1929-ben, majd hozzátette: „... s mire dicsőségének fénye a magyar hazát is bevilágítaná, akkorra Herrmann már más és még nagyobb dolgok foglalkoztatták.”³⁶

²⁷ Vörösmarty Mihály: Liszt Ferenchez. In: Összes költeményei. Bp., 1998. [373–376.] 373.

²⁸ Herrmann Antal: Az én Náczi sógorom. Heltai színigazgatónak Veszprémben időzése alkalmából. Veszprémi Független Hírlap XI. 1890. 48. sz. 1.

²⁹ Cs. Jósza Aranka: A Föld problémája. Emlékezés dr. Herrmann Antálról. Szeged, 1935. 35–36.

³⁰ Herrmann i. m. (1890).

³¹ Herrmann i. m. (1887b); Beilage zu den „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn” von Dr. A. Herrmann. Nr. I. 1887. Juni. Original-Volkswesen der transilvanischen Zeltzigeuner, Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn I. Jahrgang. 1887. I. Heft. 109–110.; Uő.: Original Popular Melodies of the Transilvanian Tent-Gypsies. Journal of the Gypsy Lore Society I. 1888. 100–101.

³² Herrmann i. m. (1887b) 104.

³³ Herrmann i. m. (1887b) 104.; Beilage...1887.

³⁴ József főherceg i. m. (1888) 313.

³⁵ Herrmann i. m. (1887a) 530.

³⁶ Madarassy László: „Az Összehasonlító Irodalmi Társulat”-tól a „Magyar Néprajzi Társaság”-ig. Ethnographia XL. 1929. [10–16.] 10.

Az utóbbi megállapítás csak részben igaz, mert Herrmann Antal széles körű érdeklődése valóban a néprajz más területei felé is elvezérelte (több más tárgykörben is maradandót alkotott), de a cigányokkal kapcsolatos tevékenységét soha nem hagyta abba, élete végéig folytatta. Gyűjtött, kutatót, kutatókat szervezett, tudományos és népszerűsítő előadásokat tartott, tanulmányokat, közleményeket, cikkeket publikált (cigány vonatkozású írásainak száma meghaladja a százat). Mint Magyarországon legelsőként kinevezett néprajzprofesszor fontos oktató-nevelő munkát fejtett ki 1898 és 1926 között a kollégáival, majd a szegedi tudományegyetemen. Tőle hallhatta például József Attila is Szegeden az 1924 őszi meghirdetett *A cigányok költészete, nyelve, zenéje* és 1925 tavaszán *A cigányok néprajza* címen meghirdetett előadásokat³⁷ és még halála évében, 1926-ban is meg volt hirdetve *A cigányok népköltése (nyelvmutatványokkal)* című kurzusa.³⁸

Liszt „híres-hírhedt cigánykönyve”³⁹ olyan kutatót inspirált munkára, akinek eredményei alapvetően fontosak és máig megkerülhetetlenek a cigánisztikában, különösen a cigány folklór vizsgálatában.⁴⁰

Hála József

Liszt Ferenc Szekszárdja – Szekszárd Liszt Ference

„Ne bonyolódjék túl sok részletbe. Az én életrajzomat inkább kitalálni kell, semmint másolva leírni...” – figyelmeztet és biztat a Mester élete alkonyán. Számunkra is kötelező útmutató ez, ha dr. Hadnagy Albert máig alapvető tanulmánya nyomán életének mindössze öt esztendőre, vagyis a Szekszárdon töltött napokat vizsgáljuk: ismert tényeket világítunk meg új oldalról, és eddig homályban maradt részleteket igyekszünk tisztázni. E történetben leglényegesebb szerep *Augusz Antal*nak jut, hiszen ő 1839–1840-től utolsó leheletéig nemcsak ismerte, hanem kölcsönös baráti viszonyt ápolt a „hangok nagy tanárja”-val, aki halálakor, 1878-ban ennél többet is mondott: „Az esztergomi mise első előadása óta – több mint húsz éve – lélekben egyek voltunk.”

Az 1839-es pozsonyi koncert után a haza Európa-szerte ismert fiának a lehetőség szerint a legtöbbet kívánta kifejezni akkor, midőn a nem nemesi származású Lisztnek nemesi jelképet, kardot adományozott. A háttérben azonban akad egy kis gond: a megtisztelt nem tud magyarul, a hon szent helyén pedig nem szívesen hallanának német szót. Csakhogy Liszt latinul sem beszél, nemesiünk meg franciául nem jutottak magas szintre. A Festetics Leó jóvoltából elkészült díszművet a Nemzeti Színházban nyújtják át 1840. január 4-én, s a 14 éves korában már nyelvkönyvet megjelentetett, később nyugati utazást tett Augusz Antal végzi sikerrel a szinkrontolmácsolást.

Kapcsolatuk barátsággá fejlődik, s hat év múlva, 1846 októberében Liszt így látogat először Szekszárdra, ahol nemcsak kellemes 11 napot, hanem koncertet is szervez számára az időközben alispánná és férjjé lett Augusz. Neje Schwab Klára (Husek Rezső szerint) Bécsben született 1826. május 9-én; osztrák nemesi családja a grazi Páli Szent Vince leányai zárdájában nevelteti. Itt több nyelvet tanul, kitűnően zongorázik, énekel, de titok, hol és hogyan ismerkedik meg a 36 éves Augusz Antallal, akihez 1843. május 25-én ment feleségül. A látogatásakor kitűnik gondos szervezésével, s bár nincs rá adat, de

³⁷ Lengyel András: József Attila népköltészeti ismereteinek forrásaihoz. Herrmann Antal szegedi egyetemi előadásai. *Néprajzi Hírek* XVIII. 1989. 1–3. sz. [122–126.] 122–123.

³⁸ Gaál György: Herrmann Antal, a néprajzkutatás meghonosítója a Ferenc József Tudományegyetemen. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* IX. 1999. 1–2. sz. [6–20.] 20.

³⁹ Sárosi i. m. (2008) 44.

⁴⁰ Herrmann Antal cigánykutatásairól és annak eredményeiről a fenti (különösen a 10. sz.) jegyzeteken kívül lásd *Hohmann, Joachim* (hrsg.): *Märchen und Lieder der Roma*. Aus dem Nachlass des Ethnologen Anton Herrmann (1851–1926). *Studien zur Tsiganologie und Folkloristik* 26. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien, 1999; *Bódi i. m.* (1999) (Gragger Róbert, Kós Károly, Paládi-Kovács Attila, Voigt Vilmos és Bódi Zsuzsanna tanulmányaival, valamint Herrmann Antal cigány vonatkozású műveinek bibliográfiájával); *Hála József*: Herrmann Antal és a cigányság néprajzi kutatása. In: *Deáky Zita–Nagy Pál* (szerk.): *A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében*. A Bódi Zsuzsanna emlékére rendezett történeti-néprajzi konferencia előadásai (Gödöllő, 2009. február 18–20.). *Cigány Néprajzi Tanulmányok* 15. Budapest–Gödöllő, 2010. 76–95. (a fent említett bibliográfia kiegészítésével és a néprajztudós gyűjtési kalandjait bemutató anekdotákkal és történetekkel).

legvalószínűbb, hogy a koncerten is az ő Bécsből hozott zongoráján (vagy esetleg férje itteni hangszerén) játszik október 18-án Liszt a vármegyeházán.

Augusz beláthatta: vendégének meglehetősen érdekes, de nem megterhelő programról kell gondoskodnia. Tudjuk, hogy a Tolnáig gőzhajón utazó, vele mint alispánnal ideérkező Lisztet üdvözölte a dalárda. A Mester kedvéért 12-éről 18-ára halasztották a városháza avatását, hiszen e napon a vármegyeháza nagytermében pontban délben kezdte hangversenyét. (Vajon mit szolt a megkonduuló haranghoz?) A Weber-, Schubert- és saját darabok oly sikert arattak, hogy a kinnrekedt több mint száz érdeklődőnek este meg kellett ismételnie a műsort.

A háttérben egy másik műsor is zajlott. Antal főjegyző gondosan elkészített iratában mindenütt október 12-ét jelöli meg az emlékhenger elhelyezéséül. Tudjuk, hogy éppen Liszt, de főleg Augusz kedvéért azt elhalasztották 18-ára. Ezt a főispán, a takarékpénztárt is életre hívó Ürményi József nem vehette jó néven, mert – akármilyen furcsa is – a városházát újra fölavatta. Ami még különösebb: erről fennmaradt egy hosszú című hétoldalas kiadvány is: *Beszéd, melyet Szegzárd mezőváros ujonépült közháza talpkövének Méltys Ürményi József úr által 1846. évi Mindszent hava 31-ik napján lett ünnepeles letétele alkalmával tartott Antal János*. Talán itt kezdődött az a bujkáló ellentét, amiért aztán az 1850-es években a hiú Ürményi párbajozott is Augusszal...

Az éppen tízéves kisdédóvó-intézetnek, akárcsak a polgári lövészegyesületnek elnöke a vendéglátó, de van zeneiskola, takarékpénztár, rabdolgoztató posztógyár, könyvnyomtató intézet, két kaszinó, vármegyei levéltár: némelyiket valószínűleg meglátogatta a vidék örömeit kereső Liszt.

Az is bizonyos, hogy házigazdájával kísértalt annak szőlőjébe, melyet éppen az e napokban megjelent Magyar Gazdában Péterffy József *Szegszárdi hegyek s szőlőmívelés* című cikke így dicsér: „nem mulaszthatom el kiemelni megyei első alispán tekintetes Augusz Antal urat, kinek csinosabb mívelésű szőlője, s javított pinkekezelése már is utánzókra talál”. A szomszédos szőlőben a Liszt-koncert napján Garay a szüret örömeire írja *Szegszárdi bortalát*, amelyben először említi saját szótalálmányát, a *bika-vért*. A költőt már első kötete megjelenésekor támogatta Augusz atyja, akinek belső szolgálja volt (és így akár Liszt elé is kerülhetett!) *Az obsitos* később világhírűvé lett hőse, Háy János: ő megénekeltőjt ferde szemmel nézte az imént említett szüreten. Garayt ez év tavaszától számon tarthatta az, akit *Liszt Ferenc*hez című, az egyetemi ifjúság nevében elmondott költeményében „zenék királya”-ként így köszöntött: „Véred itt vért találja, / Melyen állsz, anyád a föld. / Hir-neveddel a világnak / Vagy csodáltja, remeke; / De sziveddel szép hazádnak / Löl s maradj hű gyermeke.”

A németül kitünően tudó, tankönyvet is író Garay szülővárosában találkozhatott Liszttel, talán így kerül szóba ismét a komponista régi vágya, hogy magyar versre szerezzen dalt. Erre legalkalmasabb volt a rövid, szellemes és könnyen fordítható *A patak nál* című nyole sor: „Mily tiszta vagy patakcsa! / Lelátni kebledig, / Mindannyi kis kövecsre, / Mely benned rejtezik. // Így látni szép szemén át / Az ő keblére le, / S ah éppen ily köves szűt / Táplál a kebele!” Nem tudjuk, a 35 éves Liszt aktuálisnak érezhette-e ezt a férjéhez rajongásig hű, ragyogó szépségű 23 éves háziasszonya otthonában, de már elutaztában hozzakezdett a megzenésítéshez, s azt Nádasdon, Scitovszky János pécsi püspöknél be is fejezte.

Tíz év múlva az időközben hercegprimássá emelkedett Scitovszky Augusz hathatós közreműködésével örülhet az *Esztergomi misének*, mellyel a gáncsokdók dacára avatják fel a székesegyházat. Az ellenzők feje ugyanaz a Festetics Leó, akit a Helytartótanács alelnökeként a kultúráért felelős Augusz – Jókai személyes tanúsága szerint! – azért mozdított el a Nemzeti Színház intendánsi posztjáról, mert az intézmény létalapját fenyegette. Az író így emlékezik a nevezetes szavakra: „Most Festetics Leó csinál egy ötvenezer forintos túlkiaadást: ezt az alaptőkéből kell megteríteni... Festeticset pedig eltávolítom a színházigazgatástól. Hiszen ha ő ott marad, az egész ország alapja a Nemzeti Színháznak odavész néhány év alatt. Ez ellen nem tudtam replikázni.”

Liszt Ferenc. Kriehuber, Joseph litográfiája, 1846. (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

Jókai sok mendemondát is megőrzött – tisztázó szándékkal. „A legjobban kipécézett alakok egyike volt Augusz Antal báró, a helytartóság elnöke. Az osztrákot, a csehet nem gyűlölték annyira, mint a magyar celebritást, aki a Bach-rendszer alatt hivatali vállalt... Még egy olyan komoly főúr és nagybirtokos, mint Ürményi József is, ki akkor örökölt dúsgazdag nagybátyja, a koronaőr után budapesti palotát, s nyílt házban fogadta a forradalom ismert alakjait..., amellet a Bécsben legjobban rettegett ökonzervatív pártnak a vezére volt: mondom, még ez a kiváló személyiség is célpontul tűzte ki báró Auguszt mindenféle rafinált bosszantásoknak: úgyhogy utoljára a minisztérium kényszeríté Augusz bárót, hogy Ürményitől fegyveres elégtételt kérjen. A párbaj végbe is ment, pisztolyra, sebesülés nélkül, az ellenfelek kibékületlenül váltak el.

Egyébiránt Augusz Antalnak a legváltozatosabb életlefordása volt, mivel a Nemezis ellenétes játékokat űzött. Előbb a magyarok gyűlölték osztrák érzelmei miatt, akkor az osztrákok német bárósággal jutalmazták, s első hivatalos polcra emelték. Nehány év múlva aztán rájöttek, hogy ez a magyaroknak segít, honfitársainak ügyét pártolgtatja, akkor elcsapták a magyar érzelmeiért. Végre aztán a magyarok jutalmazták meg magyar bárósággal hazafiúi érdemeiért. Halálával minden vagyonát, közel félmilliót, egy szeretet ház örökölte. Ekkor aztán megtudták, hogy derék jó ember volt. De már akkor az egész családja együtt volt a sirboltban: az Augusz-címer megfordítva az ajtó fölött.” S ha nem is ennyire egyszerű a történet, mert valójában Imre fia alapította az árvaházat, s hagyományozta a vagyont, a lényegen ez nem változtat.

Liszt mindezt érzékelhette, de – igen ízlésesen – nem Augusznak, hanem feleségének fejezte ki háláját a mise bemutatása idején. „Asszonyom, lába elé helyezem tiszteletem, hódolatom és a legőszintébb odaadásom” – tolmácsolja Orbán István Liszt Ferenc 1856 augusztusi levelét – „...sok boldogságot és valamennyi örömeinek folytatását kívánom ezen a névnapon. Egy szeretett feleség szíve adott menedékhely egy férfinak, akit a képességei, esze erővel párosulva alkalmassá tesznek arra, hogy kitűnjék gondolataival és tetteivel. A szeretet és az önfeláldozás, amellyel az élet nehéz megpróbáltatásain át Ön megőriz egy barátot, akinek sok hálával tartozom, kiment engem Önnél, ha arra törekszem, hogy az Ön legodaadóbb és legbuzgóbb szolgálai sorába tartozzam...” Ennek szellemében az anyja nevét viselő majdani csöppségnek már ez évben bölcsődalt ígér a Mester, aki természetesen hivatali menesztése után is hű lesz barátjához. Az udvar megmaradt és a magyar nemesség föléledt bizalmát jelzi, hogy 1865-ben a kiegyezés ügyében ő közvetíti: ennek eredményeként születik meg Deák nevezetes Húsvéti cikke...

Ez az év a Szent Erzsébet legendája bemutatója miatt is nevezetes. Eddig csak vázlatból volt ismert az a beszéd, mely egyedül maradt fenn Augusztól az elhangzottak közül a Vasárnapi Ujság jóvoltából a 'Liszt Ferenc tiszteletére Schwendtner Mihály plébános úr által adott 60 terítékű díszbebdéről'. „Huszonhat éve, hogy koszorús költőnk, »világ hírhedett zenész«-a üdvözölt – és Hazád babéraidért koszorút nyújtott; Te pedig válaszolád: hogy azon erő, mely egykor harci dicsőséget aratott, ezentúl hivatva legyen a béke műveit e honnak megszerezni. Mit az ember érez, gondol és akar, azt hangokban, szavakban és tettekben fejezi ki.

Te, Istentől ihletve, a kedély és érzelmeink országát, a zenét választád, mint minden magasb műveltség alapját.

Szellemed azonban a szép, a nemes, és dicső köreiben is a legtökélyesbre vágott, s így lőn, hogy magasb hivatásod sejtelmében a dicsőség tetőpontján kezdetted komolyabb munkádat.

Minden történelmi művelt nép szertartásaiban az isteni tisztelet lényeges részét a zene képezte, – és e szerint művészeted csak is ebben találta célját, körét és alanyát.

Hazafi érzelmeid a nemzeti induló magyarázatában kerestek kifejezést.

Vallási buzgalmad az Esztergomi misében szárnyalt alkotód felé, midőn egy ország imáit egyesítéd szent zenédben a magyar Sion magaslátán, honnan – szerinted – a keresztyénséggel a polgárisulás, a mivelődés terjedett el Isten áldotta hazádon.

Tanúi vagyunk, miként fokozta művészeted szentséges atyánk áldása, midőn Erzsébetünk szent fénykörét zengeményed halhatatlanságával egyesítéd.

Időről időre Hazádba visszatérsz, hogy új babéraidat neki áldozd, hogy ünnepeit dicsőítsd, és remény táplál, hogy közel jövőben az ország nagy ünnepén, midőn Szent István koronája a királyi és nemzet közt alkotmányyszerűleg létrejött frigyét szentesíti – nagy és dicső hivatással a koronázási miséddel megjelenysz, és

Zengeményed nagy szavára
Milliók eggyé leszünk,
S lészen egy nemzet zsoldára,
Egybezengő énekünk.

Liszt Ferenc – a művész! – a honfiú! – a világ hírhedett zenésze! Éljen!”

Ebben Augusz finoman, de határozottan elsőként javasolja, hogy Ferenc József koronázási miséjét Liszt készítse – az erre hivatalosan várományos udvari zenészek helyett. A kamarilla persze majd nem felejt: sem Auguszt, s ami szinte hihetetlen, még Lisztet sem hívják meg az előadásra.

Azonban még 1865-ben vagyunk, a Mester második szekszárdi látogatásakor, melyről leghívebben a 17 éves Augusz Anna naplója tájékoztat bennünket. Szeptember 2-án, az érkezés napján már az ebéd-nél köszönti a vendéget a város Bocsor plébános vezette küldöttsége, este családi koncert felelteti a fáradalmakat. Másnap, a vasárnapi mise után az Augusz-ház kertjét és üvegházát nézik meg, majd hintóval kirándulnak Decsre. Itt a leányok kőrtáncra és Pörge Sára parasztasszony házának megtekintése vár rájuk. Visszafelé megálltak Öcsényben, ahol Liszt érdeklődéssel figyelte a mulatozó helybelieket, a társaságukban lévő Rosty és Plotényi azonban nem éri be ennyivel: csatlakoztak a táncolókhöz.

Este megtelt a görögtüzzel és fáklyákkal megvilágított Zöldkút tere, a mai Garay tér. A nemrég még betiltott „dalárda élén álló Halász úr beszédet mondott a szekszárdiak nevében” a dalos üdvözlét előtt „az egész világon tisztelt nagy mester”-nek, akit annyira meghatott ez, hogy „zongorához ült és Reményivel magyar rapszódiaikat adott elő, majd grandiózus módon játszották el Bülowval négy kézre a Rákóczi-indulót”. A dalárda két zászlóján eközben ott fénylett az *Éljen Liszt Ferenc!* és az *Éljen a Haza!* felirat. Visszavonulva a nagy zeneszerző tréfás történetben adta elő, miért is nem tudott ő magyarul megtanulni.

Negyedikén a hölgyek a várkertben sétáltak, Lisztet pedig a helybeli óvodás gyermekek köszöntötték. Szószólójuk a kis Eibenschütz Mari, aki majd színésznőként lesz ismertté. Délután a férfiak kísélték a szőlőbe. Útközben csodálatos hegedűjáték üti meg fülüket: a Kiskadarka utca végi házból szűrődik ki Kristofek Sándor gyakorlása: a helybeliek közül elsőként ő végzett a bécsi zeneakadémián. (A séta utáni napon már meghívott vendég.) Este, a szalonban Liszt veje, Bülow és a Mester csillogtatják virtuóz zongorajátékukat.

Ötödikén az óvodások nem csokrot, hanem szőlőt hoztak a bátran megszólaló Marika vezetésével, mire Liszt homlokon csókolta a csöpp leánykát. Ez és a következő nap társalgással, kártyával s persze zenével telt – pihenésként. Hetedikén délután a férfiak a Csörge-tóhoz hajtottak, bárkába szálltak, Liszt állva gyönyörködött a lenyugvó napban, Bülow horgászott, majd a parton sült halat ettek, s meghallgatták Paks szülötté, Jámbor Pál versét, melyet a Mesternek ajánlott, s Reményi ott fordította franciára.

Nyolcadikán, a búcsú napján a Remete-kápolnához zarándokoltak, s gyertyát gyújtottak a Mária-oltáron. Visszafelé a naplóíró legnagyobb élménye: „a kápolnából lejövet karomat nyújthattam neki”. Ebédnél aztán – már a búcsúzás jegyében – nagy ígéretként hangzik el: jövőre két hónapot itt fog tölteni Liszt.

Az 1865-ös vendégséget (ismeretlen forrásból) megörökítette gróf Vay Sándor a Pesti Hírlap 1909. 294. számában, s ebből átvéve az egyik helyi hetilap is *Liszt Ferenc Szekszárdon* címmel. Néhány részlet oly különös, hogy akár igaz is lehet. „*Báró Augusz Antal...*, a család feje, mindent elkövetett, hogy a Maestro Szekszárdon otthonosan érezze magát. – Zongorád lesz Streicher – mondta a lelkes házigazda, – s hogy Liszt abbénak se legyen hiánya, hálósobád mellé egy kis kápolnát is építtetek.

Ebben a kápolnában aztán éjjelente is buzgó imádságba merült az áhítatos egyházi férfiú. (IX. Piusz nem régiben nevezte ki abbénak, s Liszt ehhez méltóan vallásos életet élt, főleg egyházi műveket alkotott, reverendában járt.) Így történt egy alkalommal, amikor imádságában szokatlan hangok zavarták. Meggyűlést tartottak éppen Szekszárdon, s a Tolna vármegyéből összesereglett bizottsági tagok nagy cécót csaptak. A kastéllyal szemközt levő Szegzárd Vendégfogadó volt a muri színhelye. Az ottani híres cigányok húzták, az urak meg nótáztak, mulattak; de mind jobban elhallgatott a lármá, csak a cigányok búbjós, szordinós hegedűje hangzott még át.

A sok ismeretlen csodaszép melódia teljesen megfogta Liszt Ferenc lelkét, a hangoknak csodás perspektívája nyílt meg előtte, s a fölfedezett zenekincs valóságos extázisba hozta. Alig várta a reggelt, mielőtt találkozott a bárói családdal, említette az éjjeli incidenst, szokása szerint lelkes áradozással mondott köszönetet a véletlennek, amely a zeneszerzés terén új utat mutatott neki. Valósággal boldogok voltak Auguszek, amiért Liszt óáltauk ismerkedett meg a magyar dal igazi mivoltával, hiszen eddig senki sem mert előtte magyar nótát játszani, nehogy érzékenységet megsértsék, és ő azt hihesse, hogy bármiképpen is irányítani akarják...” Igaz-e a történet néhány eleme, vagy csak legenda? Így is, úgy is szép: valóságnak és mesének is bájos a maga túlzásával.

Más emlékekről egykori gyermek mesél évtizedek múlva a Tolnamegyei Hírlapban 1935-ben. „*Pécsett lakik özv. Szabó Józsefné Morvay Berta, tősgyökeres szekszárdi család sarja...* A nagyasszony 82

éves, de élénken emlékezik még a régi jobb időkre. S ő azon kevesek közé tartozik, akik a világhíres Liszt Ferencet látták és hangversenyezni hallották...

– Nagy szenzáció volt az akkor Szekszárdon. Az egész város... talpra kerekedett, mikor híre szaladt, hogy Liszt Ferenc látogatóba jön a Főutca elején lakó báró Augustékhöz (!). Délelőtt érkezett Liszt Ferenc Szekszárdra. A bevonuláskor senki sem láthatta, mert a bárók csukott batárjában érkezett. Azért hát késő estig az egész város apraja-nagyja ott hullámozott le-fel a bárói kastély előtt, (hogy) legalább láthassa a világhíres zeneszerzőt és zongoraművészt.

Este kinyitlak a báró kastélyának ablakai és a ház előtt hullámozó tömeg szórakoztatására a kiváló művész egy óras hangversenyt adott. A hangverseny-zongorán egyik darabot a másik után játszotta Liszt Ferenc, oly tapsorkánt aratva, amilyent azóta sem kapott zongoraművész Szekszárdon. Másnap a nagy művész, aki egyébként öszülő hajában fésűt hordott, sétát tett a városban, a lakosság meleg ünnep-lésétől kisérvé."

Az élet s a politika úgy hozta, hogy az újabb látogatás 1870-ben, a porosz-francia háború idején valósult meg. Már túl vannak az 1867-es koronázásra és az 1868-ra, az újvárosi templom felavatására utolsó pillanatban elkészült, de nehézsége miatt majd 1872-ben jénaként előadott Szekszárdi misén. (Ezt végül 1986-ban hallgatta meg eredeti helyén a témából kisregényt író Baka István is.) A Mester ki akar maradni a megrázó eseményekből, s főleg a véleménynyilvánításból. Szekszárdon ezt könnyen te-hette...

A július 31-től november 16-ig tartott látogatásról dr. Hadnagy Albert visszafogottan jegyzi meg: „Liszt el akart zárkózni egy olyan eseménytől, amely mélyen sértette franciabarát és III. Napóleon irán-ti érzelmeit.” Azt gondolhatnánk, a helybeliek inkább azzal voltak elfoglalva, hogy a szeptember 8-i vi-har derékba törte a nevezetes Béni Balogh-fát. Ennél sokkal többet tudnak, mert a helyi nőegyletnek mégis sikerül megzongoráztatnia Lisztet azon a hangversenyen, ahová csak hallgatóként ült be.

A fővárosi sajtó pletykál is. „Születésnapjára sokan készülnek Augustához (!) ... néhány nap előtt egy borotvált arcú, pápaszemes idegen érkezett, kit a szekszárdiak Ollivier megbukott francia miniszternek tartanak.” – Mosolyoghatnánk, ha nem tudnánk: ő Liszt veje, s egyben III. Napóleon miniszterelnöke is volt augusztus 9-éig. De vajon honnét tudhatták ezt a helyiek? Október 30-án azonban helyreigazít a Vasárnapi Ujság, bár újabb hibával: „Liszt Ferenc a napokban ünnepelte meg hatvanadik (!) születés-napját Szekszárdon... Zeneszeink közül számosan lerándultak hozzá ez alkalommal; volt hangverseny, lakoma és fáklyás-zene. Ollivier francia exminiszter azonban nincs Szekszárdon, az akit pápaszemmel, borotvált arccal ott láttak Liszt társaságában, egy jámbor német muzsikust, a kinek semmi része Fran-ciaország mostani veszedelmében."

A barátok, akik szeretettel veszik körül Lisztet a már 1865-ben dedikált Beregszászy zongora mellett a rajzoló kedvéért, nem gondolják, hogy utoljára látják Mosonyi Mihályt, aki visszaútján meghül nyi-tott hintójában, s hamarosan meghal. Emlékét őrzi a Magyar történelmi arcképek utolsó darabja. Ahogy december 4-én írják: „Liszt Ferenc legújabb szerzeménye, melyet a nagy mester Szekszárdon készített, a »Mosonyi gyászmenete« már nyomtatás alatt van.” A felajánlott 20 húszfrankos magyar aranyat „a nagynevű szerző a keletkező Mosonyi-zenetársulatnak ajándékozta."

S még egy apróság. Lisztet születésnapján több ezer helybeli ünnepli, felköszönti az alispán és alkal-mi versével Gájásy Lajos kórházigazgató orvos: akár franciául mondhatta művét, hiszen a helyi sajtó Victor Hugo-fordításait hozza majd. A levelek ugyan nem dicsekszenek, de a számára legfontosabb mondatot magyarul is megtanulhatta Liszt, mert egy másik december 4-i tudósítás szerint „A nemzeti dalkör zászlóavatási ünnepélyén a második szeged Liszt Ferenc verte be, „Éljen a haza!” szavakkal...” Ennek valódi tartalmát 1870-ben itt megérlelődött hazatérése igazolja legfényesebben.

Mire utolsó látogatására sor kerül 1876 októberében, házigazdájá már magyar báró, s családjával részt vesz azon a budai koncerten, melyet Bécsben őrzött festmény ábrázol: a trónörökös mögött ül August és két leánya. Itt a közeli fővárosi napok után csendben el-elsétál az újvárosi templomba, ahol az orgona ujja érintését, plakett pedig arcképét is őrzi. Wigand Edit domborműve 1932-ben került az August-házra, egy másik a megyeházára.

De még a Mester életében akadt olyan tanítványa is: Janosits József, aki Szekszárdon mutatkozott be 1880-ban (Merkler Andor későbbi zenekritikussal, Bartók egyik első értékelőjével együtt). Egy évvel később „nagyreményű Janosits Józsi... édesapját örömmel értesíti arról, hogy ő húshagyó kedd es-télyétől (!) fogva egészen boldognak érzi magát, mert szerencsés volt Budapesten gróf Zichy Géza úr, az egykarú zongoraművésznél tartott estélyen jelen lenni s valódi művészek által házi hangversenyen – működőleg – részt vehetni. A farsang eltemetési ünnepélyének Liszt Ferenc által előadott »magyar ro-ham« című indulóval lett befejezésével hazamenni szándékozván, köszönt a zongora-hercegné, ki hozzá

intézett azon kérdésére, »mit akar?«, feleletül azt kapván: »haza ballagok«, egész kedélyesen úgy nyilatkozott: »ily fiatal kis művészhez nem illő s nem szabad, hogy gyalog botorkáljon haza« – s ezen állítását azzal bizonyította be, hogy művészüket kocsijába véve haza szállította. Janosits Józsi halhatatlan Lisztünk e belső kegyét nagyobbra becsüli minden – bármi nagy – kincsnél, pedig az ő teljes kiképzetésére nézve igen reáérne, ha valakiben Maecenásra akadna, mert apjának, a teveli iskola tanítónak nagy megerőltetésére kerül fia taníttatása” – írja 1881. március 27-én a Tolnamegyei Közlöny.

Mi lett Janositsból? Az utolsó Berzsenyi nemesi címét s nevét is neki adta tiszteletből. Elvégezte a Zeneakadémiát, később vasúti mérnök lett, s *Kikötőépítés* című könyve jelent meg. Berzsenyi-Janosits képe ma is látható a komáromi múzeumban. S a zene? Megmaradt emlékeknek.

Mások nehéz időkben vannak tisztában a Mester tárgyainak értékével. „*Liszt Ferenc szekszárdi zongorája* – írja a Tolnamegyei Ujság –, amelyen évtizedekig ismétlődő szekszárdi nyaralásai alkalmával állandóan játszott és amelyet a zongorában látható sajátkezü bejegyzéssel, az Esztergomi misére való hivatkozással néhai August Antalónak dedikált (*A la bien approuvés Madame baronne d’August – F. Liszt m. p. Aut. ’56.*), lapunk kiadóhivatalában eladó. A pompás hangú zongora eredetét közjegyzői okiratok és könyvek igazolják. Ára: egy jó pianínó vagy rövidzongora és egy waggon búza, illetve annak az ára.” Kinek van ennyije 1923-ban? Csupán a kalocsai érsekség engedhette meg magának.

A helyi Liszt Társasággal is élő kultuszt (a nemrég elhunyt) Husek Rezső jóvoltából 1955-től Liszt-ről elnevezett zeneiskola ápolja, s nagyterme számára August képét is megfestette Bakó Péterrel az intézmény, mely előtt Borsos Miklós mellszobra is áll. Mohay-Vendel Lajosné, s nyomában a múzeum újabb munkatársai rendezték kiállításá Liszt emlékeit az August-házban, utóbb a vármegyeházán.

A többi – a zenével együtt – legcélszerűbb a szívünkbe rejtienünk.

Tóttós Gábor

Bátaszék neves szülöttjéről

Az elmúlt év őszén születése városában, Bátaszéken és fiatalkori zenei tanulmányainak színhelyén, Pécsen emléktáblát avattak, megemlékezést és hangversenyeket tartottak Zádor Jenő zeneszerző emlékére az Amerikában élő lánya, fia és unokája jelenlétében.

Bátaszéken a város római katolikus nagytemplomában e sorok írója mondott emlékbeszédet és a PTE Zeneművészeti Intézetének fűvösötöse *Szvit fűvösötökre* című öt tételű művét szólaltatta meg. Pécsen az egyetem aulájában a budapesti MÁV Szimfonikus Zenekar Howard Williams vezényletével *Ária és allegro, Magyar capriccio, Zenekari vázlat és Csárdás rapszódia* című műveit, valamint zeneszerzőtársa, Rózsa Miklós az általa hangszerelt *Sinfonia concertante* című művét adta elő Kelemen Barnabás hegedű és Kokas Dóra cselló közreműködésével. A pécsi hangverseny Budapesten is bemutatásra került.

A 82 éves korában, 1977. április 4-én Los Angelesben elhunyt Zádor Jenő a Tolna megyei Bátaszéken, a 703. számú házban jött világra 1894. november 5-én borkereskedéssel foglalkozó családban. Megszületésével a szülei öt gyermek felneveléséről gondoskodtak. Mivel Jenő nevű gyermekük zene iránti érdeklődése korán megnyilvánult és tartóssá vált, ki-
teljesítésére a XVIII. század végi Magyarországon: Pozsonyt, Budát és Kassát követően a negyediként, azaz az 1788-tól hivatalos engedéllyel és azóta eredményesen működő pécsi zeneiskolai szervezetbe írták be. Ezerkilencszázhatot írtak ekkor. Két év múlva, 1908-ban a pécsi zeneoktatás állami fenntartás alá került, élére pedig Hubay Jenő tanítványát, a kiváló hegedűművészt, Kürschner Emánuelt helyezték.

Zádor Jenő (balról) és Ormándy Jenő 1963-ban Los Angelesben

Zádor Jenő tizenkét éves korától tizenhét éves koráig volt a pécsi zeneiskola növendéke. Ez idő alatt mutatkozott meg kivételes zenei tehetsége, amelynek gondozását, képzését 1911-ben Bécsben *Richard F. J. Heubergernél*, a neves osztrák népdalgyűjtő, karnagy és zeneszerzőnél kezdte, majd Lipcsében a híres *Max Regernél*, „az önmagát kifejező abszolút zene apostolánál” folytatta és abszolválta. Zeneszerzői tanulmányait zeneanalitikai ismeretekkel egészítette ki a Hallei Egyetemen. Doktori címet a Münsteri Egyetemen szerzett. Disszertációja Liszt Ferenc és Richard Strauss szimfonikus költeményeinek tartalmi és formai világának feltárásával foglalkozott.

Zádor Jenő feltételezhetően kiemelkedő eredménnyel fejezhette be zenei tanulmányait, mert huszonnyolc évesen már oktatója lett a Bécsi Zeneakadémiának és a Budapesti Zeneművészeti Főiskolának is. Az 1934-35-ös tanév pesti főiskolai évkönyvben ez olvasható: „...a zeneművészet terén sikereket felmutató művészek közül [...] a kormányzó úr őfőméltósága a főiskola rendkívüli tanára címével ruházta fel [...] Zádor Jenő zeneszerzőt.”

Zádor Péccsel való kapcsolata külföldi tanulóévei alatt és azt követően, illetve később sem szakadt meg. Három ifjúkori művét elsőként Pécsen mutatták be. 1916-ban a pécsi honvédségi zenekar szóvalattatta meg Pécsi József vezényletével *Ifjúági szimfóniáját*, *Szerenádját* és *Hannele* című nyitányát. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének Szimfonikus Zenekara, Zoltán Vilmos vezényletével, 1931-ben *Karnevál* című szvitjét, 1935 decemberében a Pécsi Nemzeti Színházban, Várhalmi Oszkár dirigálásával, a *Magyar változatok* című művét adta elő. Az utóbbi hangversenyen Zádor Jenő is jelen volt, akit, ahogy a Dunántúl c. napilap tudósítója írta: „... meleg ünneplésben részesítette a közönség.”

Zádor kompozíciói nemcsak Pécsen kerültek bemutatásra, hanem Budapesten is, elismerve azok értékeit. Ezek közé tartozott *Diana* című operája, amely 1923-ban került színpadra a pesti Operaházban, az akkor 29 éves zeneszerzőtől. Az opera szövegkönyvét egy másik neves dél-dunántúli alkotó, a Mohács-on született *Mohácsi Jenő* író, műfordító készítette. Az Operaház akkori kiváló karmestere *Fleischer Antal* volt, aki akkortájt sikerrel mutatta be Budapesten Verdi *Falstaffját* és Richard Strauss operáit. A budapesti közönség 1933-ban Zádor Jenő *Rondo zenekarra* című művét, 1935-ben pedig a *Sinfonica technica* című kompozícióját ismerhette meg.

Zádor Jenő zongora-, kamarazenei-, verseny- és zenekari művei Nyugat-Európa városaiban is megszólaltak. 1939-ben elhagyta Európát és az USA-ban, Kaliforniában telepedett le. Los Angelesben lett zenetanár és hamarosan ismert zeneszerző. Híressé a József Ferenc királyi herceg szövegkönyvére írt *Kolombusz Kristóf* című operája tette, amely 1939-ben New Yorkban került bemutatásra. A bemutató előadást az NBC Rádió is közvetítette. Hírnevet szerzett Zádornak az 1942-ben Chicagóban műsorra került *Pastorale és tarantella* című műve is.

Az amerikai évek további elismeréseket hoztak Zádor Jenőnek, mint a hollywoodi filmek zeneszerzőjének és a filmzenék kitűnő hangszerelőjének egyaránt. Több, mint 120 film zenei munkálataiban működött közre. Hangszerelőként dolgozott együtt Rózsa Miklós zeneszerzővel. Közös munkájuk volt többek között az Oscar-díjas *Ben Hur*, valamint a *Madame Bovary* és a *Lust for life* filmek zenéje.

Az 1950-es 60-as években újabb kompozíciókkal és bemutatókkal hívta fel Zádor Jenő ismét magára a figyelmet. Az átdolgozott *Revizor* című operája 1952-ben került ismét előadásra. 1964-ben Los Angelesben mutatták be *A szűz és a faun* című egyfelvonásos operáját. Két év múlva egy másik egyfelvonásos operája jutott színpadra Baton-Rouge-ban *A mágikus szék* címmel. 1968-ban New Yorkban a *Vörös malom* című művét adták elő. Egy évre rá a *Rapszódia cimbalomra és zenekarra* című szerzeménye került bemutatásra.

Zádor Jenő zenéire az alapos szakmai tudás, a gazdag leleményesség és az inspirációk széles skálájára való érzékeny reagálás jellemző. Művei közt fontos helyet kaptak a szülőföldre történő emlékezősek is. Az Országos Széchényi Könyvtárban az alábbi művei kiadásait őrzik: *A holtak szigete* opera (1919, Wien, New York), *Diana* opera (1923, Budapest), *Magyar capriccio* (1936, Leipzig), *Táncszimfónia nagyzenekarra* (1937, Leipzig).

Várnai Ferenc

A magyar népköltészeti kutatás kezdetei

A magyar nyelv *népdal* szava a Herder által bevezetett *Volkslied* tükörfordításából keletkezett. 1818-ban bukkant fel először, s használata az 1830-as évekre vált általánossá. A népdal fogalom XVIII. század végi, XIX. századi jelentése még igen távol áll a maitól, mert nem tett különbséget a verses műfajok (a lírai dalok és az epikus balladák, énekek között) sem az ismert szerzőktől származó „művészi” és a szájhagyományban élő ún. „naiv” népdal között. Tehát a népköltészet/népdal fogalma nem kötődött egyértelműen a paraszti kultúrához. A különböző megnevezésekből ítélve három fő jellemzője volt: *nemzeti, régies és a köznép által ismert*.¹ „A magyar népköltészet felfogásnak volt egy olyan korszaka, amelyben a régi és népi 'fogalma' (?) 'képzete' (?) 'meghatározása' (?) összemosódott. Még ma sem olyan nagyon könnyű szétválasztani a csupán régies ízeket és a népi(ese)ket. Mint ahogy a nemzeti és a népi(nek vélt) azonosítása is egy korszaknak sajátossága” – írta Fried István.²

Erdélyi János (1814–1868) a magyar népköltészet kutatás első rangos képviselője, az első népköltési gyűjtemény³ sajtó alá rendezője több tanulmányában is foglalkozott a népköltészet meghatározásával és jellemzésével. Hegeliánus műveltségének és az európai korszellemnek megfelelően a népköltészetet ő is azonosította a nemzeti költészettel, pontosabban: a népköltészetet a nemzeti (értsd: magyar nyelvű) költészet legrégebbi változatának tekintette. Elméleti írásaiban a maga korában általános népköltészet – irodalom szembeállítás mellett egy harmadik költészetfajtát is megemlített, az ún. *természeti költészetet*, mely dallal és tánccal együtt létezik „különösen az alnépnél, mocskos és szennyes versekben”, de ezeknek semmiféle esztétikai értéke nincs, – vélekedett, mert nyelve trágár, tartalma izléstelen „mint ilyen csak úgy tartoznak a népköltészethez, mint aranyhoz a salak.”⁴ Mivel a természeti költészetről nem írt részletesebben, csak feltételezhetjük, hogy elsősorban azokat a szokás-, rítus-, mulattató dalokat (pl. a halandzsaverset, a lakodalmi énekeket és kurjantásokat, a gúnydalokat és a csúfolódó, erotikus utalásokkal teli gajdokat, mulatódalokat, ill. a gyermekfolklor bizonyos műfajait) sorolta e fogalomkörbe. Mivel ezek „népi” (azaz: a szájhagyományban született és ott élő) alkotások, sajátos karakterük lévén teljesen ismeretlenek voltak a hivatásos költészetben, következésképp nem illettek bele az irodalomesztétika hagyományos műfaji rendszerébe.

A XIX. századi magyar folklorisztika másik nagy jelentőségű képviselőjének, az irodalomtörténész, műkritikus Gyulai Pálnak népköltészet felfogása megegyezett Erdélyi Jánoséval. Gyulai Pál (1826–1909) népdalértelmezésének az a többlete elődeihez és kortársaihoz viszonyítva, hogy már eredetük szerint is elkülönítette azokat az alkotásokat, amelyeket mások homogen fogalomként *népdal*nak definiáltak. „A nép ajkán élő dalok háromfélék: tisztán népi eredetűek, azaz a népszellem közvetlen szüleményei, melyekre az irodalomnak nem volt befolyása; továbbá félnépi eredetűek, melyek a nép között élő ismeretlen, félművelt költőktől származnak, melyeket a nép elfogad, részben vagy egészen átalakít, de amelyeken sok esetben többé-kevésbé mégis megérzik az irodalmi befolyás; végre ismert költők dalai, melyek az irodalomból szállottak a nép ajkára, s melyek szintén nem minden változtatás nélkül terjednek el.”⁵

A XX. század elején meginduló népzenei kutatások újabb szempontokkal árnyalták a népdal definícióját. Mindenekelőtt a szöveg és a dallam szerves egységét hangsúlyozták.

* * *

A népköltészet gyűjtése Európa-szerte a nemzeti kultúra építésének céljával indult meg a XVIII. század végén és a XIX. század elején, elsősorban a (nép)lélektan, a nyelv- és irodalomtudomány ösztönzésére. Azoknál a népeknél, amelyek nem rendelkeztek független államisággal (pl. magyar, finn, skót, észt, litván) az anyanyelvű néphagyományok (így a népnyelv és annak legművészebb kifejezésformája: a népköltészet) gyűjtése és kiadása összekapcsolódott a nemzeti függetlenségért, a nemzeti nyelvű szépirodalom megteremtéséért vívott küzdelemmel.

¹ Bővebben I. Küllös Imola: A magyar népdalkutatás története. In: Magyar Néprajz V. Népköltészet. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. 414–426.

² Fried István: Jankovich Miklós és a magyar népköltészet kutatás. Ethnographia XCVII (1986). 114–121.

³ Népdalok és mondák I–III. Pest, 1846–1848.

⁴ Erdélyi János: A népköltészetéről. In: Kisebb prózái. Sárospatak, 1863. 7–8.

⁵ Gyulai Pál „A magyar népköltészetéről” c. 1888/89. I. félévi egyetemi előadásának jegyzete. Újra kiadva Folklorisztikai tudománytörténet. (szerk. Dömötör T. – Katona I. – Voigt V.) Tankönyvkiadó, Bp., 1978. 173–237.

Kik voltak az első gyűjtők, mi célból és hogyan jegyezték fel a folklóralkotásokat?

Értelmiségiek, írók-költők (Csokonai Vitéz Mihály, Pálóczi Horváth Ádám, Arany János, Benedek Elek és Móricz Zsigmond), nyelvészek és irodalomkritikák (mint Gyulai Pál, Arany László), papok (pl. Petrus Ince János klézsei pap moldvai dalokat, Kriza János unitárius püspök székelyföldi népköltészetet és néprajzi anyagot, Kálmány Lajos katolikus pap dél-alföldi, Szeged-környéki népköltészetet és néphagyományokat gyűjtött, akárcsak a közmondásgyűjtő szegedi író és pap Dugonics András), tanárok (Rumy Károly György dunántúli, Szabó Sámuel marosvásárhelyi, vagy Kiss Aron, akinek az első országos gyermekjáték gyűjtemény⁶ köszönhető), valamint diákok, műkedvelő honfiak és honleányok (közülük is kiemelkedik *Jankovich Miklós*, a mecénás és műgyűjtő.) A nemzeti nyelv/néprajz iránti elkötelezettségből fakadó kéziratos gyűjtemények (egyebek mellett) a népdalok egyik forrását, a XVII–XIX. századi közköltészetet örökítették ránk.

A XVI. század közepétől a XIX. század közepéig kb. másfél ezer olyan kéziratos forrás, énekeskönyv, „mindenes gyűjtemény” maradt fenn, amelyekben megtaláljuk egyrészt a korabeli magyar nyelvű irodalom, a világi és vallásos populáris költészet alkotásait, másrészt a szóbeli népi kultúra emlékeit: archaikus imádságokat, ráolvasásokat, a babonás gyógyító eljárások, a dalok és balladák, ízes szólásmondások, találós kérdések és tájszavak feljegyzéseit.⁷ Mindazokat az alkotásokat tehát, amelyek egy-egy korban közismertek és közkedveltek, vagy éppen tiltottak voltak.

A XVIII. század fordulójáról és a XIX. század első évtizedeiből a módszeres folklórisztikai gyűjtések megindulásáig hadd említsek néhány fontosabb, népköltészetet is tartalmazó kéziratos énekgyűjteményt: *Jankovich Miklós*: Nemzeti Dalok Gyűjteménye (10 kötet, sok közköltészeti alkotással, kevés igazi népdallal),⁸ *Szirmay Antal*: Quodlibet (1812);⁹ *Pálóczi Horváth Ádám* Ötödfélszáz Énekek, ki magam csinálma, ki másé..... (1813).¹⁰ Említhetném még a nyelvvel érdeklődő Aranka György saját verseit is tartalmazó kétkötetes daloskönyvét (1782–1790),¹¹ vagy a nyelvtudós dunántúli pap Kresznerics Ferenc 1790–1809 között összeírt dal- és közmondás gyűjteményét.

Számos anonim énekeskönyv és kottás melodiárium is készült ebben az időben. Ilyen volt a kéziratos *Sziveket ujtó bokréta* (1770),¹² mely műköltői alkotások mellett népi eredetű dalokat is tartalmaz. A kéziratos gyűjtemények között nevezetese a sárospataki kollégium gyűjteményei, mint például a *Szkárosi – Járdánházi-melodiárium* (1787–1792).¹³ A folklórkutatás szempontjából fontos még a *Dunántúli verseskönyv* (1802).¹⁴ Nyomatásban is megjelent a váci *Énekes gyűjtemény* (első darabja 1799-ben, a második valószínűleg 1801-ben); zömében műköltői alkotásokkal, kevés igazi népdallal.

A folklór és az irodalom, az ún. elitkultúra és a néphagyományok között tehát a populáris kultúra, a kéziratos és olcsó nyomtatványokon (ponyván és kalendáriumokban is kiadott) közköltészet volt a közvetítő. Ennek felismerése a XX. század 30-as éveiben Szabó T. Attila erdélyi nyelvész nevéhez köthető, de a XVIII. századi közköltészet feltárása, majd forrásantológiáinak kiadása csak a XX. század végén indult meg Magyarországon.¹⁵

⁶ Erről bővebben l. alább.

⁷ A közköltészetéről bővebben l. *Küllös Imola*: Közköltészet és népköltészet. L'Harmattan, Bp., 2004; *Csörsz Rumen István*: Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840. Argumentum Kiadó, Bp., 2009.

⁸ *Küllös Imola*: Jankovich Miklós kéziratos énekgyűjteményeinek folklórisztikai vizsgálata. In: Belitska-Scholtz Hedvig (szerk.): Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846). Tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Bp., 1985, 154–172.

⁹ *Stoll Béla*: A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840) Bp., 2002. 633. sz.

¹⁰ Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye (Sajtó alá rendezte: Bartha Dénes és Kiss József). Akadémiai Kiadó, Bp., 1953. A Pálóczi által százévesnél régibbnek tartott 148 népi énekből 34-nek dallam(változat)át már korábbi kéziratos énekeskönyvekben is megtaláljuk. 121 dallama viszont első lejegyzés, amely a népzene új stílusát vizsgáló kutatás számára történeti forrástérképpel bír. Lejegyzett énekszövegei közül csak 61-65-ről mondhatjuk egyértelműen, hogy paraszti eredetű és használatú volt.

¹¹ *Stoll i. m.* 345. sz.

¹² *Stoll i. m.* 299. sz.

¹³ *Stoll i. m.* 375. sz.

¹⁴ *Stoll i. m.* 563. sz.

¹⁵ *Küllös Imola*: Közköltészet és népköltészet. Bp., 2004; Régi Magyar Költők Tára XVIII. század IV. Közköltészet 1. Mulattatók. Bp., 2000; VIII. Közköltészet 2. Társasági és lakodalmi költészet. Bp., 2005.

Összefoglalóan: a népköltészet gyűjtését a nemzeti nyelv megmentése a magyar költészet megjobbítása/megújítása céljából végzett hazafias tettként és egy nagy, demokratikus mozgalom eredményeként foghatjuk fel. Erről tanúskodnak Erdélyi János és Petőfi egybehangzó nyilatkozatai 1847-ben. „*Hiába, a népköltészet az igazi költészet! Legyünk rajta, hogy ezt tegyék uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század földadata.*”¹⁶

Hogyan gyűjtöttek népdalokat/balladákat az első lelkes amatőrök?

A legtöbbször kézírással, hallomás/diktálás után, esetleg emlékezetből jegyezték fel a dalokat és meséket, az izes magyar szólásmondásokat vagy tájszavakat. Vikár Béla volt az első, aki (1890–1910 között) a gyűjtés helyszínén a beszéd sebességét követő gyorsírással, majd fonográf-felvétellel rögzítette a száj-hagyományban élő alkotásokat.¹⁷ Sokan levelezőhálózattal „dolgoztak”, mint pl. Kriza János. Az első gyűjtők között tanári biztatásra gyűjtő diákokat is találunk. Ilyenek voltak Szabó Sámuel marosvásárhelyi önképzőkörösei az 1860-as évek elején,¹⁸ vagy a XX. század első évtizedeiben a nemzetközi Folklore Fellows mozgalomba is bekapcsolódó középiskolások. A magyar népköltészet összegyűjtésének és vizsgálatának kezdeteit két nagyobb korszakra tagolhatjuk.

A gyűjtésre buzdító „felhívások” és az első antológiák kora (1782–1863)

A magyar népdalok (és általában a népi hagyományok) gyűjtésére a nyelvész Révai Miklós ösztönzésére először a pozsonyi „Magyar Hirmondó” szerkesztője, Ráth Mátyás buzdított 1782-ben, példának állítva a magyar nemzet elé a népköltészeti publikációkkal már rendelkező németeket, angolokat és franciákat: „*Tudva vagyon, minémű nagy szorgalomossággal gyűjtögetik az Anglusok és Francziák, nemcsak az önnön magok eleiknek régi verseiket s énekjeiket, hanem a távolj lakozó népeket is. Az olaszoknak hasonló igyekezetek sem kevésbé eszméretes. Hát a Németeket avagy szükség-e előhoznom? Holott mindenen, valakik ezeknek nevezetesebb könyveiket olvasták, gyakorta észrevehették, minémű nagy bésben légyenek náluk a régi Német históriák, mesék s több afféle énekek. Ki nem tudja, mint kapnak ők a köz népek szájában forogni szokott régi versekenn, melyeknek Volkslieder a nevezetek. Ezeket pedig leginkább attól az időtől fogva kezdték előkeresni s haszonra fordítani, mióta az ő saját nyelveket, s azon az ékes tudományokat láttatásan gyakorolják.*”¹⁹

Ezt követően 1791-ben az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság adott ki gyűjtési felhívást hasonló céllal. A Tudományos Gyűjtemény című folyóiratban, irodalmi zsebkönyvekben és almanachokban rendszertelenül felbukkanó népdalközlések mellett 1830-ban, angolul jelent meg az első nagyobb terjedelmű (64 nyugat-magyarországi dalszöveget tartalmazó) gyűjtemény „Poetry of the Magyars” címmel.²⁰

1831-ben Esztergom és 1832-ben Komárom vármegye fordult a Magyar Tudományos Akadémiához, hogy a magyar nyelv nagyobb megkedveltetése céljából a tudós társaság irasson népdalokat (!). Az Akadémia felhívásokat tett közzé, majd 1843-tól a Kisfaludy Irodalmi Társaságot bízta meg a begyűlt népköltési anyag gyarapításával és gondozásával. Ebből az archivált kéziratok anyagából válogatta és szerkesztette össze az első, reprezentatív háromkötetes népköltési antológiát²¹ Erdélyi János a Kisfaludy Irodalmi Társaság megbízásából. Antológiájához terjedelmes bevezető és elemző tanulmányt írt „Népdalköltészetünkről” címmel.²² Dalcsoportosítását évtizedeken át utánozták a népköltési gyűjtemények összeállítói; esztétikai, poétikai és stilisztikai megállapításainak zöme kisebb korrekciókkal máig érvényes. Még az 1840-es években készült az erdélyi unitárius lelkész, Kriza János székely népköltési gyűjteménye a „Vadrózsák”²³ is, ami az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, meg a kiadás finanszírozási nehézségei miatt csak 1863-ban jelenhetett meg.

¹⁶ Olvashatjuk Petőfinek Arany Jánoshoz írt első levelében (1847 február)

¹⁷ 1890–1910 között feljegyzett népköltési és népzenei gyűjteményét kottamellékletekkel és fényképeivel együtt Sebő Ferenc szerkesztésében DVD-ROM-on I. Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye. Hagyományok Háza, Bp., 2009.

¹⁸ Anyagukat nemrégiben tárta fel és rendezte sajtó alá Olosz Katalin. Szabó Sámuel: Erdélyi néphagyományok. 1863–1884. Európai Folklor Intézet – Mentor Kiadó, Bp. – Marosvásárhely, 2009.

¹⁹ Pozsonyi Magyar Hirmondó 1782. 33–34.

²⁰ Sir John Bowring fordításai Romy Károly György, pápai, majd veszprémi gimnáziumi tanár kéziratok gyűjtése és német fordításai valamint magyar források felhasználásával alapján készültek.

²¹ Népdalok és mondák I–III., 1846–1848.

²² A tanulmány újraközlését l. Dömötör – Katona – Voigt i. m. 54–142.

²³ Székely népköltési gyűjtemény I–II. Kolozsvárt, 1863. Udvarhelyszéki, elsősorban unitárius falvakból gyűjtött népdalok, balladák, mesék és egyéb, tájnyelven lejegyzett folklórműfajok.

Az első magyar népköltési gyűjtemények általános jellemzője az volt, hogy szövegeik nem teljesen hitelesek. A szerkesztők nemcsak az ízlésük szerint legszebbnek tartott alkotásokat válogatták ki a rendelkezésükre álló, mások által jól-rosszul följegyzett dalokból, de gyakran „csiszoltak” is a túl nyersnek érzett népnyelvi szövegeken és összevontak, egy dallá komponáltak különböző helyről származó változatokat, dalstrófákat. Ez az eljárás általános volt a XVIII–XIX. századi nyugat-európai antológiák esetében is, éppen ezért a korszerű szövegfolklorisztika egyik feladata a XIX. századi magyar népköltési gyűjtemények hiteles, kritikai újra kiadása, illetve a XVIII–XIX. századi kéziratos énekgyűjtemények szövegű publikálása. Az első gyűjtemények tulajdonképpen irodalmi antológiaként, dallamlejegyzések nélkül láttak napvilágot. Pedig készültek kottás feljegyzések is, de akkoriban nem volt elegendő pénz a népdalok kottás kiadására.

Mindszenty Dániel (akiről csak azt tudjuk, hogy „Gömöri fi”) munkáját „88 eredeti magyar dal Fortepiánóra s mellesleg Gitárkísérettel elkészítve a Nemzeti Dalgyűjteményhez” Kodály fedezte fel 1941-ben egy árverésen. Az 1832-ben készített Nemzeti Dalgyűjteménye több mint 200 népdal szövegét tartalmazta s egy komoly tanulmányt a népdalról. „A népdalok gyűjteményje ügyében” (1831) című írásában így vall módszeréről és céljáról: „A régi s mai köznépi daloknak egybegyűjtése is tetemes hasznára lehetne a magyar literatúrának, s kivált szolgálhatna kalauzul azoknak, kik eredeti magyar daljátékokat muzsikára tenni szándékoznak. Ezekben látnák meg a valódi magyar ízlést lebegni, s e szerint a körületekhez képest hamarabb megtalálhatnák az eredetiség nyalka zománcát [...] Mint Dugonics a példabeszédek, úgy én a népdalokat külömbféle vidékű lakosok közt szedegetém. Gömör, Torna, Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Bihar, Heves vármegyékben vala alkalmam hosszabb üdeig mulatni, a a népet különböző viszonzatokban láthatni, a tájokbéli danáikat lekötözés végett magamnak elénekelni kikértem.”²⁴

Udvardy Cserna/Cherna János (1799–1890) földmérő, zeneszerző kézirataiban egy a magyar népdal metrikai szerkezetéről írott folklorisztikai tanulmányt és 264 szöveget találunk. Ő is elhatárolta a népdalt és a műdalt egymástól, mint Mindszenty, ám a népdalok társadalmi jelentőségét előbbre tartotta esztétikai és művészi értéküknél. Viszont teljesen egyetértett azzal, hogy dallamnak és szövegnek együtt kell megjelennie a gyűjteményekben. „A mai magyar zenefolklorista meghatva áll az úttörők munkája felett, s csak azt sajnálja, hogy nem hamarabb léphetett nyomukba” – írta Kodály 1943-ban.²⁵

Amint azt *Bartók* és *Kodály* írásaiból tudjuk, rendkívüli figyelmet és komoly zenei felkészültséget igényelt a népdalok pontos zenei lejegyzése. Ezért is olyan nagyjelentőségű *Vikár Béla* (1859–1945) gyorsírással és fonográffal rögzített hiteles gyűjtése a századfordulón.²⁶ Az első kottákat is tartalmazó népdalkiadvány,²⁷ sőt *Kodály* és *Bartók* fonográfus gyűjtéseinek megindítása is neki köszönhető.

Az intenzív gyűjtés évtizedei 1863-tól az első világháborúig

Mivel az iparosodással járó életformaváltás elérte a falvakat is, a néphagyományok „megmentésének” és dokumentálásának elsődrendű fontosságot tulajdonítottak a korszak önkéntes gyűjtői, autódidakta folkloristái. A széleskörű anyaggyűjtés és szövegközlés fontosságának tudata elterelte figyelmüket a népköltészet általános, elméleti kérdéseiről.

1860. *Gyulai Pál* az Erdélyi Múzeum Egyletben felolvassa Adalék népköltészetünkhöz c. tanulmányát. Előadása az általa felfedezett „Barcsai” (A megégetett házasságtörő) balladáról szólt, s tulajdonképpen ez indította el az erdélyi magyar népballádák módszeres felkutatását.

1863. *Kriza János* Vadrózsák-ja még csak 17 magyar balladatípust közölt. (Manapság kb. 100–120 típust ismerünk.) Viszont e kiadvány gerjesztette az ún. *Vadrózsa-pört*,²⁸ melynek hatására megindult a balládák tudatos gyűjtése a magyar nyelvterületen. *Bartók* a „Népdalkutatás és nacionalizmus” c. írásában (1937-ben) így reflektált a román-magyar balládák kapcsán kirobbant vitára: „Tagadhatatlan, hogy a népdalkutatás, valamint általában minden népművészeti tanulmány megindulásának ösztökéjét a nemzeti érzés felébredésében kell keresnünk. A népköltési és népzenei kultúrártékek felfedezése feltűzelte a nemzeti büszkeséget, s mivel összehasonlításra kezdetben semmiféle mód sem volt, minden nemzet fiai azt gondolták, hogy ilyenfajta kincsek birtoklása az ő egyedüli és legsajátabb kiváltságuk.”

²⁴ Idézi *Kodály Zoltán*: Visszatekintés. Bp., 1964. II. 159.

²⁵ *Kodály* i. m. II. 179.

²⁶ *Küllös Imola*: *Vikár Béla* gyűjtéseinek szövegfolklorisztikai jelentősége. Néprajzi Hírek 38.évf. 2009/4. 20–35.

²⁷ MNGY VI. *Vikár Béla*: Somogy megye népköltése. Bp., 1904.

²⁸ *Julián Grozescu* a Fővárosi Lapokban megvádolta *Krizát*, hogy a magyar népballádák románból „fordítottak”, „zsákmányoltak”.

1864. Kisfaludy Irodalmi Társaság újabb gyűjtésre buzdító felhívása Magyarország és Erdély lakosságához.

A Kisfaludy Irodalmi Társaság megbízásából 1872-ben indult el a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (a továbbiakban *MNGY*) című nagyszabású kiadványsorozat (szerkesztői Arany László és Gyulai Pál, ill. Varga Gyula, majd Sebestyén Gyula voltak), amely 1924-ig 14 kötetben tette közzé az évtizedek alatt összegyűjtött, minőségileg és műfajilag is vegyes népköltészeti anyagot. E sorozat kötetiben honosodott meg végleg a pontosságra és hitelességre törekvő szövegközlés. Sajnos az is igaz, hogy a sorozat előzetes szerkesztői koncepció és kiadási tapasztalat nélkül készült, amit már a kortárs folkloristák legjobbjai (pl. a kibédi zeneszerző és tanár *Seprődi János*) is kritizáltak. Vannak ebben a sorozatban kisebb-nagyobb táji, regionális gyűjtemények (Somogy²⁹ és Csongrád³⁰ megye, Székelyföld³¹ és a Dunántúl,³² illetve Nagyszalonta³³), egyetlen gyűjtő anyaga,³⁴ a regösénekekről és előadóirol szóló műfaj-monográfia,³⁵ és a népköltészet mellett népmesegyűjtemények is.³⁶

Itt kell megjegyezzük, hogy a 14. kötetnél abbamaradt a kiadványsorozat, majd a Magyar Néprajzi Társaság támogatásával 1989-ben folytatódott, s azóta újabb hat kötet látott napvilágot. Ebből négy kifejezetten népdalgyűjtés a XX. század első évtizedeiből.³⁷

1883-ban az országos tanítógyűlésen *Kiss Áron* (1845–1908) ref. lelkész, a hazai népoktatás elkötelezett híve azt indítványozta, hogy országszerte gyűjtsék össze a gyermekjátékokat. A munka megszervezésével őt bízták meg és 1891-ben adta ki a Magyar gyermekjáték gyűjteményt.³⁸ Az *Ethnographia* így méltatta munkáját: „Ez a nagyszabású alapvető mű úgy paedagogiai és nyelvészeti, mint népzenei, népköltési és néprajzi tekintetben egész kincseshányát tár fel a tudományos kutatás számára, melynek sem gazdagságra, sem értékre nézve nincsen párja a világirodalomban s melynek úgy a közbizgatóság-ból eredő keletkezési módja, mint tapintatos derék szerkesztése valóban követésre méltó példát nyújt hasonló téren való közös munkára és annak értékesítésére.”³⁹

A Kisfaludy Irodalmi Társaságtól a néprajzi/folklorisztikai gyűjtések koordinálásának munkáját az 1910-es évek elején megalakult nemzetközi *Folklore Fellows (FF) Magyar osztálya* vette át. *Bán Aladár* és *Sebestyén Gyula* részletes, műfajokra lebontott gyűjtési tervet/útmutatót dolgoztak ki,⁴⁰ és országos hálózatot építettek ki tanárok, diákok közreműködésével. Ennek keretében készült az a nagyszalontai gyűjtés is, amelyet Arany születésének centenáriuma (1917) terveztek kiadni, de az első világháború miatt csak 1924-ben jelent meg. Az FF. gyűjtései a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába kerültek, ill. Sebestyén Gyula hagyatékában maradtak.

A XIX. század utolsó harmadából *Kálmány Lajos* (1852–1919) nevét kell kiemelnünk. Ez a Szeged környékén működött hányatott sorsú katolikus pap volt „az első nagy gyűjtőnk, aki nem esztéta vagy irodalomtörténész érdeklődésével, hanem az etnológus módszereivel közeledik anyagához”.⁴¹ Életében kiadott öt kötetnyi és az 1950-es években a hagyatékából publikált két kötetnyi szegedi, illetve temes-

²⁹ MNGY VI. *Vikár i. m.*

³⁰ MNGY II. *Török Károly*: Csongrád megyei gyűjtés. Bp., 1872.

³¹ MNGY III. *Kriza János – Orbán Balázs – Benedek Elek – Sebesi Jób*: Székelyföldi gyűjtés. Bp., 1882; MNGY VII. *Malland Oszkár*: Székelyföldi gyűjtés. Bp., 1905.

³² MNGY VIII. *Sebestyén Gyula*: Dunántúli gyűjtés. Bp., 1906.

³³ MNGY XIV. *Szendrey Zsigmond – Kodály Zoltán*: Nagyszalontai gyűjtés. Bp., 1924.

³⁴ MNGY XI–XII. *Kriza János*: Vadrózsák (új kiadás) Bp., 1911; MNGY XIII. *Kálmány Lajos*: Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. Bp., 1914.

³⁵ MNGY IV. *Sebestyén Gyula*: Regös-énekek. Bp., 1902; MNGY V. *Sebestyén Gyula*: A regösök. Bp., 1902.

³⁶ *Ortutay Gyula*: A magyar népköltészeti kutatás története. In: G. Cocchiara: Az európai folklór története. Bp., 1962, 519–548.

³⁷ MNGY XV. *Kodály Zoltán* nagyszalontai gyűjtése. (sajtó alá rendezte: Szalay Olga – Rudasné Bajcsay Márta). Bp., 2001; MNGY XVI. *Veress Sándor*: Moldvai gyűjtés (sajtó alá rendezte: Bertász Melinda – Szalay Olga). Bp., 1989; MNGY XVII–XVIII. *Móricz Zsigmond*: Szatmári gyűjtés (sajtó alá rendezte: Katona Imre). Bp., 1991.

³⁸ Reprint Könyvtérkezesítő vállalat, Bp. 1984., újra kiadva: Holnap Kiadó 2000.

³⁹ *Ethnographia*. 1891.II., évf., 227.

⁴⁰ Újraközölve I. Néphit szövegek. (szerk. Verebélyi Kincső) MNGY XIX., 19–31. Bp., 1998.

⁴¹ *Ortutay Gyula*: A magyar népköltési gyűjtemények története. *Ethnographia* L. évf. Bp., 1939. 221–237. Újraközölve uő: A magyar nép művészete. Bp., 1981. 285–305. Az idézet 303.

közi verses népköltészeti anyagának egyetlen hibájául az róható fel, hogy a szövegekhez nem jegyzett föl dallamokat. Viszont tájnyelvi hűséggel jegyezte le a szövegeket és összehasonlító szövegfilológiai, folklorisztikai megjegyzéseket is fűzött hozzájuk.

XIX. századi kottás népdalkiadványok:

Szini Károly (1829–1896) ref. kántortanító zongorakísérettel ellátott kiadványa⁴² nagyban hozzájárult a népdalok népszerűsítéséhez. *Bartalus István* (1821–1899) népdalgyűjtő korának egyik legjelesebb úttörője volt, számos zenetörténeti, zenepedagógiai művet írt és zenetörténeti forráskutásokat is végzett. Több kötetes népdalgyűjteményét⁴³ Bartók és Kodály azért bírálta, mert nem tett különbséget a népzene és a népies műzene között. Adatai azonban forrásértékűek, mert egy korszak populáris zenei hagyományáról tájékoztatnak.

Milyenek voltak az első nyomtatásban megjelent népköltési gyűjtemények?

Jóllehet már nem felelnek meg a folklorisztika szaktudományos igényeinek, mert stilizáltak, tájnyelv helyett gyakran köznyelvi/irodalmi kifejezéseket használnak, továbbá nem jelzik az adatközlőket, sokszor a gyűjtés pontos helyét/idejét sem, nincsenek bennük változatok, hanem egy idealizált, emlékeztetőből leírt szöveget közölnek (általában) kotta nélkül, még a műfaji beosztások is pontatlanok és következtelenek, de mindezek ellenére pótolhatatlan és értékes anyagot tesznek közkinccsé.

Küllös Imola

Vikár Béla fonográfós gyűjtése

Új módszerű népzenei gyűjtés a XIX. század végén

A XIX. század második felében a szóbeli hagyományok összegyűjtése sokféle módszerrel folyt Európa-szerte. Ezeket az eszközök hiányosságai mellett a kutatási ideológiák változásai is alakították. Voltak, akik elegendőnek tartották a tartalmi elemek, a csupasz információk összegyűjtését, majd ezek újrafogalmazott közreadását, hiszen nem az egyéni előadás esetlegességeit, hanem a közösség szellemének megnyilatkozásait kívánták rögzíteni. A pozitívista eszmék hatására azonban ez a figyelem mindinkább az egyéni előadásmód, a stílus vizsgálata felé fordult, s fölvetette a minél nagyobb hitelesség kérdését, a szöveghűség fontosságát. A nagyszámú összegyűjtött hiteles szövegek rendezése, majd statisztikai alapon való típusvizsgálata már a XX. század kutatási elképzelései felé közelített.

Mind a hiteles szövegrögzítés, mind az ének, mind a tánc műfajai meg kellett várják, hogy az összegyűjtésükhöz feltétlen szükséges technikai eszközök is rendelkezésre álljanak. S míg a tánc kutatás csak a második világháború után, a képrögzítés szélesebb körű elterjedése után tudott elindulni, a szövegek rögzítése már a XIX. század végén beindulhatott a gyorsírás bevonásával, melyet a millenniumi évben hamarosan követett a hangrögzítés is a fonográf alkalmazásával.

Kétségtelen tény, hogy a világ első kísérleti fonográfós gyűjtése Amerikában, első európai használat a Oroszországban, majd Csehországban történt.¹ De nyugodtan kijelenthetjük, hogy a világ első szisztematikus és korszerű, tehát máig használható gyűjtési módszerét a hangrögzítést gyorsírással kombináló *Vikár Béla* jegyzi. Ez tény, s emiatt fölösleges az első, 1896 karácsonyán történt cinscei gyűjtést visszadátumozni, ahogy ez néhány éve még a szakirodalomban is előfordult.

Vikár Béla fiatalokora óta elkötelezett és virtuóz művelője volt a gyorsírásnak. Az akkor legkorszerűbb Gabelsberg-Markovits féle szisztemátát a maga újításaival továbbfejlesztve tökéletesen és beszédsebességgel tudta rögzíteni a magyar nyelv minden árnyalatát. Ez a tudománya a Parlament gyorsíró irodájának revizorává emelte őt. Számára tehát adott volt a gyorsírás felhasználása a gyűjtések során is.

A beszédsebességgel alkalmazott gyorsírás a hangrögzítés előtti korszakban fontos lépés volt az új tudomány, az *etnográfia* vizsgált tárgyának egzakt rögzítése felé.

⁴² Daloskönyv. Pest, 1865.

⁴³ 101 magyar népdal. Pest, 1861; Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye I–VII. Bp., 1873–1896.

¹ *Drago Kunej*: Fonograf je dospel! Ljubljana, 2008.

„A folklorista gyűjtés nem lehet el azon eszköz nélkül, mely a legrövidebb idő alatt a legtöbb szöveg lejegyzésére képesít és egyszersmind lehetővé teszi, hogy a közlőt előadásában meg ne állítsuk, értem a gyorsírást, még pedig ennek nem mindennapi mértékét. Csakis ennek az eszköznek köszönhetem, hogy már első gyűjtésem során magából Somogyból 60 mesét írhattam le szó szerint, köztük nem egyet, melynek tárgya ugyanaz, csak közlője más, a melyek tehát szépen feltűntetik azt a jelenséget, hogy ugyanazon néphagyomány, ugyanazon a helyen, vagy tőzsomszédos helyeken, más-más egyének ajkán mennyire különböző lehet az előadás módjában érvényesülő egyéni sajátosságok miatt.”² Ez tette lehetővé, hogy a néprajzi felvételek hitelességének fogalma kialakulhasson. Az így feljegyzett szövegek ugyanis nem csupán mondattani szempontból tekinthetők hiteleseknek, hanem „messzemenően alkalmasak nyelvészeti vizsgálódások céljaira is.”³

Sokszor és sokak által kiemelt érdeme Vikárnak, hogy a szövegek mellett a dallamok párhuzamos gyűjtését szorgalmazta. Kezdetben nyelvészeti megfontolások vezették. „Rekonstruálandó” összvegeket keresve a dallamot alkalmas eszköznek találta az összetartozó szövegvariánsok felismeréséhez. „A közös dallam sokszor rávezet az összefüggésre egy egészen olyan széthullott részei közt, melynek együvé tartozását máskülönbben nem vennők észre.”⁴ A dallamgyűjtés elvégzésének sürgősségére gyakorlati tapasztalatai alapján hívta fel a figyelmet. Az volt a véleménye (tájnelyvi szövegek gyűjtésével hasonlítva össze a dalgyűjtést), hogy bár a dallamok lassabban változnak, mint a közönséges beszéd, „egyenként könnyebben kivesznek, mint a tájszólás sajátosságai.”⁵ Ezt a nézetét nem mindenki osztotta a kortársak körében. Dr. Jankó János, a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának vezetője például, attól tartva, hogy a minisztérium az ő, amúgy is szükségesnek bizonyuló dotációjára rovására kívánja Vikár munkáját fokozottabb mértékben támogatni, ezt írta a minisztériumhoz intézett szakvéleményében: „a népdalok fonográfikus gyűjtése bármily fontos is, nem oly sürgős, mint azok a kívánalmak, amelyeket az évi költségvetés összeállításakor felsoroltam; akkor és ott arról volt szó hogyha a magyar és vele rokon népek ethnográfiai tárgyait a legközelebbi 10-15 évben össze nem gyűjtjük, többé össze nem gyűjthetjük, mert már is csak romhalmazon járunk. Vikár gyűjtéseiből pedig kitűnik az, hogy azok a népdalok, melyeket eddig már kihaltaknak hirdettek, nemcsak, hogy ki nem haltak, hanem számos variációban élnek és virulnak.”⁶

A későbbiekben Vikár Béla mind nagyobb érdeklődéssel foglalkozott a dallamok jellegzetességeivel is: a nyelvi dialektusokhoz hasonló jelenséget, zenei tájszólást figyelt meg, mely véleménye szerint fő- és aldialektusokba osztályozható. „Miként a nyelvi – beszélt – tájszólás földrajzilag sokszor egymástól messze eső területeken oszlik el, úgy vagyunk e zenei tájszólásokkal is. [...] A zenei tájszólás – vizsgálataim szerint – a mennyire ma hozzávetőleg vélhetjük, megfelel a nyelvi tájszólásnak, olyannyira, hogy ettől el sem választható.”⁷

Gyűjtési tapasztalatai bőségesen igazolták várakozásait. A fonográfkészülék minden kezdetlegessége, nehézsége ellenére beváltotta a hozzáfűzött reményeket: „dallamgyűjtésre én már harmadik éve a fonográfot használom. A dallamokat tartalmazó fonográf-hengerek a közoktatási miniszter úr intézkedése által a nemzeti múzeum népr. osztályába kerülnek s ott bárki számára hozzáférhetőek. Mostanig 47 ilyen hengerünk van, mindenik 3-4-5 dallammal; ezek közül magára Somogyra 17 db esik” – írta 1899-ben.⁸

A hangfelvételek megkezdése előtt általában alaposan kikérdezte a szóba jöhető adatközlőket, egyúttal gyorsírással rögzítve a hallottakat. Anyagválogatáskor meglehetősen nyitott volt: minden olyan dallamot fölvevett, amelyen a folklorisztikus variálódás jeleit fölfedezte. A dalok rögzítésén túl fontos háttérinformációk begyűjtésére is törekedett: az adatközlők adatai mellett az énekek, szokások funkciójára, eredetére is kíváncsi volt.

Vikár Béla gyűjtési módszereinek előremutató, modern vonásait a szakirodalom már elismerően kiemelte.⁹ A fonográf alkalmazásának kérdésében viszont gyakran hangsúlyozzák, hogy annak fő indoka Vikár zenei képzetlensége volt. Erre nézve meg kell említenünk, hogy Vikár Béla azért annyira nem

² Vikár Béla: Somogy megye népköltése. Ethnographia X. 1899. 26.

³ Katona Imre: Vikár Béla kéziratos hagyatéka. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1980. Pécs, 1981.

⁴ Vikár i. m. 26.

⁵ Vikár Béla: Élő nyelvemlék. Néprajzi Értesítő II. 1901. 139.

⁶ Néprajzi Múzeum Irattára 68/1900.

⁷ Vikár i. m. (1901) 141.

⁸ Vikár i. m. (1899). 26.

⁹ Katona i. m.; Vikár László: Vikár Béla erdélyi népdalgyűjtése. Vikár Béla nyomában. Kaposvár, 1984.

Brassó megyei oláh muzsikások (Néprajzi Múzeum Fotótára 50498)

volt képzetlen, mint amennyire kortársai nyomán azóta is beállítják. Igaz, hogy kottás lejegyzést készíteni nem tudott, de hegedült és ha szükség volt rá énekesként is jeleskedett. Ismeretterjesztő beszámolóinak népdal illusztrációit sok esetben maga adta elő, méghozzá nagy sikerrel, amint ezt a Sárosmegyei Közlöny 1897. évi 15. számának beszámolója is bizonyítja: „Előadását phonograph segítségével mutatványokkal is iparkodott kísérni, mely utóbbi azonban inkább csak a dallamok felvételére s megőrkítésére szolgál, nem pedig arra, hogy azokat oly erősen visszaadhassa, hogy a nagyterem nagy közönsége tisztán halhatta s élvezhette volna; élvezte azokat azonban Vikár úrnak természetes szépen sikerült énekelőadásában.”

(Az MH 28-as számú hengeren valószínűleg a saját éneklését örököltette meg, méghozzá olyan tökéletes paraszti stílusban, hogy Bartók Béla, aki csak az autentikus paraszti előadói stílust tartotta megőrkítésre méltónak, zavartalanul lejegyezte énekét, anélkül, hogy észrevette volna a turpisságot.)

A „szakzenészek” irányából érkező támadások inkább alig leplezett kenyéririgységről vallanak. E körökben ugyanis azt hitték, hogy valami hatalmas állami támogatás keres itt gazdát, amelyet most egy „képzetlen” céhen kívüli kíván elorozni előlük. Nem sok hozzáértést, de annál több rosszindulatot takar az alábbi megjegyzés: „... mi történik a fonográf bármilyen jól bepólyázott hengereivel, ha a híres rossz országutakon ide-oda ütődnek mint egy kosár tojás, és a viaszburkolat róluk nótástól, mindenestől lepattogzik? hogyan és ki fogja megrögzíteni az akkor már hiába rájuk énekelt, megsemmisült dalokat? Ugy-e, hogy Vikár maga nem lévén tanult zenész, ugy is más valakire kell bízni a nóták leírását, közkinccsé tételét? ezt pedig szép magyar nevű emberekre fogják bízni (mint halljuk), de majd csak akkor, amikor a gyűjtött nótákat leverklízték az egész világ füle hallatára a párisi világkiállításon azon nyeker-gősen, a hogyan a fonografnak „zengedezni” természetese, a mitől ugyan elmegy a hallgató illúziója. Egy szóval: szükség van Vikár mellett egy igazi zenészre.”¹⁰

Vikár, elegáns válaszában, így nyilatkozott: „még örülök, hogy olyan új eszmének, mint népdallamok összegyűjtése fonográf útján, egyáltalán elérhettem valami támogatást, éppen csak annyit, hogy erőmmön felül nem kell hozzátennem a magaméból. De itt aztán ugy áll ám a mondás, hogy: amit kívánsz magadnak, ne kívánd embertársadnak. Kivéve természetesen, ha más szintén tud és akar áldozni. A kultúra nálunk, sajna, még mindig fényűzés számba megy annál, a ki neki él. Ezen kell változtatni, ha azt akarjuk, hogy zenészek és tudósok nálunk meg is élhessenek. Ezen pedig csak hazai műveltségünk magas fokra emelése lendíthet.”¹¹

¹⁰ Zenelap, Bp., 1899. 2.

¹¹ Vikár Béla: Népdallam gyűjtésemről. In: Zenelap, 1899.

A romantika korának gyűjtői (irodalmárok, vagy tanult zenészek) az általuk ideálisnak vélt (a gyakorlatban az általuk ismert) formákat keresték, ezért a variációkban megjelenő hagyománnyal szemben értetlenül álltak. Általános gyakorlat volt, hogy a terepen tapasztalt eltéréseket romlásnak ítélve közlés-kor, „kijavították” a szövegeket, dallamokat. (Mai kifejezéssel élve a romantika egyfajta nemzeti szintű globalizációt igyekezett e téren is végrehajtani – a nyelv, tánc, viselet mellett – és ezt az elképzelést a valódi, variánsokban élő hagyomány nem hogy segítette volna, hanem igazából az útjába is állt.)

Vikár e téren is haladó gondolkodású kutatónak bizonyult, aki ragaszkodott a szó szerinti első közléshez, megadva a lehetőséget a későbbi feldolgozásokhoz, átalakításokhoz. E nézeteit bizonyítja a Kisfaludy Társasághoz intézett levele, melyben a szövegghűséget a közreadás elsődrendű feltételének tartja, még azon az áron is, ha emiatt le kell mondania a publikálásra: „*En nem tehetem ki magam annak, hogy gyűjteményemet elavult álláspont képviselőjeként joggal megtámadja épp az a közönség, melyre a kötet első helyen számít: a néprajz barátai és művelői. Ezek pedig tudják, hogy a népmesére nézve a közlésnek azon módja, melyet nyújtok, az egyedül megengedhető. Az írói köröket pedig nem szabad oly alacsonyra taksálnunk, hogy az így nyersanyagul közölt mesékből ki ne tudjanak okosulni; ha van költői értéke valamely darabnak, azt ők észreveszik így is.*”¹²

Soha jobbkor nem jelenhetett volna meg a színen az új eszköz, az 1877-ben feltalált fonográf, hogy a gyorsírás mellé felsorakozva jelentősen megerősítse a szövegghűség fegyvertárát. Mivel mindkét módszer az elhangzó egyéni előadást rögzíti a maga egyediségében, a romantikus szemlélet, amely egy dalnak az ideális formáját keresi, nem lelkesedhetett túlságosan az *esetlegességek* rögzítéséért. De a sok egyedi adatot a nagy számok törvénye alapján vizsgáló új, statisztikai módszerek mégis több eredményt ígértek. A két gondolkodásmód közötti különbség egyszerű rangsorolásban érhető tetten. A modern eljárás szerint – amely később Bartók szemléletét is meghatározza – első helyen áll a nagyszámú adat rögzítése, másodikon bármilyen vizsgálat, rendszerezés, típuskialakítás, s csak ezt követheti a tanulságok levonása, vagy bármiféle idealizálás, feldolgozás.

Vikár a vizsgálat tárgyát képező egyedi adatokat a szubjektivitás teljes kikapcsolásával kívánja rögzíteni. Azért kell a fonográfkészülék, mert: „*Iskolázott zenésztől alig lehet várni a néphagyomány érintetlen fölvetelét, hacsak külön és alaposan ki nincs tanítva a népköltési gyűjtésre. Ilyen erővel pedig mi nem rendelkezünk, és ha rendelkezünk volna is, nem tudtuk volna őket megfizetni. A fődolog volt szerintem a néphagyomány gyűjtésében való speciális gyakorlottság. A zenei gyűjtés csakis ezen az alapon indulhatott meg. S valamint az emberek és tárgyak képét tudományos vizsgálat céljaira inkább fotografikus hűséggel megörökíteni kívánjuk bírni, mintsem egy művész egyéni felfogásának tükrében: úgy kínálkozott a szóban vagy dalban élő néphagyomány gyűjtésére szerintem a szakzenészek helyett a hangirógép, a fonográf alkalmazásba vétele, annál is inkább, mert ilyen módon a folklór-statisztikai cél elérését egyesíthetőnek véltem azon egyéb fontos érdekek szolgálatával is, melyekkel az ilyen gyűjtés kapcsolatos. Mechanikailag összeszedni és hamisítatlan mivoltában készen idehozni az élő népi nyelv és népzenei anyagot bármely irányú vizsgálódás számára: ez volt szerintem a fonográf útján megoldandó feladat.*”¹³ És tisztán látja azt is, hogy az eredményesség kulcsa a nagy merítésben rejlik: „*bizonyára több eredményt érhetnénk el, ha nagyobb területet foghatnánk vizsgálódás alá.*”¹⁴

A korszerű nyelvészeti kutatások érdekében fejtette ki a későbbiekben az összehasonlító zenefolklor-ként emlegetett új tudományág alapeszméit: „*Azon kell kezdeni, hogy minden ország csupán a maga területén élő nyelvekből és nyelvjá-*

Az idős Vikár Béla Dunavecsén nővérével (Schelken Pálma hagyatéka)

¹² MTA Kézirattár, Ms 4758/57.

¹³ Vikár i. m. (1901). 131.

¹⁴ Vikár i. m. (1901). 141.

rásokból készítsen fonografikus fölvételeket. Csak ezután kerülhet a sor más országok és népek nyelveire. Ha ily módon minden művelt államnak meglenne a maga fonogrammgyűjteménye, élő nyelveléktára az ottani nyelvekből, akkor az Akadémiák akár kölcsönösen ki is cserélhetnék fölvételeiket, mint-hogy a fonogramokat ma már ép oly könnyen és biztosan tudjuk sokszorosítani, mint pl. a fényképeket.”¹⁵ A népdalok gyűjtésére és feldolgozására nézve az analógia kézenfekvő.

Gyűjteményében a nemzetiségek népzeneje is feltűnik. Vikár több helyen kifejtette, hogy a dallamok gyűjtésének erre a területre is ki kell terjednie, hogy a kölcsönhatások tanulmányozhatók legyenek: „mert ezek közt szintén számos igazgyöngy és sok magyar kölcsön van, ép úgy amint népünk is sok dallamot vesz át a nemzetiségektől.”¹⁶

Érdemes megemlíteni, hogy hazai nemzetiségeink, a későbbi utódállamok népzenejének első hangrögzítése is Vikár Béla nevéhez fűződik, ahogy ezt Drago Kunej, szlovén kutató elismerően megemlíti a Fonográfról szóló könyvében: „It is currently believed that the oldest sound recording of Slovenian folk music were made by the Hungarian researcher Béla Vikár.”¹⁷

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy ez a gyűjtemény – mivel anyagát nem szűkítették sem esztétikai, sem ideológiai megfontolások – hiteles képet nyújt a századforduló körüli két évtized (1890–1910) forgalomban lévő dalterméséről, jól reprezentálva annak tagozódását, a benne rejlő különböző stílusok, a régi és új dalok valódi arányát.

Sebő Ferenc

A népzenei Pátria-felvételek rövid története

Ismeretes, hogy 1896-ban Vikár Béla úttörő munkába fogott: fonográf-felvételekkel kezdte rögzíteni a népdalokat, s ezzel lerakta a későbbi népzene-kutatás számára elengedhetetlen gépi rögzítésű hangdokumentum-gyűjtemény alapjait. Munkáját, ugyancsak fonográf-felvételekkel Bartók Béla, Kodály Zoltán, Seprődi János, Sebestyén Gyula, Lajtha László és még sokan mások folytatták. „A népzene-tudományban korszakot alkot Edison fonográfjának felfedezése” – írja Lajtha, s több alkalommal is leszögezi, hogy „a teljes tudományos értékű gyűjtés egyedül helyes eszköze a gép”.¹ A fonográf még az ötvenes években is gyakran alkalmazott népdalgyűjtő eszköz volt, de korlátjai már kezdetben kiütköztek: zenekari felvételekre nem alkalmas, nagyon magas a zajszintje, csak néhány perces felvétel készítésére alkalmas, a felvétel könnyen nem sokszorosítható. Bartha Dénes 1937-ben a lemezfelvételek mellett kardoskodó cikkében írja: „a fonográf-henger rendkívül érzékeny anyagból, viaszból lévén, könnyen romlik és a használat által feltartóztatathatatlanul kopásnak, pusztulásnak van kitéve. Ezért az érdeklődő nagyközönség kezébe nem adható. A fonográf-hengerekről csak egyenként lehet másolatokat készíteni és így terjesztésre, propagandára sem alkalmas. Mindezenfelül pedig akusztikailag annyira torz képét adja a dallam hangképének, hogy azt bemutatás céljára, akár előadótérben, akár rádióközvetítésben, teljesen használhatatlanná teszi.”²

Kezdetből a hengerek másolása oldhatta volna meg a lejegyzés, lehallgatás során keletkező további minőségromlás megelőzését, sőt ez az elkallódásból, penészesedésből származó veszteségek számát is csökkentette volna. A Néprajzi Múzeum csak 1927-ben szerzett be „egy drága fonográf-henger-sokszorosítógépet”, de nem archiválásra, hanem „cserék számára”. Bartók már 1924-ben érdeklődött aziránt, hogy mi módon lehetne a „fonograf-felvételekről galvanoplasztikus matricákat készíttetni”, és ezáltal a hengereket a teljes lekopás (= tönkremenés) veszélyétől megóvni? Ezzel kapcsolatos kísérletekre viszont csak 1950-ben került sor, amikor Kertész Gyula néhány henger Geva-fon-átvitelét elkészítette. Rajeczky Benjamin lelkesen érdeklődött e lehetőség iránt, mert ezáltal a kereskedelmi forgalomba is be

¹⁵ Vikár i. m. (1901). 135.

¹⁶ Pesti Hírlap 1897. április 29.

¹⁷ Drago Kunej: The Phonograph has arrived! Ljubljana, 2008. 256.

¹ Lajtha László: Gondolatok a népzene gyűjtésének, lejegyzésének és rendszerezésének módszeréről. In: Lajtha László: Összegyűjtött írásai I. Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Berlász Melinda. Bp., 1962. 156.

² Bartha Dénes: Magyar népzene gramofonlemezekben. Különlenyomat a Magyar Szemle 1937. évi februári számából. Bp., 1937. 7–8.

lehetett volna vinni az addig csak a kutatók számára hozzáférhető fonográffelvételeket. A megvalósításról azonban nincs tudomásunk.

A fonográffal kapcsolatos technikai problémák egy részét a gramofon alkalmazása oldotta meg. A gramofon első bemutatására 1888-ban került sor. Kifejlesztője Emile Berliner volt, aki korábban már a szénmikrofon feltalálójaként hozzájárult a hangtechnika új eszköztárának megalapozásához. A hangrögzítés előbb fémkorongra, később sellak-keverékből előállított lemezekre készült, ami megkönnyítette az „apalemezek” segítségével történő sokszorosítást, s ezzel a kereskedelmi forgalomban való terjesztést. Lajtha a gramofonlemez előnyeit, muzeológiai jelentőségét többször is megfogalmazta, talán az egyik leg tömörebb módon így: „A hanglemez nem oly érzékeny, nem pusztul oly könnyen, muzeális kezelése is egyszerűbb a viaszhengerekénél. A különböző présmatricákról tetszés szerinti számban azonos értékű lemezek préselhetők s az elpusztult présmatricákat is pótolhatjuk akármelyik kész lemez nyomán. Tehát a hanglemez a megőrkítés céljaira mindenképp alkalmas. Alkalmas a mellett akárhányszori ellenőrző lehallgatásra, tehát a tudományos megfigyelésnek szinte laboratóriumi alkalmat kínál: az élő hagyomány megfigyelésének eszményi kiegészítője lehet. A technikai fejlettség mai fokán nem kell attól tartani, hogy a hanglemez az élő beszéd, dallam a legkevesebbet is torzít: személytelen hűség jellemzi a hanglemezt, még a gépiség sajátos vonásai is itt a legártatlanabbak.”³

A XX. század első évtizedeiben egyes gramofonlemez-kiadó cégek (*Odeon, His Master's Voice, Columbia, Pathé*) saját kezdeményezésből, kutatóintézetek bevonása nélkül, pusztán üzleti szándékkal is készítették népzenei felvételeket a keleti „primitív egzotikus népek”, továbbá a románok, szerbek, bolgárok körében. Természetesen a kutatóintézetek is használni kezdték az új technikai lehetőségeket Párizstól Bukarestig. A magyar kutatás viszont a fonográf alkalmazásában szerzett elsőbbsége ellenére – vagy talán éppen ezért – késve élt a gramofon igénybevételeknek lehetőségével.

A Néprajzi Múzeum első gramofonlemezeit kész felvételekkel vásárolta 1913–14-ben. A mintegy 40–50 darabból álló készleten „nemzetközi orosz, szerb, néger, kínai, török, maláj stb., dalok” voltak felvéve, amelyeket azért szereztek be, hogy a múzeumban „a nyitási napokon egy-egy óra hosszat ezeket az idegen dalokat a látogató közönség is hallgathassa”. A gramofon esetében lényeges különbség volt a felvevő és a lejátszó készülék között. A gyártó cégek üzleti lehetőséget láttak a műsoros hanglemezek terjesztésében, ezért a felvevőgépek beszerzése jóval nehezebb volt. Ennek egyik berlini írású típusához „csakis úgy juthattunk – írja Semayer Vilibáld, a Néprajzi Múzeum akkori igazgatója –, hogy L[eitner]. L[ajos]. nevű iskolatársam az egyik budapesti grammophon-gyárnak volt igazgatója (jelenleg ő is hadban áll) a tudomány érdekében egyik felvevő gépet [...] számunkra átengedte”. Semayer arról is beszámolt, hogy az új hangrögzítő gépet sikerrel kipróbálták.⁴

Bartók 1914. február 14-i keltezésű leveléből arról értesülünk, hogy felolvasást készül tartani a Hunyad megyei román zenéről, amelyre a Néprajzi Társaság költségén eredeti adatközlőket kíván felhozni, s az előadás második pontjában azt fogja illusztrálni, hogy „miképpen készülnek a Néprajzi Osztály számára fonográf és grammophon-felvételek”. Bartók március 18-án megtartotta előadását, s a hunyadi adatközlők budapesti tartózkodása alatt a múzeum saját felvevőgépével 13 lemezen mintegy 30 dallamot rögzített.⁵

Az első világháború idején történt még egy kísérlet a lemezeire való népzene-archiválás terén, amelynek kezdeményezője gróf Teleki Pál volt, mint a Magyar Keleti Kultur Központ alelnöke. Az erre vonatkozó 1916. augusztus 25-én kelt levélből mindössze annyi derül ki, hogy „orosz” hadifoglyok körében végzendő sokoldalú kutatás között népzenei felvételek készítését is szorgalmazták. A Néprajzi Múzeum vezetője ehhez Sebestyén Gyulát, Vikár Bélát, Bartók Bélát és Kodály Zoltánt ajánlotta, nagymennyiségű nyerslemez és egy felvevőgép beszerzését, „gépet kezelő gépész”, valamint „oroszul és lehetőleg török-tatárul beszélő magyar drágomán tolmács” alkalmazását tartotta szükségesnek.⁶

Az archiv népzenelemezek készítése azonban továbbra is késett, mert a sokszorosítási lehetőség révén olyan sorozatot szerettek volna kiadni, amely a népzene és a szélesebb közönség körében is népszerűsíti, s attól féltek, hogy erre az eredeti népzenei felvételek nem alkalmasak. Ezért előbb 30 darab *His Master's Voice* lemez jelent meg főleg Bartók, Kodály és Lajtha zongorakíséretes népdalfeldolgozásaival, énekművészek előadásában.

³ Lajtha László: A gramofonlemezre való népdalgűjtés muzeológiai jelentősége. In: *Lajtha i. m.* 96

⁴ Néprajzi Múzeum Irattára 251/1916. A felszerelési leltárba 2591/1913 szám alatt került be.

⁵ Részletesebben lásd *Pávai Réka*: Hunyad megyei adatközlők Budapesten. Bartók Béla 1914-es előadása. *Magyar Zene* 2002/3. 313–326. A múzeumi gyűjteményben jelenleg 36 ép és néhány törött olyan pyral-lemez van, amely a Pátia-felvételek leltározási rendje előtt készült „lemezvágási próba”.

⁶ Néprajzi Múzeum Irattára 251/1916.

Bartók 1934 februárjában bukaresti útján tapasztalta, hogy a román kutatás Constantin Brăiloiu vezetésével a budapestinél korszerűbb módszereket alkalmaz a népzene archiválására. *A magyar népzene megőrkítésének fontossága* című fogalmazványában írja: „1925-ig alig néhány főlvételi volt, és akik a gyűjtés mesterségbeli részét tulajdonképpen tőlünk tanulták, jelenleg már kb. 8000 fon. hengert kitevő gyűjteményük van Bukarestben. Sőt az ottani 'Román zenészszerzők egyesülete' még ezzel sem elégedett meg: 1934 óta nagy és egyre bővülő grammofon-lemez gyűjteményt létesített paraszzenefőlvételekkel; nagysága már eddig is kb. 100 lemezre tehető. Nekünk viszont egyetlen egy grammofon főlvtelünk sincs paraszzenével, paraszti előadásban.”⁷ Bartók 1935. május 20-án papírra vetett, idézett gondolatait eredetileg Gömbös Gyula miniszterelnöknek szánta, s beadványtervezetében 5–6 évre átlag évi 2000 pengőt tartott volna szükségesnek egy magyar népzenei hanglemezsorozat elkészítéséhez. A következő év áprilisában az MTA Néprajztudományi Bizottságához beadott javaslatában már csak 500 pengőt igényelt, amely a múzeum ugyanolyan mértékű hozzájárulásával lehetővé tette az első, „szűk szakmai kör számára” készült, dunántúli népenet tartalmazó hanglemezsorozat elkészítését. A felvételeket Bartók mellett „a Néprajzi Osztály részéről” Lajtha László és Seemayer Vilmos vezette, utóbbi mint a felvételeknek a terepen munkálkodó előkészítője. Az egyenként 50 példányban készült, 4 lemezből álló sorozat anyaga Bartók és Kodály szívésségből elkészített kottás lejegyzéseivel, az adatközlők fényképeivel, Bartha Dénes tájékoztatójával és jegyzeteivel kétnyelvű (magyar-angol) múzeumi füzetként is megjelent.

Bár a kiadványban a cím alatti „1. sorozat” felirat folytatásra utal, a felvételeket nem ebben a formában vitték tovább. A folytatás a Néprajzi Múzeum és a Magyar Rádió közös akciója volt, Ortutay Gyula kezdeményezésére és szervezésével, amely a teljes magyar zenei és szöveges folklór-anyag rögzítését tűzte ki célnak, akár folklóralkotásokként több változatban is. Ilyen nagyszabású munka elvégzéséhez akkoriban sem volt elég anyagi fedezet a szakintézmények költségvetésében, a program támogatásához a Magyar Nemzeti Bank, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, valamint a Gyáriparosok Országos Szövetsége biztosította a 4000 pengős alapot.

A lemezfelvételek elkezdésével kapcsolatos késelemnek volt annyi előnye, hogy ekkorra már a 600–1200 Hz közötti szűk frekvenciatartományt áteresztő felvevő tölcser 100-tól 5000 Hz-ig terjedő elektroakusztikus mikrofonokkal helyettesítették. Így a hangszeres zenekari felvételek esetében is áttetszőbb hangkép alakult ki. A népmesék rögzítését Ortutay Gyula, a zenei felvételek szakmai irányítását Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László végezte, segítségükre voltak az akkori fiatal kutatók legjelesebbjei: Veress Sándor, Balla Péter, Volly István, Dincsér Oszkár, Manga János, a vallásos népének kiválasztását pedig Bárdos Lajos végezte.

Az akciót tudományos szempontok vezették, ám a grammofon használata a fonográfhengernél megbízhatóbb archiválási eljárás mellett a sokszorosítás lehetőségét is magába foglalta, ami lehetővé tette a gyűjtött anyag kereskedelmi forgalmazását. Ennek előnye mellett az a hátrány is származott, hogy a lemezek kottás lejegyzésekkel együtt való kiadása csak részben valósult meg, mivel a lejegyzési munka üteme nem tudta beérni a kiadó cég kereskedelmi érdekei által diktált tempót. Kilenc év alatt 125 lemez készült, amelyből 107 került kereskedelmi forgalomba. Az így létrejött lemezgyűjtemény *Pátia-sorozat* néven vált ismertté a szakmai köztudatban. Az elnevezés Kelen Péter Pál magánvállalkozása, a lemezek préselésével és forgalmazásával foglalkozó *Pátia* cég nevéből származik.⁸

A második világháború utáni zűrzavaros helyzetben a hanglemez-gyűjteményben is keletkeztek veszteségek: „nyomtalannál eltűnt a grammofon-matricák két leltárkönyve. Az egyik a népzenei matricákra vonatkozó adatokat, továbbá szállítási jegyzékeket, ki nem dolgozott matricák adatait, a másik pedig a népmese matricákra vonatkozó szükséges tudnivalókat tartalmazta [...] Kisebb károk érték már a gyűjteményünket: lemeztörés, sőt lemez eltűnés is, valamint géprongálódás, stb. Ilyen súlyos és pótolhatatlan veszteség azonban most éri először a gyűjteményünket. A grammofon-gyűjtemény leltári könyve önálló leltár volt, amelynek adatai a múzeum más leltári könyveiben nem szerepelnek.”⁹

1948-ban megjelent a mikrobarázdás technika, amely 20 percre növelte a lemezek oldalankénti játékidéjét. A *Pátia* felvételeket folytató, háború utáni sorozat utolsó, közel 100 darabja már ilyenre készült részben magnetofon-felvételek archiv másolataként, de ezek már nem kerültek kereskedelmi forgalomba. Közülük hézagpótló jelentőségű a Dunántúlra menekített moldvai és bukovinai magyarok körében végzett gyűjtés, amely Domokos Pál Péter és Rajeczky Benjamin közreműködésével készült, s

⁷ Somfai László (szerk.): Magyar népzenei hanglemezek Bartók Béla lejegyzéseivel. LPX 18058–60 hanglemezalbum kísérfüzete. Bp., 1981. 8.

⁸ Somfai i. m. 9.

⁹ Néprajzi Múzeum Irattára 342/1948.

Gyűjtők és adatközlők a Pátria-felvételek stúdiójában.

A hátsó sorban bal oldalt Ortutay Gyula, jobb oldalt Lajtha László (Néprajzi Múzeum)

később nyomtatásban nagyrészt közreadásra is került. Az ötvenes években működő Lajtha-csoport munkájának eredménye, hogy a háború alatt erdélyi adatközlőkkel készült énekes-hangszeres gyűjtések anyagát több kötetben közreadták, és a későbbi dunántúli gyűjtések anyagának jelentős része is kiadásra került a *Népzenei monográfiák* sorozatban.

A fonográfhangerek egyik hátránya, a néhány perces játékidő, a gramofonlemezeken esetében is fennállt. Ennek áthidalására kezdtek alkalmazni a folytatólagos lejátszású lemezeket. Ezek előnyeit esetleg Bartók 1942-ben a *The New York Times* június 28-i számában, a nyolc lemeznyi hangszeres muzsikát is tartalmazó Parry-féle délszláv népzene-gyűjtemény kapcsán, megjegyezve, hogy az ott használt alumínium lemezek tartósabbak és kevésbé sérülnek a többszöri visszajátszás során.¹⁰

Többször fölmerült a korszerű archiválási technikák alkalmazásának kérdése, amelyek nélkül a hosszútávú megőrzés nem oldható meg. 1960. február 18-án a Néprajzi Múzeum osztályainak folyamatos vizsgálata során a főigazgató megbízásából Sándor István, mint elnök, Járdányi Pál és Manga János, mint bizottsági tagok megvizsgálták a Népzenei Osztály munkáját, s többek között arra tettek javaslatot, hogy „Műszaki szakemberekkel vitassa meg az osztály a hangos anyag konzerválásával kapcsolatos kérdéseket”.¹¹ A kérdés megoldása több évig késhetett, mert még 1969-ben is Sztanó Pál, a hosszútávú megőrzés híve, s akkoriban legkompetensebb szakembere így érvelt: „már régebben azt terveztük, hogy az anyag egysége érdekében nem csupán a hiányzó példányokat, hanem a teljes »normál« anyagot korszerű micro-matricák formájában készítettjük el. Indokoltá teszi ezt az a körülmény is, hogy a háború előtt készült matricák jórészt réz, ill. nikkelfelületűek, s ezeket a többszöri paraffinolás sem óvja meg az oxidációs, korróziós sérülésektől. Sokkal tartósabbaknak ígérkeznek a jelenlegi ezüst felületű matricák”. Ezekből a tervekben mindössze a teljes Pátria-sorozat mikrobarázdás lemezre való átírása valósult meg.

¹⁰ Bartók Béla: A Parry-féle jugoszláv népzene-gyűjtemény. In: Bartók összegyűjtött írásai I. Közreadja Szöllősy András. Bp., 1966. 495.

¹¹ Népzenei Gyűjtemény 31/1960. Tóth Margit aláírásával és annak Sztanó Pál által készített melléklete. A korróziós problémákat regisztrálja az 1969-es revíziós jegyzőkönyv is (Népzenei Gyűjtemény irattár).

Magam, a Népzenei Osztály vezetőjeként 1995-től szorgalmaztam a Néprajzi Múzeum fonográf-hengereinek digitalizálását, amit munkatársaimmal az évtized végére be is fejeztünk. Ekkor fogtunk hozzá a Pátia-lemezek digitalizálásához, amire a Fonó Budai Zeneház pályázata adott lehetőséget. Így jelenhetett meg a teljes Pátia-sorozat népzenei anyaga 2001-ben CD-ROM-on Sebő Ferenc szerkesztésében. Ennek legújabb kiadására 2010-ben került sor a Hagyományok Házában az EGT és a Norvég Finanszírozási Mechanizmusok támogatása jóvoltából, ezúttal két kötetben, nyomtatott formában és CD-ROM-on egyaránt, kiegészítve a népmese felvételekkel is.¹² A Pátia-felvételek történetének rövid áttekintésére szánt keret nem ad lehetőséget e tekintélyes mennyiségű és kivételes jelentőségű gyűjtemény tartalmi értékelésére. Ez egy későbbi feladat, amely egyelőre várta magára.

Pávai István

„Úgy szerettem a muzsikálást, hogyan a világon semmit annál jobban”

Antal Zolti, a vak gyimesi muzsikás

Gyimes a Székelyföld múzeuma

A Kárpátok karéjának keleti részén, az egykori Csikvármegye határán, a Kárpátok vízválasztóján túl, az 1050 m magas Fügéstető alatt eredő Tatros folyó több mint 30 km hosszú völgyében, s a beléreszkedő patakok mentén elhelyezkedő falvakból rendeződik a Gyimes völgyének három községe: Gyimesfelsőok, Gyimesközélpok és Gyimesbükk. Ez a táj a *gyimesi csángó népcsoport* otthona.

A Kárpát-medence egyik legfiatalabb népcsoportjának létrejötté a XVIII. század derekán kezdődött, s a XX. századra fejeződött be. A Kárpátok járhatatlan erdősége borította ezt a vidéket, ahol évszázadokon át még a közlekedés sem volt biztonságos. A XV. századtól török fennhatóság alatt lévő Moldvából időnként a Gyimesi szoroson át törtek Erdélyre a török szolgálatban álló tatár segédszereposztok. Ezekről a Mezőseget és a Székelyföldet számtalanszor feldúló tatárokról kapta a Gyimesi völgyet kivájó Tatros – *Tatáros* – folyó a nevét.

A *gyimesi csángó* népcsoport elnevezése – a hétfalusi és a moldvai csángókhoz hasonlóan – arra utal, hogy kiszakadtak, vagyis *elcsángáltak* a szabad és kiváltságos székely közösségből. A hétfalusi csángók *közjogilag*, amikor Ulászló király elzálogosította őket a brassói szászoknak; a moldvaiak és a gyimesiek pedig *földrajzilag*, amikor különböző külső és belső körülmények miatt, önként vagy kényszerűségből, telepítve vagy települve elhagyták eredeti lakóhelyüket, a Székelyföldet, s a Kárpátok gerincétől keletre eső területre telepedtek, később már inkább bujdosok.

A Gyimes völgyébe költözést a törökök Kárpát-medencéből való kiszorítását lezáró, 1699. évi, karlócai békekötés tette lehetővé, mert ezt követően vált biztonságosabbá a Gyimesi-szoros. A *gyimesi csángó* népcsoport elsősorban – közvetve vagy közvetlenül – a felcsíki székely falvakból került ki, hiszen ez a terület a felcsíki közbirtokosság tulajdonában volt. A betelepülés két irányból történt. A Székelyföldről különböző okok miatt már korábban Moldvába költöztek (belháborúk veszteségei, a törvény paragrafusaival szembekerülők, éhínségek elől bujdosók, a madéfalvi mészlás menekültjei) közül jónéhányan igyekeztek közelebb húzódni egykori szülőföldjükhöz. Mások éppen a székely kiváltságok elvesztése és a csíki falvak túlnépesedése miatt keresték boldogulásukat a gyimesi patakok mentén. Is-tenverte, sorsüldözött, ugyanakkor elszánt és tettekre kész székely emberek láttak a gyimesi rengeteg irtás-sáhos; néhány *patakjába* pedig Moldvából hasonló okokból felhúzódtott románok települtek.

Gyimes lakott részei 650–850 méter magasan helyezkednek el, ily módon ők a legmagasabb tengerszint fölött élő magyar népcsoport. Vízválasztón túli helyzetük, településszerkezetük szétszórtsága, a magyar nyelv- és politikai határon való elhelyezkedésük, elzárt faluközösségeik révén életmódjuk rendkívül hagyományörző, mind az anyagi kultúra (havasi gazdálkodás, kalács, természetismeret, építkezés), mind pedig a szellemi műveltség (népviselet, díszítőművészet, zenei- és táncélet, együttlátás, virrasztás) formájában. A *gyimesi muzsika* például még hangszeri tekintetében is rokon a felcsíkiéval. Amiképpen a Székelyföld zenei anyagának az ugyancsak elzárt Felcsík őrizte meg a legrégiesebb réte-

¹² Pátia. Magyar néprajzi felvételek 1937–1942. A felvételek története és a kiadás dokumentumai. Szerkesztette: Sebő Ferenc. Melléklet: CD a népmesei felvételekkel. Bp., 2010; Pátia. Magyar népzenei felvételek 1936–1963. A teljes gyűjtemény dokumentációja és a lemezkísérő mellékletek hasonmásai. Szerkesztette: Sebő Ferenc. Melléklet: DVD-ROM a teljes gyűjteményről. Bp., 2010.

geit, ugyanúgy a még nagyobb elszigeteltségben élő Gyimes völgyében élő csángóknál találhatjuk meg a néhány évszázada Felesikből hozott zenei kultúra legarchaikusabb tárgyi és technikai elemeit. Nem túloz tehát Kósa László, amikor a *Székelyföld néprajzi múzeumának* nevezi Gyimest.¹

A gyimesi településekre jellemző nagyfokú szétszórtságot a nyári hónapokban még fokozta a havasi gazdálkodással együtt járó *kalibázás* jelensége. Ennek lényege, hogy a hó eltakarodása és a fűvek megindulása után – úgy május elején – a hagyományos életformájú és gazdálkodó csángó család nagyobb része állattálmányának zömével felköltözik a falu állandóan lakott részétől távol, nem egyszer 10–30 km-re eső *havasban* lévő egyszerű nyári szállására. Itt a falubeli lakóházához képest igen kezdetleges, de célszerű körülmények között őrzi, legelteti és feji teheneit, készíti a sajtot, aminek savójával eteti a ház körül legelésző disznókat, gyűjti a gombát, szedi az áfonyát és a málnát. Szénát készít, aminek egy részét szekérral vagy majd szánon lehordja télire a faluba, esetleg föleteti ott a kalibánál. A fejlett havasi gazdálkodásban a különböző birtokrészek kiegészítik egymást: amikor a *nyárolón* elfogyott a legelő és a széna, akkor az *őszelőre* hajtják a jószágot, s amikor ott is föletettek mindent, a *telelőre* mennek. A család faluban maradt és a kalibában élő része között élénk forgalom bonyolódik, az állatok őrzése során a családtagok váltják egymást, élelmet, fehérneműt, sőt hoznak és visznek. A társadalmi kapcsolatok sem szüneteltek, különösen a fiatalok jártak-keltek sűrűn, rendezve és kihasználva a különböző csoportos találkozási alkalmakat, a *kalákákat*, a *fonókat* és a *bálokat*.

A zene és a tánc társadalmi jelentősége

Ezeknek a társas összejöveteleknek fontos szerepük volt a párválasztásban, a szerelmi életben, hiszen itt a fiatalok ritkábban találkozhattak egymással, mint a zártabb településeken élők. A munkavégzés mellett ezek a szempontok is érvényesültek a sokféle, *kalákának* nevezett társasmunka összehívásakor: volt *gyanyéhordó*, *pityókaszedő*, *fonó*, *fahordó*, *tiloló*, *kaszáló*, *házépítő*, *tapasztó*, *szénagyűjtő* és az ég tudja hányféle *kaláka*. Voltak aztán még különböző *lopókalákák*, mint *pityóka*-, *kender*-, *gyapjú*-, *boronálopó kaláka*. Ezeket azok szervezték, akiknek nem termett pityókájuk, kenderük, nem volt gyapjójuk, s ilyenkor a zenészeket a meghirdetett terményben fizették, amit a legények sokszor úgy „loptak” el – rendszerint a szülők tudtával – hazulról.

De nemcsak a közös *munka* volt alkalom a fiatalok találkozására, az összejöveteleket rendszerint *kalakatáncok* követték. Emellett voltak az úgynevezett *kalibás táncok*, amikor egy-egy havason nyároló családnál alkalmilag gyűltek össze a táncolni vágyó fiatalok. Gyakoriak voltak a *fogadott táncok*, amit a faluban szerveztek különösen farsangban, de akárhányszor ősszel is. Itt a házasemberek nemigen táncoltak, hanem valamelyik rokonnál, ismerősnél vendégeskednek, ahogy ott mondják: *megyéznek*. Hanem a fiatalság az egész völgyből összesereglett, még a vénasszonyok is be-bekukkantanak, mert – mint Tankó Gyula gyimesi tanár írja – „téma kell a pletykához”. Őszják, szorozzák a fiatalokat: ki hogy van felöltözve, ki kivel és hogyan táncol. „*Kata te, nézd, mekkora csúf fekete legény, aki Annám-mal táncol! Vajon kié lehet? – Az az enyim, Borbár! – Jaj, mekkora ügyes, szép, magos legény!*”² Böven volt tehát a táncolásra alkalom Gyimesben, hiszen a *házasemberek bálja*, a *szer bál*, aztán a *regruta bál*, a *tűzoltó bál*, *szüreti bál* s a *cigány bál* mellett még ott voltak a *lakodalmak*, az *évvárók*, s a *keresztelők*, ahol a komák rendszerint zenészt fogadtak, s jól megtáncoltatták egymást.

Hogy aztán mit táncoltak ezen a töméntelen táncalkalomkor, az külön dolgozat témája lenne. Kallós Zoltán és Martin György *A gyimesi csángók táncélete és táncai* című tanulmányukban³ nem kevesebb, mint harmincöt táncalkalomról és harminféle táncról szólnak. Ezeket az 1960-as években még minden átlagos gyimesi lakos ismerte. A táncciklus, vagy táncerend mindig *sebes csárdással* kezdődik, ez után egy *lassú* és egy *sebes magyarost* járnak. Rövid szünet után ismét *sebes csárdás*, majd a *németes*, a *porka* és az *aprók* következnek. Ez után *lassú*- és *sebes-magyaros*, majd a *kettős járatatója* és *sirulója*. Ha kéri, utána még *kerekest*, vagy *hosszúhavasit* is húznak.⁴ Ennyiféle tánchoz természetesen igen gazdag hangszeres zenei anyag tartozik, ez még többféle, mint a tánc. Manapság ugyan beszűkültek a táncalkalmak, s a hagyományost mindinkább kiszorítja a diszkó. Pedig az 1960-as években még csupán elvétve játszottak Gyimesben modern táncokhoz való zenét, csak ha „idegen” vendégek kérték. Ma már a hagyományos táncalkalmakkor is keverednek a gyimesi táncok a modernekkel.

¹ Kósa László: A gyimesi csángók hagyományos élete. In.: Kallós Zoltán – Martin György: Tegnap a Gyimesben jártam... című könyvének bevezetője. Bp., 1989. 15.

² Tankó Gyula: Gyimesi szokásvilág. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely 1996. 19.

³ Kallós Zoltán – Martin György: A gyimesi csángók táncélete és táncai. Táncudományi tanulmányok 1969–1970.; valamint az ebből készült azonos című utánnymot kiadvány. D'sign Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. Szentendre, 2005.

⁴ Kallós – Martin i. m. 17.

Finánc Zolti, a vak muzsikás

Azért foglalkoztam egy kicsit részletesebben a gyimesi táncérettel, hogy érzékelhessük, milyen hatalmas és sokrétű tudásanyagra volt szükségük azoknak a muzsikusoknak, akik a talp alá valót húzták a gyimesi táncosoknak. S a gyimesi zenészek nem is csak a táncosoknak húzták, hanem játszottak *keserveket*, *táncnótákat*, *mulatódalokat*, *lakodalmasokat*, *csúfolókat*, és bizony egyre inkább *újstílusú*, *sőt műdalokat* is.

Gyimesben a hagyományos zenét – ahogy ott mondják: a *muzsikát* – két hangszer szolgáltatja: a *hegedű* és a *gardonny*. A hegedű az hegedű, de az *ütőgardonny* sajátos, ilyet ma már csak Gyimesben használnak. Első ránézésre olyan, mint a gordonka, de nem négy húrja van, hanem kettő, s nem húzák-vonják, hanem ütik, olykor pengetik. Hangzását tekintve a dobhoz hasonló, s dallamot játszó hegedű mellett a zene ritmusát szolgáltatja. A gyimesi hegedűs hagyományosan mindig férfi (csak újabban akad néhány fehérnép), a *gardonnyos* pedig mindig nő, rendszerint a muzsikás felesége, ritkábban nőtestvére.

A gyimesi muzsikások szinte kivétel nélkül cigányok, és mint a városban a kávéházi muzsikások, úgy Gyimesben is előkelő helyet foglalnak el az anyagi és a társadalmi megbecsülés tekintetében. De talán helyesebb, ha úgy mondom, a *kiváló muzsikások* úgyszólván mind cigányok közül kerültek ki, ők voltak az úgynevezett *legelsőzenészek* – a Pulikák, a Halmágyiak, a Zerkulák –, őket fogadták meg a *fogadott táncokra*, de már a kalibástáncok vagy a különböző lopókalákák alkalmain csángó zenészek is muzsikáltak. Mindezek előrebocsátásával azt hiszem, kellőképpen érzékelhetjük és értékelhetjük, ha azt mondom, hogy *Antal Zoltán*, a legendás hírű Finánc Erzsinek, Kallós Zoltán egykori gyimesi szállásadójának és egyik fő adatközlőjének fia, a legjobbnak ismert csángó muzsikás. Egyesek szerint majdnem olyan jól, mások szerint éppen olyan jól, ő maga szerint pedig jobban muzsikált, mint a legjobb cigányprimások. Művészi és emberi *teljesítményének összességét* tekintve azonban föltétlenül Antal Zolti nyújtotta a legtöbbet, hiszen már kicsi gyermek korában elvesztette a szeme világát, vakon tanult meg muzsikálni, s csángó emberként gazdálkodva, vakon lett Gyimes *egyik legjobb* primása.

Antal Zoltán, helybeli nevén *Vak* vagy *Finánc Zolti*, 1936. október 24-én született Gyimesközéplelken. Családja gazdagnak számított a Tatros völgyében, különösen nagyapja volt minden tekintetben kiváló gazda, a józan paraszti ésszel élő ember mintaképe. A kisfiúról hamar kiderült, hogy gyengélátó, s nagyapja, akinek volt rá anyagi tehetsége, az akkori úgynevezett *kicsi magyar világban*, 1944-ben Budapestre vitte egy rangos szemorvoshoz. Erről az eseményről ő maga a következőket mondta: „Négy esztendősen vesztettem el a szemem világát. Budapesten operáltak, mert nagyon rövidlátó voltam. Nagyapám elvitt ki Budapestre, s ott mondta egy professzor: – Na, Isten segítségével én adom vissza a szemed világát. S mikor megműtött, egyiket az egyik hónapban, másikat a másikban, tiszta vakon maradtam.”

A hagyományos gyimesi paraszti világban egy megvakult gyermekre nagyon nehéz sors várt. Életének legvalószínűbb lehetőségeként az anyagi és erkölcsi tekintetben egyaránt mindenkinek kiszolgáltatott, kegyelemkenyéren élő, képletes vagy valóságos kolduslét kínálkozott. S bár szerető és tehetős nagyapja mellett nem kellett félnie az út szélére kerüléstől, a gyermek *Vak Zolti* előtt álló lehetőségek igen korlátozottak tűnhettek. Nem tudjuk, hogy Zolti szeme világának korai elvesztése milyen mértékben befolyásolta zenei képességének felszínre kerülését, majd kibontakozását, de ismeretes, hogy a világtalan embereknek az elvesztett vizuális érzékelés helyett más érzékszerveik aktívabbá, kifinomultabbá válnak, mintegy átveszik a kiesett szerepét, s talán működésbe lép az a bizonyos „hetedik érzék” is, a *megérzés*. Őt mindezek mellett a gondviselés is segítette: gyakorlatias észjárású nagyszülei felismerték a gyermek különleges zenei képességeit, nagyapja hegedűt vásárolt számára és Pulika György kiváló cigányprimás személyében tanítót, „zenetanárt” is fogadott melléje.

A fiatal Antal Zolti és édesanyja, Finánc Erzsébet

Zolti, vaksága ellenére, csodálatos gyorsan tanulta a mesterséget. 1945 tavaszán, tehát 9 esztendősen kezdte elsajátítani a muzsikálást, há-

rom hónapig tanította őt Pulika János, akkor elvitték katonának, s attól fogva mondhatjuk autodidakta módon tanult. Szeme helyett a fülét használta, meg az emlékezőtehetségét. Nagyapja persze gavallérosan megfizette Pulikának a tandíjat, *„annak malacot, s annak bárányt, annak borjúhúst... mind az ilyenek kellettek neki, s nekünk akkor marhánk volt elég.”* Süldő legényként még keresztele is Pulika János egyik gyermekét, eredetileg nagyapját hívták volt keresztapának, de az jó érzékkel rá testálta a tisztséget, hiszen a cigány muzsikusnak rangot jelentett a csángómagyar keresztszülo, ő pedig szorosabb, bizalmasabb kapcsolatba került mesterével. Csak hát ebbe a barátságba beleszólt a román katonai szolgálat, hiszen Gyimeshez akkor, 1945-ben, ismét hozzácsatolták Romániát. Így Vak Zolti tanító nélkül maradt, miként visszaemlékezett: *„Mentem ide is, mentem oda is, egyik cigánytól a másikig, egyik es muzsikált, a másik es, egyiktől megtanultam ezt a nótát, a másiktól azt a nótát, s úgy belejöttem, hogy tizenkét esztendősen már lakodalmat muzsikáltam Görbepatakn.”*

„Lakodalmat muzsikáltam”! Ez az önrzetes kijelentés azt jelenti, hogy a 12 esztendő, világtalan gyermek a maga esze után mindent megtanult, amire szüksége volt egy gyimesi hegedűsnek – miként hangolja fel a zeneszerszámot, miként használja a bal kezét, hogyan fogja le a húrokat, mindent. Megtanulta a lakodalom táncainak teljes repertoárját, mégpedig nem amatőr szinten, hiszen ezért keményen fizettek a megrendelők. Ezt nevezik a zeneirodalomban csodagyereknek. De míg egy „csodagyerek” Mozartnak, vagy a kis Lisztnek annakidején legfőljebb egy-két órán át kellett koncerteznie, Vak Zoltinak egy-egy lakodalomban az akkori szokás szerint vasárnap déltől hétig kellett állnia.

És Vak Zolti, a kilencesztendőes gyimesi csodagyerek muzsikált. Nagyapjának köszönhetette, hogy kitanulhatta ezt a mesterséget, s ő jó tanítványnak bizonyult. Megvolt hozzá az esze, a keze és megvolt a szíve is. Sokszor beszélgettem vele arról, ha nem veszi el szeme világát, vajon muzsikálásra adta volna-e a fejét? Azt mondja nem. S akkor nagyapja sem gondolt volna erre a lehetőségre. Bár, ki tudja...? De most azt mondja, mikor a háza előtti padon üldögélünk: *„Aztán én úgy bévéstem a muzsikát..., annyit muzsikáltam... ugye világtalan lettem, s a muzsikásoknak akkor olyan bért fizettek, hogy annak száma nem volt. Elmentem ősszel egy lakodalomba, s annyi pénzt muzsikáltam, hogy csak bőcsköttem a pénzzel. Többet kerestem, mint kaszálással, én azzal nem is foglalkoztam, annyi volt a kaszásom, mint a mocskok. Megfizettem nekik. De engem nem kellett rábeszélni, hogy muzsikus legyek. Úgy szerettem a muzsikálást, hogy a világon semmit annál jobban.”*

Mégsem bízta el magát különösebben. Ismerte korlátait és képességeit, s ezeket ki is használta. Sokszor olcsóbban elvállalt egy-egy lakodalmat, egy-egy bált, mint a cigányok, amiért olykor nehezelték rá a kollégák, de ebből sohasem lett harag. Óriási előnye volt a cigány muzsikosokkal szemben, hogy ő nemcsak muzsikált, hanem gazdálkodott is. Mégpedig pontosan úgy, sőt jobban, mint akármelyik gyimesi gazda. Hét közben kalibázott, lehordta a fát, a szénát, még szántott is. Mindezekről így beszélt: *„En annyit dolgoztam mikor fiatal voltam, hogy egy szemes ember nem dolgozott annyit. Mentem szénáért az erdőbe, fáért, mindent megcsináltam. Itthon is, senki sem vágott nekem fát, egyedül fűrészelttem.”*

A fiamval, aki meghalt, elmentem egyszer Bodorvészbe, hoztunk egy nagy terű fát akkor este. Ő elment munkába, s én nem jöttem bé addig, míg azt a terű fát fel nem fűrészelttem, hogy ha reggel jönnek az erdészek, ne kapják az udvaron. Máskor 22-23 terű szénát hazahoztam egy nyáron. Tehenekkel voltam, s azok oda mentek, ahová kellett, mint az órakerek. Úgy meg voltak tanítva. Olyat vágtam rá, ha nem úgy csinálta, ahogy kellett, hogy a nyavalya kitorste. Megtanítottam, ne féljen. Befogtam, s mentünk szántani. Az ekét megfogtam, de az a tehén oda kellett lépjen, ahová kellett. Ha nem úgy lépett, úgy meghettyegtetem, megvertem, mint a zsákot.

Mindig éreztem, hogy merre kell mennem. Este 11 órakor indultam el a kalibától, s 1 órakor idehaza voltam. Béjöttem Söitépatakára, felültem a szekér tetejére, s hazajöttem... Itt a szomszédok cigányemberek voltak, de jó szomszédok, Beregánnak hitták, azt mondta: kicsi Zolti, mikor jössz, csak szólj, s meggyünk üríteni. Hárman, négyen ürítettük le, s azután indultam vissza. Nagyanyám mondta: Zolti feküdj le egy csöppet... De én hogy feküdnék!? Három órára visszaértem, nagyapám azt mondja: egy kicsit bújj le! Lebújtam egy félórát, akkor felszöktem. Fejtünk az öregvel, a jármosokat fogtam bé, s mentünk. Rakodtunk meg, beleállottam az útba, a kerekeket megköttem, állottam a tehének elejibe, s csá... az öreg ment vissza. Olyan szépen bejöttem, semmi baj nem volt. Egyszer se döttem fel.

A szénával egy nap tértem kettőt, más nap hármat. Egyszer jövök bé, s egy szekér ott volt bédölve az út mellett. Kakó Péter volt. Káromkodott – nem tudom hányféle istent szidott, mondja a másíknak: – Nézzed Zolti tiszta világtalan, s úgy elmén, fel nem döteti, s neked szemed van, s nekem es, s feldötessük. Szégyelljük magunkat! – Mikor beértem az útba, megállottam, a kerekeket kiódtam, felmásztam a szekér tetejére, s csá Juci, hüde Citros. Úgy hazajöttek, semmi baj nem volt. A kapuban megállottak. Leugrotam a kaput kinyitottam, Virág Pétereket szólítottam, hogy

– Péter bá, fel kéne kelni, szekér szénát hoztam...

– Megyünk Zoltikám, megyünk...

Leraktuk, azt mondják:

– Zolti, most ne indulj vissza, majd ha megvirrad visszamész...

– Nem – mondom –, addigra vissza kell menni...

Mire megvirradott, visszaértem, rakodtunk meg, s így, amíg haza nem fogyott a szénám. Úgy megtöltöttem a csürt, olyan teli volt, hogy több egy szikra se fért bele."

Zolti tehát gazdálkodott és örömet lelte benne, hogy vak létére mennyi munkát el tud végezni. Neki ugyanis mindegy volt, hogy nappal hozza le a szénát a kalibától, vagy éjszaka, hiszen nappal sem látott. Fizikailag bírta, s így még javára is vált a fogyatékosága. A kaszáláson kívül a havasi gazdálkodás szinte minden munkafolyamatát sikerült elsajátítania, s ezzel a teljesítményével kivívta a közösség elismerését. „*En az öregeknek rengeteget dolgoztam... – emlékezett – annyit dolgoztam, hogy szemes ember nem állhat elem, aki annyit dolgozott, mint én.*"

A rendkívüli örömforrás

De foglalkozott egyébbel is, zenei képességét máshol is kamatoztatta. Erről így mesélt: „*Minden vasárnapra munkám volt. Hét közben mentem a kalibához, hordtam a fát, a szénát, vasárnap mentem lakodalomba. Úgy jött be a pénz, mint a huzat... Máskor mentem a paphoz, 49-ben, 50-ben s máskor is, sokat kántorizáltam. Játsoztam az orgonán is, s ha valami baj volt, a pap örökké engem hívott, s jól megfizette. Jöttek a jó énekesek Csura János, Tábor Pista János, Molnár Péter Busulán, Zsiga Emre... Ők voltak a főénekesek a templomban. Engem odaültettek az orgonához... jól segítettek, erőst jól. De nekem kellett vinnem a dallamot, aztán latinul is tudni kellett az énekeket, s én megtanultam. Mindent megcsináltam, nem féltem, hogy olyan helyre tesznek, aminek nem tudok megfelelni.*"

A híres Finánc Erzsí vak fia, Zolti szerette tehát a munkát, szerette a muzsikát, és szerette – a pénzt. Minden beszélgetésünkben elhangzott a büszke kijelentés arról, hogyan „*dőlt a pénz*”, milyen „*sokat keresett*”. Mégis, minden bizonnyal, a muzsikálást szerette legjobban. Ahogy egy róla szóló dolgozat szerzője, Biczó Gábor „kulturális antropológus” megfogalmazta: „A külső motiváció hatására elkezdett, és a megélhetés biztos forrásának tekintett zenészkARRIER (...) nem egyszerűen munkát, hanem rendkívüli örömforrást is jelentett Zoltinak.”⁵ Mikor azt kérdeztem tőle: ha nem muzsikál, szokott-e magában dúdolgatni, azt válaszolta: „*Örökké igen. Mikor mentem a kalibához, magamban énekelgettem. Mentem ki a hegybe, sötétbe, akkor is énekelgettem. Azt mondja egyszer a Busulán leánya, az Annamári: – Zolti, a rossznyavaja törjön ki, csak este ne menny ott ki, hátra. Meghallom, hogy énekel, s úgy kell sírjak, hogy vége az életemnek.*"

Volt Zoltinak még egy különleges képessége, hallás után megismerte, hogy ki táncol előtte, ki ropogat. Amikor az 1960-as években Martin György – Andrásfalvy Bertalannal és Pesovár Ferencsel – filmfelvételeket készített a gyimesi táncokról, Vak Zolti muzsikált nekik. Ők azonban nem ismerték a táncosokat, minden alkalommal meg kellett kérdezniük tőle, ki táncol? Zolti bement a nevüket, pusztán a helyi tánc egyik látványos eleme, a ropogtatás meghallott sajátosságáról, amit a kifinomult füllel tudott ismerni. Hogyan? – kérdeztem tőle. S a válasz: „*Akárki ropogtatott én tudtam, hogy ki ropogat. Hiszen sokat hallottam, jaj de mennyit. S ha új legény jött, akkor megkérdeztem, ez kicsoda? Megmondták, s akkor én meghallottam, s már tudtam. Mert mindenki ropogtatásának más a ritmusa. Akiiket én tanítottam meg ropogtatni, azokat ma is megmondom, mikor azok ropogtatnak. Van egy unokaöcsém, Gazda Béluka, aztán a felségem fia, Andris, azokat én tanítottam. S akárhol ropogtattak, megmondtam, hogy ők azok. Mert azoknak olyat kellett ropogtatni, hogy helytálljanak. Mert ha nem, akkor ne fogjon neki! Megtanulták ezek a gyerekek jól. Én már később tanultam, de én olyat ropogtattam mikor fiatal voltam, hogy csak néztek a cigányok. Azt mondja a Zerkula, hej, az anyád istenit, ezt hol tanultad? – Mondom: én saját magamtól, Jani!*"

Mint oly sok népművészünknek, Antal Zoltán számára is óriási élményt jelentett, hogy 1960-ban muzsikálhatott és énekelhet Kodály Zoltánnak. S jellemző Kodályra, hogy az akkor 24 esztendőes Zolti emlékei szerint, azt mondta volt neki: „*sokat jártam a világon mindenütt, a világon keresztül át Amerikáig, mindenütt, s még én sem tudom merrefelé, de ilyen szép éneket, soha senkitől nem hallottam.*" Hol énekelte Kodálynak? – kérdeztem. „*Budapesten, az Akadémián, 1960. április 22-től 28-ig, Sárosi Bálintal minden nap elmentünk hozzá az anyámmal. 28-án mondtam neki – Na főnök úr, mi elmegyünk. – Álljon csak meg – azt mondja, belépett egy oldalszobába, kihozott egy borítékot, s azt mondja: – Ezt tegye el, s ha hazamennek Sárosiékhoz, bontsa fel. Hát ez forint volt benne... Akkor az nagy pénz volt. Annyi mindent vásároltam volt, hogy ki se tudom mondani, s még egy csomó pénzt hazahoztam. Aztán 87-ig*

⁵ Biczó Gábor: Gondolatok egy vak gyimesi muzsikusról. In.: Változó társadalom. Kriza Könyvek I. Szerk.: Borbély Éva – Czégényi Dóra. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 1999. 171.

nem engedtek ki. Anyámat még egyszer kiengedték, de engem nem. Mert akkor észrevették ezek is, hogy tudok valamit.”

Igen, Antal Zoltán, a vak muzsikus „tudott valamit”, s tud még ma is, mert bár két bottal jár, muzsikálása sem a régi, emlékezőképessége most is kiváló. Hogy mi mindent tudott, arra példa, hogy ismerte a környezetében mindenkinek a keservesét. Keservesnek mondják – írja Kallós Zoltán – a „régie” parlando dalokat, melyek szövegeikben bánatot, bujdosást, szerelmet, katonasorsot énekelnek meg.”⁶ A XIX. század elején Erdélyben még virágzott, de manapság már csak Csikban, elsősorban a Gyimesekben éneklük. „Keservese minden csángónak van – írja Kósa László. A szöveget egyénien alakítják, mindenki saját sorsához igazítja. A dallamok, adottak, azokból a legkedvesebbnek hangzót választják ki. Így lesz a keserves mindenkinek a sajátja. Számon tartják az ismerősök, hogy az az övé, másnak nem illik énekelnie.”⁷

Vak Zolti mindegyikét tudta. Így beszélt róla: „Ott volt Zerkula János, Pulika János, Pulika Mihály, ezek ugye zenészek voltak, azoknak mind keservesük volt, mindegyiket tudtam... Vót nagyapámnak, Finánc Emrénnek, vót a szomszédoknak, túlsó szomszédnak: Ferenc Emrecskének, keresztapámnak, Zsizi Jánosnak... Kiültem ide a lépcsőre, s elkezdtem egy keservest... keresztapám eléjött: – Hej Zoltika ... ez a nagyapámé vót, vagy az édesapámé vót. Mind olyan meghatók vótak, tuggya-e? A keserveseket asszonyok és emberek is énekeltek. Az asszonyoknak is volt keservesük. Anyám is olyan szépen tudott énekelni.”

Andrásfalvy Bertalannak megható élménye van a gyimesi keservesekről, közelebből a vak Antal Zoltiérről. Nemrég erről beszélgettem vele, s így emlékezett: „Gyimesben az a szokás, ha halott van, muzsikásokat is hívnak, s azok éjjel játszanak a halott mellett, virrasztásképpen, de nem énekelnek. A muzsikás játssza a keserveseket, de nem énekelnek. Ezt megrendeztük Antal Zolival, mintha a halott mellett lennének, de énekeltek is, s kértük mondja meg, kinek a keservesét játssza? Ő bement, hogy ez ennek és ennek a keservese, játszott, s aztán énekelte. Gyönyörű volt. Egyszer megint játszik, de nem szól semmit, nem énekel. Akkor odahajolt egy fiatalember, s a fülembe súgta: most a saját keservesét játssza! S ez így szólt:

Parlando ♩ = 96

1. Fél - sű - tört a nap su - gá - ra

Min - dén em - bér ab - la - ká - ba.

Jaj, Is - te - nem, mi az o - ka,

Az e - nyim - re nem süt so - ha.

Bánat, bánat, csukros bánat,
Mé raktál szüvemre várat?
Várat raktál s mégn nyugudtál,
S hótig a nagy buba hattál.⁸

Így vált a zene Antal Zolti, a vak gyimesi muzsikus számára olyan transzcendens közeggé, amiben megtalálta élete értelmét, ahol otthonosan érezte magát, amivel tökéletesen ki tudta fejezni örömét és bánatát.

Halász Péter

⁶ Kallós Zoltán: Gyimesvölgyi keservések. Néprajzi Közlemények. 1960. 3. sz.

⁷ Kósa i. m. 14.

⁸ Kallós Zoltán – Martin György: Tegnap a Gyimesben jártam... Bp., 1989. 145.

A Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont 2011-es tevékenységeiről

A Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont már tavaly év eleje óta aktívan készült a bicentenáriumi ünnepségek előkészítésével. Ennek köszönhetően az év elejére elkészült egy hat részből és egy 15 részből álló plakátkiállítás magyar és angol nyelven Eckhardt Mária, a múzeum és kutatóközpont alapító igazgatója, jelenleg tudományos igazgatója gondozásában, amely itthon és külföldön is rendkívül segíti a Liszt-ünnepségek szakmai háttérét, iskolák, művelődési intézmények használják tanításhoz, ismeretterjesztéshez. Szintén az év elején tudtunk bemutatni három új kiadványt, mely Liszt művészetéhez kapcsolódik: dr. Hamburger Klára rendkívül hasznos és fontos Liszt-kézíráskönyvét *Liszt Ferenc zenéje* címmel, munkatársunk, Watzatka Ágnes tudományos igényű ismeretterjesztő könyvét *Budapesti séták Liszt Ferencel* címmel magyar és angol nyelven, mely a hazai és külföldi látogatók között is nagy népszerűségnek örvend, és Eckhardt Mária reprezentatív tudományos facsimile kiadványát a múzeum tulajdonában lévő kéziratból, *Liszt Ferenc Krisztus oratóriuma és a Zeneakadémia* címmel, amely a „Pásztorjáték a jászolnál” című tétel zongora négykezes szerzői átiratát is közli.

Március 18-án nyílt meg időszaki kiállításunk *Liszt és Budapest* címmel, mely 2012. március 21-ig látogatható. A kiállítást Dr. Batta András, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem rektora nyitotta meg, közreműködött Nagy Péter zongoraművész, Szelcsányi Ágnes, Nagy Anna Ágnes és Deák Anna. A kiállítás tematikája felöleli Liszt pesti–budapesti tartózkodásait az 1823-as első fellépésétől kezdve az 1886-os búcsúhangversenyéig. A kiállítás felépítésének fő gerincét Liszt budapesti tartózkodásának fő eseményei alkotják (az 1839-40-es első hazatérés, az 1846-os látogatás, 1856-ban az *Esztergomi mise* nyilvános főpróbája a Nemzeti Múzeumban, 1865: Vigadó, a *Szent Erzsébet oratórium* bemutatója, 1867-ben a *Magyar Koronázási mise*, 1873-ban az 50 éves művészi jubileum ünnepségsorozata a *Christus* oratórium bemutatásával, 1875-ben a Zeneakadémia megalapítása). Az események mögött jelzésszerűen bemutatjuk Pest–Budapest kulturális fejlődését Liszt korában és Liszt kiemelkedő szerepét a magyar reformkor kulturális intézményeinek megalapításában, fejlesztésében. Ezért kiállításunk a konkrét események felelevenítése mellett Liszt magyarságának sokrétű megnyilvánulását is igyekszik a múzeumlátogatók elé tárni.

Mikor a gyermek Liszt 1823-ban először hangversenyezik Pesten, még édesapja fogalmazza meg nevében a plakátot, hogy rendkívüli tehetségével majdan hazájának kíván dicsőségére válni. Szimbolikus ez a pillanat, a magyar polgári társadalom kialakulásának küszöbén állunk, mely Széchenyi István és Wesselényi Miklós törekvései alapján bontakozik ki. Széchenyi 1825-ben alapítja meg a Magyar Tudományos Akadémiát. A kiállítás tematikájában a Széchenyi–Liszt párhuzam szinte magától kínálkozik, hiszen már 1839-ben személyesen is találkoznak, és Széchenyi naplójából tudjuk, hogy Liszt 1846-os hazalátogatása idején többször vendégeskedett nála és Batthyány Lajosnál. A kölcsönös rokonszenv alapja minden bizonnyal gondolkodásuk hasonlósága volt. Liszt is minden tőle telhetől módon támogatta a magyar kultúrát. Jótékonyági koncertjei, melyekkel számos kulturális intézményünk, korabeli egyesületünk megalapítását, fejlesztését segítette elő, köztük a Magyar Nemzeti Színházat, a Nemzeti Konzervatóriumot, köztudott tény. A Magyar Zeneakadémia az ő nemzetközi látókörű koncepciója nélkül nem válhatott volna magas rangú intézménnyé. Az viszont kevésbé köztudott, hogy a Magyar Filharmoniai Társaság megalapításának ötlete is tőle származik, ezt a Weimarban nála vendégeskedő Doppler Ferenc leveléből tudjuk. Az ötletet Erkel Ferenc a Doppler-testvérekkel együtt nagy örömmel fogadta, akik végül létrehozták a Társaságot.

Liszt magyarországi tevékenységeinek tárgyalásakor általában a szerényebb, de nagyon fontos segítség kevésbé kerülnek előtérbe, mint például az, hogy a társadalmi fejlődés és együttléti egyik fontos formáját, a dalárdák működését Liszt nemcsak kompozícióival segítette, hanem vette a fáradságot arra, hogy a beadott pályaműveket értékelje és javaslataival segítse munkájukat. Ezért a múzeum kö-

zépső szobájában bemutatott anyag, mely időrendben halad, nemcsak a pesti tartózkodás eseményeit idézi fel, hanem olyan kapcsolatokat is, amikor külföldön tartózkodva segítette a magyar főváros zenei életét. Ittlétekor rendszeresen eljárt a különböző kórus egyesületek próbáira, tanította őket, repertoárjukat bővítette itthon még kevésbé ismert kompozíciókkal, de szeretettel járt el például az angolkisasszonyok leány növendékeihez is, akiket tanított, éneküket kísérté és szívesen játszott nekik.

Liszt nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy mint előadó, de főként mint zeneszerző szolgálja a magyar kultúrát. Korának szinte minden fontos magyarországi eseményén jelen volt műveivel. Vörösmarty hozzátartozó ödájára válaszul a szabadságharc hőseit sirató *Funerailles-t* és a *Hungária* című szimfonikus költeményt komponálta, amelynek ősbemutatóját maga vezényelte a Nemzeti Színházban 1856-ban, ugyanabban az évben, amikor az Esztergomi Bazilikát az ő ünnepi miséjével szentelték fel. A mise nyilvános főpróbáját a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében tartották, majd az esztergomi előadás után a pesti Belvárosi templomban is előadták. A mise itt olyan nagy lelkesedést váltott ki, hogy mikor Liszt két évvel később Pestre jött, ismét műsorra tűzték. József nádor fiatalon elhunyt lánya számára kápolnát építtetett, a Hermína kápolnát Liszt férfikari miséjével, az ő vezényletével szentelték fel 1856-ban. A *Szent Erzsébet legendájáról* maga Liszt írta, az volt az óhaja, hogy a magyarországi születésű szent életéről szóló oratórium az új magyar zenei irodalmat gyarapítsa, annak szerves részévé váljon. A *Magyar Koronázási mise* az ország sorsdöntő eseményéhez kapcsolódik. 1873-ban maga vezényelte a gróf Andrássy Gyulának ajánlott *Szózat és Himnusz* című művét. 1884-ben eredetileg Erkel Ferenc *István király* című operájának bevezetéséhez szánta a *Magyar király dalt*, az Operaház megnyitására. Megzenésített Petőfi és Jókai költeményeket is.

Egész életén át komponált magyar rapszódákat, amelyek elnevezésében a görög rapszódosra, énekmondóra utal, hiszen ezekkel a művekkel az volt a célja, hogy az általa magyar származásának ismert zenei anyagot saját feldolgozásában megismertesse egész Európával. Számos magyar rapszódát ajánlott magyar barátainak, mint például Augusz Antalnak, Teleki Lászlónak, Munkácsy Mihálynak. A *Rákóczi Induló* pedig, a későbbi 15. magyar rapszódája nemcsak számára, hanem a korabeli magyarság tudatában is a nemzeti összetartozás jelképe volt. Liszt, ha csak tehetett, műsorára tűzte. Utolsó magyar vonatkozású művei pedig a *Magyar Történelmi Arcképek* sorozata, melyet egy évvel halála előtt fejezett be, és amelyben emléket állít az általa annyira tisztelt nagy magyar személyiségeknek: Széchenyi Istvánnak, Eötvös Józsefnek, Deák Ferencnek, Teleki Lászlónak, Petőfi Sándornak, Vörösmarty Mihálynak és Mosonyi Mihálynak.

Liszt, mint tanár is nagyon sokat tett az új generáció minél színvonalasabb neveléséért, az általa is alapított, elnöklötte alatt működő Zeneakadémia tantervének és magas művészi színvonalának koncepcióját Erkel Ferencel együttműködve alakította ki, de már a Nemzeti Zenede megalakulásakor, 1840-ben alapítványt tett a szegényebb sorsú tehetséges fiatalok tanulmányának elősegítésére. 50 éves művészi jubileuma alkalmával pedig, 1873-ban, amikor a Zeneakadémia létrehozásának ügye már konkrétta vált, az ünnepségsorozat alatt kapott ajándékok közül kiemelkedővé vált számára a Liszt-alapítvány, melynek kamatából minden évben az általa javasolt három zeneakadémiai növendék kaphatott ösztöndíjat.

Liszt és Budapest kapcsolatáról természetesen nemcsak az időszaki kiállításunk mutat be dokumentumokat, hanem az állandó kiállítás is sok ilyen emléket őriz. Ezeket változatlanul a helyükön hagytuk, ezekhez kapcsolódóan kiegészítő emlékeket állítottunk ki.

A kiállítás földszinti része tematikusan épül fel, Liszt magyarországi kapcsolataiból ad válogatást. A Jókai Mór által alapított *Magyar Írók és Költők Társasága* rendezvényein állandó aktív közreműködő volt, és a korabeli tudósításokból tudjuk, hogy értette a magyar nyelvű szövegeket, nem volt szüksége tolmácsolásra. A lenti tárlók dokumentumai közül különlegességgént kiemelném az Angolkisasszonyok gyönyörű vendégkönyvét Liszt aláírásával. A lenti rész két új, a korszerű követelményeknek megfelelő tárlóval bővült, a fenti részben pedig interaktív térképet állítottunk be, amelyen az érdeklődők budapesti helyszíneket kereshetnek ki, amelyek valamilyen módon Liszthez kapcsolódnak.

A kiállítás rendezője Domokos Zsuzsanna, munkatársai Szabó Ferenc János, Farkas Csilla, Török Miklós és Kirkósa Ádám voltak.

Liszt Ferenc fogadótáblája (Török Miklós felvétele)

Részlet a kiállításból (Török Miklós felvétele)

nek köszönhető a fesztivál létrejötté, amelynek célja, hogy Liszt születésnapját egykori otthonában együtt ünnepeljük meg. A fesztivál tematikájának fő szála a Faust-megzenésítéseket szövi össze, másik különlegessége, hogy az eddig még kéziratban lappangó, főként Magyarországon őrzött ismeretlen változatok ősbemutatójának kíván lehetőséget adni. Mivel a koncertek a múzeummal szomszédos kamarateremben lesznek, ez egy olyan egyedi lehetőséget nyújt a hely szellemének élővé tételével, hogy a művészek néhány művet magában Liszt szalonjában adnak elő a mester eredeti hangszerein, amelyet vetítéssel a koncertterem nézői számára teszünk láthatóvá, ezáltal a hangversenytermet is otthonossá és Liszt egykori lakásának autentikus helyszínévé lehet varázsolni. Ezek, a Liszt egykori szalonjából közvetített ősbemutatók keretezik a fesztivál műsorát. A fesztiválon összesen három ősbemutató hangzik el, mindhárom mű kéziratát múzeumunk őrzi: a *Jeanne d'Arc a máglyán* című dala, melynek kísérete Liszt pianino-harmóniumára készült, a teljes *Faust szimfónia* átirata, amelyet Liszt tanítványa, Carl Tausig készített el és a *Gretchen* tétel a szintén Liszt által átnézett kamarazenei átiratban, amelyet Alexander Zellner készített el.

A Liszt Múzeum 1993-ban vásárolt egy olyan másolói kéziratot Liszt *Jeanne d'Arc au bûcher* (*Jeanne d'Arc a máglyán*) című dalának ének-zongora változatából, melyet Liszt bizonyíthatóan a pianino-harmónium kombinált hangszere készített a dal zenekari változata nyomán, hiszen a mű folyamán a hangszeres kíséretben többször váltakozik a zongora és a harmónium, és így módon a dalt ebben a formában folyamatosan csak ezen a hangszereken lehet előadni. A kézirat nagy valószínűséggel az 1860-as évek közepéről származik. A két hangszer váltogatásával létrehozott különböző hangzásokkal Liszt a vers érzelmi ellentéteit emeli ki.

A másik két kézirat a *Faust szimfóniához* kapcsolódik. Carl Tausig (1841–1871) lengyel származású zongoraművész Liszt egyik legtehetségesebb és legkedvesebb tanítványa volt. Liszt szerint „acélujjai” voltak. 14 évesen került Liszt tanítványai közé, a hangszerjáték mellett zeneszerzést és hangszerezést is tanult tőle. Számos átiratot készített zongora két kézre, ezek közül a *Faust szimfónia* a leghíresebb, melynek *Gretchen* tételét Liszt erősen átdolgozta. Több szimfonikus költeményt is átírt zongorára, de átültette hangszerére Beethoven vonósnyégeseit és Wagner operái közül *A nürnbergi mesterdalnokok* is.

Leopold Alexander Zellner (1823–1894) osztrák zenepedagógus és zeneszerző a Bécsi Konzervatórium zeneelmélet tanára és a Gesellschaft der Musikfreunde főtitkára volt. 1859 és 1866 között nagy sikerű historikus koncerteket rendezett. Virtuóz harmónium játékos volt, a hangszerrel tovább tökéletesítette. Liszt piros ceruzával és sötétbarna tintával jegyezte be több hangjavítást, utasítást a partitúrába.

Bár a mostani előadás már nem ősbemutató, de ritkaságnak számít a Klukon Edit és Ránki Dezső művészpár által elsőként előadott *Faust szimfónia* korai változatának kétfonórás verziója, melynek autográfja Weimarban található.

A háromnapos fesztivál azonban nem nyújt lehetőséget mindazoknak, akik Lisztet játékuikkal otthona mellett szeretnék ünnepelni. Ezért az egész októberi matinésorozatban szintén Liszt művei csendülnek fel. A múzeum ilyen módon októberi Liszt Fesztivált is rendez, amely magába öleli a születésnapi fesztivált. Az októberi fesztivált Yohei Wakioka szólóhangversenye nyitja, majd a Liszt Ferenc Kamarazenekar lép fel Lajkó István közreműködésével, a harmadik szombat pedig a Liszt Társasággal közö-

Az idei júniusi múzeumi éjszaka koncertjei, rendezvényei is nagyrészt a Liszt-év tematikájához kapcsolódtak, különösen nagy érdeklődés követte a Zeneakadémia Népzene tanszékének műsorát, mely a magyar rapszodiák népzenei forrásait és az ebből született Liszt-műveket állította egymás mellé.

Az őszi programok közül kiemelkedik Liszt születésnapja köré épülő, 12 hangversenyből álló fesztivál október 21 és 23 között. A háromnapos fesztiválon főként azok a művészek vesznek részt, akiknek a Zeneakadémia és annak Liszt Múzeuma régóta a szívügyük: már korábban is adtak hangversenyt a múzeum javára, illetve ajándékként adott előadásukkal ünnepivé tették a múzeum programjait. A nagyrészt zeneakadémiai tanárokból álló előadóművészek lelkesedésé-

sen rendezendő Liszt-nap. A Liszt Múzeum és a Liszt Társaság mindig is szorosan együttműködött Liszt szellemének ápolásában. A Liszt Társaság vezetőségének művészei, Lantos István és Falvai Sándor szintén azok közé a művészek közé tartoznak, akik a múzeumnak már korábban is nagyon sok segítséget nyújtottak előadóművészi és más munkájukkal. Az utolsó októberi matinét pedig Marton Éva és tanítványai adják Liszt dalokkal. Az pedig, hogy az egész Liszt-évadunk ilyen színes és szinte az összes műfajt felöleli Liszt életművében, többek között a Zeneakadémia teljes tanári karának köszönhető.

Megkerestük az összes tanszakot, hogy szívesen vennének-e részt matinéinkon Liszt ünneplésében, és kivétel nélkül mindenki igent mondott. De ugyanilyen hálásak vagyunk a kórusoknak és külföldi művészeinknek is, hogy előadásukkal gazdagítják a Liszt-év programját, amely szimbolikusan a Beethoven 9. szimfóniájának Liszt által készített átíratával indult Ránki Dezső és Klukon Edit előadásában, vagyis azzal a művel, amely Liszt számára oly fontos volt, és a karácsonyi koncertünk is Liszt-művekkel zárja az évadot az Országos Széchényi Könyvtár kórusának előadásával, amelyet a Múzeum alapító igazgatónöje, Eckhardt Mária vezényel.

A tervek szerint decemberben egy holland vándorkiállítást fogadunk be a földszinti kiállítóterben, mely Liszt és Hollandia kapcsolatáról szól és a holland Liszt Társaság rendezi.

A Liszt Múzeum és Kutatóközpont tudományos munkatársai egy reprezentatív albumot készítenek elő a Liszt Múzeum legszebb műkincseiből, ismeretterjesztő leírásokkal, melyek a tárgyak mögött megelevenítik Liszt adott életszakaszának fő eseményeit, kapcsolatait. A kiadványt Eckhardt Mária szerkeszti, amely a születésnapra készül. Szintén Eckhardt Mária szakmai irányításával rendezi meg közösen a Zenetudományi Intézet és a Széchényi Könyvtár a magyarországi legjelentősebb kiállítást október 1-jén Liszt életművéből, a Zenetudományi Intézetben, *Liszt és a társzművészetek* címmel. Ezzel a címmel a Zenetudományi Intézetben nemzetközi konferencia is lesz novemberben, melynek szervezésében Eckhardt Mária, előadásokkal a kutatóközpont összes munkatársa részt vesz. Tudományos munkánk közé tartozik az is, hogy mint Liszt-kutatók személyenként legalább öt nemzetközi konferencián veszünk részt, külföldön is képviseljük a magyar Liszt-kutatást, de részt vettünk a Magyar Tudományos Akadémia által szervezett ülésszakon, és számos népszerűsítő előadást tartunk más magyar városokban és a rádióban is.

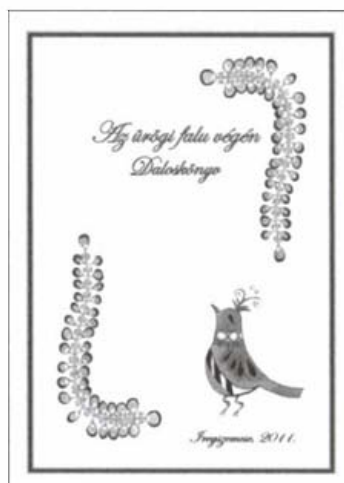
A múzeum és kutatóközpont nemcsak a Liszt-évben ünnepli Lisztet. Már tavaly sikerült restaurálni Liszt Bösendorfer-zongoráját, amely korábban nem volt alkalmas megszólaltatásra, és a jövő év elején terveink szerint restauráljuk Liszt kombinált hangszerét, a pianino-harmóniumot.

Domokos Zsuzsanna

Daloskönyv és CD Bartók Béla emlékére

Daloskönyvet és az 1970-es években Iregszemcsén gyűjtött népdalokat tartalmazó CD-t adott ki az Iregszemcse Kultúrájáért Alapítvány Bartók Béla születésének 130. évfordulója alkalmából. A daloskönyv 82 népdalt tartalmaz, amelyek közül a lemezen harminc hallható. A dalokat Király Istvánné, Fenyőné Tóth Magdi, Berkiné Szirbik Anita, valamint két helyi kórus, illetve a tamási Galagonya citeraegyüttes és az Iglice népdalkör énekl, játssza. A közel negyven évvel ezelőtti népdalgyűjtés mágneses szalagon maradt fenn Iregszemcsén, ahol 1974-ben és 1975-ben énekelte magnóra hét, azóta elhunyt helybeli adatközlő, gyűjtőjük azonban ismeretlen. A helyi emlékezet alapján lehetséges, hogy Olsvai Imre és munkacsoportja vette fel a dalokat; a magnókazettát az egyik adatközlő, Taller Györgyné őrizte meg és adta át a Bartókról elnevezett művelődési háznak 1992-ben. Az intézmény csaknem két évtizeden át őrizte a felvételt, míg a mostani évfordulóra elkészült a dallamok leírata, amelynek alapján lemeze énekeltek.

Az 1974-es felvételen szereplők között van Tamás Ferenc, aki a hagyomány szerint gyerekként – 1906-ban vagy 1907-ben –

A daloskönyv címlapja

Bartóknak is énekelt iregi népdalokat. (Az MTA Zenetudományi Intézetének internetes Bartók-archívumában nem szerepel az adatközlők között.) A mágneses szalag állapota azonban nem tette lehetővé, hogy az összes dal hallgathatóvá váljék; a CD-n egyetlen a szalagon lévő dal szerepel digitalizálva Farakas János előadásában.

A kottákat két ireszemcsei ének-zene pedagógus, Berki László és Berkiné Szirbik Anita készítette; a könyvben javarészt még le nem jegyzett dallamok szerepelnek; a 82 dal közül 29 található meg a Zenetudományi Intézet népzenei archívumában, kettőt tartalmaz Bartók „ürögi” gyűjtése és ugyanennyi lelhető fel Kodály Zoltán és Vargyas Lajos Magyar népzene című könyvében.

Bartók 1906 és 1918 között több mint háromszáz dallamot gyűjtött Felsőiregen és környékén. A gyűjtésből többek közt olyan darabok váltak közkinccsé, mint a *Kis kece lányom*, vagy a *Tiszán innen, Dunán túl* kezdetű népdal. A mai népzenekezdők között a Muzsikás együttes Bartók-albuma tette ismertebbé a *Pejparipám rézpatkója* című népdalt, amelyet Vörös Ignác „énekelt be” 1907 áprilisában Bartók fonográfjába.

A daloskönyvben zömmel új stílusú népdalokkal találkozhat az olvasó; nem egy közöttük dallamában eltér a sztenderd változattól és több a református énekek dallamvilágát idézi. Az *Erdők, mezők...* népdalváltozat, ha csak néhány hangban is, de különbözik a tankönyvekből ismerttől. „Érdekes, hogy a mai ireszemcseiek sem igazán ismerik a dalokat, pedig csak pár évtizeddel korábban énekelték, 40 éves időtávlatból visszahallgatva a mostani idők is csak nyomaiban emlékeznek rájuk” – mondta Berkiné Szirbik Anita. Ma is ismerős darab Ireszemcsén az *Árok partján récetojás*, a *Csóri kanász mit főttél*, az *Erdők, mezők, szűk ligetek* és különösen *Az ürögi falu végén szól a muzsika* kezdetű népdal. A tanárnő szerint akárhonnan származhattak esetleg más szöveggel, de ugyanazzal a dallammal megtalálhatók más magyar tájakon is, de itt az ireszemcseiek ajkán élt népdalokról van szó.

A két kiadványt 2011. augusztus 12-én, az ireszemcsei falunap előestéjén mutatták be az érdeklődőknek. Az első ötven példány néhány héten belül elfogyott; az alapítvány anyagi lehetőségei szerint jelenteti meg a további példányokat. A bemutató egyben a népzene és néptánc ünnepe is volt; bár nem a Bartók-évforduló rendezvényének szánták, méltóképpen idézte a gyűjtőt és zeneszerzőt. Színpadra léptek a lemez előadói, köztük a számos népdaléneklési versenyen sikeres – bukovinai származású – 75 éves Király Istvánné. A közönség az ő előadásában hallhatta Bartók felsőiregi gyűjtésének egyik legismertebb darabját, Az ürögi faluvégén... kezdetűt. Az esten több generációt vonultattak fel a néptánc-együttesek: az ireszemcsei kisiskolásokból álló Szedelice együttes népi gyermekjátékokat, a tamási Pántlika fiatal táncosai szatmári, bukovinai és pilisi, a tabi pedagógusok alkotta táncsoport somogyi, dél-alföldi és szatmári táncokat járt. Ahogy mondani szokás, az est fényét emelte a bonyhádi Bűdös Vornik együttes zenéjére rendezett táncház, ahol somogyi és bukovinai táncrenddel ismerkedhettek a résztvevők.

Tóth Ferenc

Emléktáblát avattak Bényben Csókás Ferenc tiszteletére

„Sok-sok szürke hétköznapi hős él közöttünk ebben az országban, aki a mindennapi munkája mellett küldetésének érzi a magyarságért, hitéért, az igazságért való kiállást, a mindennapi sziszifuszi harcot a helyi nagyhatalmakkal, a falujuk sokszor lebecsülő, megalázó viszonyulását is elviselve” – hangzott el az emléktábla-avatás ünnepi szövegében.

Ilyen „hétköznapi hős” volt a Garam menti Bényben Csókás Feri bácsi – mindenki így ismerte –, akinek nemcsak a régiójában, de országszerte, sőt határokon túl is híre volt, szerették, tisztelték, ma is sokan emlegetik. A Dunán túl is mindenki úgy ismerte, mint a Felvidék egyik legszorgalmasabb önkéntes néprajzosát. Ez így is igaz. Hosszú éveken keresztül gyűjtötte faluja és szűkebb régiója, a *kurtaszoknyás falvak* népeletének hagyományait. Nemcsak lejegyezte, de színpadra is vitte a különböző népszokásokat, évtizedeken keresztül ő vezette a bényi csoportot a Csemadok országos rendezvényein. Az egykori zselizi, gombaszögi fesztiválokon a felvidéki magyar tájegységek színpadi bemutatkozásai alkalmával megismerkedhettek a hazai és a magyarországi látogatók vidékünk néprajzi értékeivel. Emellett leírta, dolgozatok, pályázatok formájában megörököltette a hagyományos népeletet, a szokásokat, a

különleges, Garam menti kurtaszoknyás viselet jellegzetes darabjait, s ezeket – ha mód volt rá – közölte a Néprajzi Értésítőben, a HÉT című kulturális hetilapban, vagy éppen a Honismeretben, de ennél is fontosabbnak tartotta, hogy dokumentumai eljussanak a Néprajzi Múzeum Adattárába, vagy olyan szakemberekhez, akik megőrzik. Ezért rendszeresen szerepelt az önkéntes néprajzi gyűjtők országos pályázatain és találkozóin, a Csemadok néprajzi konferenciáin, szemináriumain, ahol kitűnő előadásokat tartott régiója népi műveltségéről. Még ma is sokan emlegetjük azt a veszprémi néprajzos találkozót, ahol fertőző sárgasággal a helyi kórházba került, s amikor a szervezők aggódva meglátogatták, ő már a kezelő orvosokat tájékoztatta a Garam-mente kultúrájáról, s a hosszabb kezelése alatt szobatársait falujuk történetének megírására biztatta és otthoni terveit vetette papírra.

Míg Magyarországon elsősorban néprajzgyűjtőként ismerték, szülőföldjén a közelet minden területén ügyködött. A Csemadok megalapításánál, a magyar pártok megalakulásánál, helyi és országos szinten is tevékenykedett, helyben vezető szerepet is vállalt az önkormányzatban. Népe, nemzete sorsán aggodva gondolatait papírra vetette, verseiből kisebb kötetre valót adatott ki hetvenedik születésnapjára, s különböző ünnepek alkalmával gyakran idézett belőlük.

Paraszi mivoltát soha meg nem tagadta, Istenbe vetett hitét semmilyen rendszer el nem vehette; az ősök tisztelete, a hagyomány tisztelete és őrzése, a magyarságért való küzdelem volt az Ő feladata és küldetése. Mert „Talentumot adott az Úr” szokta mondani, főleg idősebb korában. S tudta, hogy küldetése van ezen a földön. A párkányi papírgyár műszakjai, saját földjeinek megművelése után, sokszor éjjelente írta az általa létrehozott helyi folklórcsoport számára a forgatókönyveket, rendezte néprajzi dolgozatait. Vagy éppen a „kurtaszoknyás falvak” népét ébresztgette mély álmából. Az 1990-es évek végén közreműködésével rendezték meg a Garam menti hét kurtaszoknyás falu találkozóját. A néprajztudomány ugyan csak hat ilyen falut ismer, de Csókás Ferenc – ő tudta miért – ide sorolta Kicsindet is, s ezek a csoportok azóta is működnek.

Feri bácsi 2002-ben távozott közülünk, s azóta olykor úgy érezzük, onnan fentről irányít, biztat bennünket, ha elfáradunk.

2011 augusztusában, a falunap alkalmából tájházat avattak Bényben. Csókás Ferenc emlékre egy szobát rendeztek be a családja egyetértésével, egy-egy használati tárgya, ruhája került a szerény kis szobába. A már csaknem tíz éve nem működő Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság szellemi örököse a LI-MES-ANAVUM Regionális Honismereti Társulás valamint Bény község Önkormányzata emléktáblát állíttatott a tájház falára, a „kurtaszoknyás falvak hagyományának őrzője” tiszteletére. Beszédet mondott Csákvári Éva polgármester asszony – akihez közeli szálak fűzték Feri bácsit –, majd e sorok írója emlékezett meg személyiségéről, értékmentő munkásságáról. Sokan jöttek el a faluból, s talán példaeértékű volt ez a tiszteltetés a magyar kultúra önkéntes napszamosai előtt, mint volt Csókás Ferenc – a jövő nemzedék számára is.

Az emléktábla a tájház falán

Dániel Erzsébet

Helytörténeti séta Nagyban*

2011. július 2-án a Tiszaháton, Nagybar községben emlékkonferenciát rendeztek abból az alkalomból, hogy a falu kastélyait felújították. A munkálatokat a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület szorgalmazta, a település szülötte, Kiss Kálmán főiskolai tanár szervezte és irányította, és mindezt kétszázmillió forintos uniós forrás tette lehetővé. Több száz főnyi ünnepelő közönség gyűlt össze Nagybarból, a szomszédos Szatmárcsekéből és Kisarból. Szatmárcseke a himnusz költőjének szülőfaluja. A Kölseey család rokonságban állt a Nagybarban birtokos Luby családdal. A Lubyak Liptó vármegyéből származtak, a most felújított emeletes kastélyukat 1873-ban építették. Luby Zsigmond

* Ennek az írásnak közreadásával köszöntjük a szerzőt 80. születésnapja alkalmából. *A szerk.*

Megemlékezés a Petőfi-fánál

Petőfi Sándor barátja volt. A nagy költő többször járt Magyarban, először 1846-ban. a hagyomány szerint a faluszéli tölgyfa alatt pihent meg, amikor a Luby család vendége volt. Itteni élményei alapján írta meg a Tisza című versét. Az Öreg-Túr Nyágar és Kisar között ömlik a Tiszába. A múlt században még a Tisza vizét itták a környező falvak. Közismert a mondóka: „Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza”. A környék színmagyar lakosságú: „Kisar, Nyágar, Tivadar, ott él a sok jó magyar!”

A család jeles tagja volt Luby Margit (1885–1976), a kiváló néprajzi író. Könyveit itt meg lehetett tekinteni, emléktábláját a kastély falán helyezték el. A megye és a község vezetői előadásokat tartottak a kastély emeletén, ahol interaktív múzeumot fognak berendezni. A helytörténeti séta állomásai voltak a Luby-kastély, Luby-kúria, Kende-kastély, milleniumi emlékoszlop, templomkert, gótikus emlékek a templomban, tájház, Petőfi-fa. Az öreg, pusztuló tölgy mellé 1988-ban fiatal fát ültettek, mely ma már combvastagságú. A Petőfi-fánál Kiss Kálmán emlékezett meg a nagy költőről.

Az egész napos gazdag program vendéglátással ért véget a kultúrházban. A szép, rendezett falu felújított létesítményei hozzájárulnak az idegenforgalom fellendítéséhez.

Kisari Balla György

Látomások a pusztulás örvényeiben

Przudzik József festőművész kiállítása Balatonföldváron

A Zichy Mihály Alkotóközösségnek még a rendszerváltozás előtt beadott, sokáig elveszettnek hitt, különféle raktárakban őrzött, az 1970-80-as években készült, s a közelmúltban megtalált 26 festményét állította ki a Balatonföldváron élő művész. A 85 esztendő örökifjú Przudzik Józsefet köszöntjük, üdvözölte ő is a látogatóit Balatonföldvár, Pél-pusztá, Tapolca, Sümeg, Meneshely, Badacsony, a kunsági tanyavilág mikrokozmoszával, a Solt-környéki embersorsokat sugárzó színekkel s a Balaton fényáztatta vidékén élők mindennapjaival.

Przudzik József Tatabányán született, művészetében a vértesi nagy horizontú tájak és természetreszletek mindig totális távlatokban jelentkeznek. Tanulmányait 1950-ben kezdte a Magyar Képzőművészeti Főiskolán, ahol *Hincz Gyula*, *Papp Gyula* és *Bencze László* növendéke volt. Az anatómiai stúdiókat *Barcsay Jenő*től tanulta. Az 1980-as évektől Zala és Vas megyében barokk és újabb templomok

Pruzdik József Menschely című festménye

nagyméretű freskóit festette. Emellett jelentős középkori és XVIII–XIX. századi freskókat és táblaképeket restaurált. Munkásságát őrzi a Dunántúl számos temploma: Sopron, Balatonföldvár, Rábasömjén, Mágocs, Pécs, Szekszárd. Itáliától Kanadáig számos magángyűjteményben is megtalálhatók művei.

Munkásságára jellemző az erős gondolati, filozófiai alapállás. Az impresszionisták azt vallották, mindegy, hogy mit fest a festő, a hogyan a döntő. Semmi irodalmiság! Semmi gondolatiság! Legyen bár az egy korsó vagy egy fücsomó, Pruzdik a napszakokat és évszakokat, az időjárás változásait a természetelvűség és az elvonatkoztatás kettősségében ragadja meg.

Éjszakai lidérces álmai – saját vallomása szerint – reggelre már papírra, később nagyméretű lemezre, vászonra kerülnek. A valóságban édesen kék égen megjelennek a pusztulás démonai, kigyúl a szelíd égbolt, s az emberek tízezrei, milliói hullnak a pusztulás örvényeibe. A színeket a látnivalóknál mélyebb látomások determinálják. Égnek és csikorognak, izzanak vagy elsötétülnek, ahogy a képi gondolatban rejlő aggodás, gond, a lélekben uralkodó ideológiai tartalmak rákényszerítik. Festményeire a szemlélődő ember józan helyzetfelismerése és önmarcangoló válasza, érzéseinek és gondolatainak élményt keltő kifejezése jellemző.

Lényegében ilyen kényszerből születnek Pruzdik József képei. Azok kisugárzása meggyőzri a nézőt is. A most kiállított tájai annyira Pruzdik József hasonmásai, mint amennyire őt alakította a környezet látomásvilága. Egymás képére és hasonlatosságára alakult a művészen a táj, a tájban a művész. Valami reménytelen szomorúság ül meg vásznait, a düledező házak bedeszkázott ablakokkal. Vagy a négy fal közé rekedt ember társtalansága és bánata takarózik bennük színekkel. Egy-egy vidék mintha Krúdy Gyula írásaiból kelt volna életre: emberei nem kiabálnak, csendesek, elbírják a csendet, ami csak igen kevés magába zárkózott ember átka-áldása. Pruzdik szinte rokontanul áll tájaival a festők között.

Készülnek – derűsebb órákban – tanulmányok: öreg fákról, öreg kapukról, öreg emberekről, tájakról. Sötét táncoló lovakról. A könyörtelen Idő rostája keveset kímél. Ez benne van tudatunkban, s mert nem futhatunk el előle, nincs sok okunk a felhőtlen öröme. Kritikusok jönnek és mennek, ítéletüket elraktározza az emberi elme, és az írást pelyvaként szórja szét a szél: az írók, költők, muzsikusok, festők, szobrászok műveit észrevétlen és „csendben”, de könyörtelenül rostálja az idő. Ő a mi legigazabb, elfoglaltan bírálónk, sőt bíránk. Bizzuk hát magunkat az Időre; melynek ítélete általában igazságos.

Pruzdik József festőművész *Tájképek* című tárlata augusztus 31-ig volt megtekinthető Balatonföldváron a Bajor Gizi Községi Ház emeleti Galériájában.

Matyikó Sebestyén József

Kosd rövid története

A falu nevét különbözőképpen magyarázzák. Egyesek a *Custin* családnévből vezetik le, mások pedig a kos, a bárány kicsinyítő, becéző formáját látják benne. A falu területe az őskortól kezdődően lakott hely. Az őskori leleteken kívül kelta, római, szarmata, VIII–X. századi és Árpád-kori régészeti leletek is ismertek e területről. A falut a nógrádi várbirtokok adományozásával egy időben 1199–1212 között kapta meg Boleszló váci püspök (1188–1212) II. András királyunktól, mert őt támogatta a trónviszályban, sőt a király fiának, IV. Bélának keresztapja is volt. A püspöki birtokon hamarosan templomot építettek, amelynek védőszentjéül II. András 1235-ben szentté avatott leányát, Erzsébetet választotta Bereck váci püspök. A király még megélhetette a templomépítés befejezését, valamint leányának szentté avatását. Mint ahogyan azt a kosdi néphit tartja és a kosdi katolikus templomot feltáró Kozák Károly régészprofesszor is valószínűsítette, a Jó Isten különlegesen segíti a kosdi Szent Erzsébet Egyházközséget, hiszen a templomnak, az ország első, Szent Erzsébet tiszteletére történő felszentelése alkalmával e jeles napon Szent Erzsébet édesapja, II. András magyar király is jelen volt Kosdon. A község 1241. március 17-én Váchoz hasonlóan tatárdúlás áldozata lett. A templomot Fülöp püspök állította helyre, és 1262 és 1278 között ki is bővítette, majd Mihály püspök a templomot gótikus stílusú építkezésekkel gazdagította.

A község első okleveles említése 1405-ből származik, amikor a váci püspök és káptalan új vámhelyet létesített: „a Váci püspökség és káptalan Kosd nevű falujában új vámot szednek, ami régen nem volt és nem tudják, mi okán szedhetik a vámot”. E szerint Kosd ekkor még nem volt zsákfalú, átmenő forgalma kelet és északkelet felé bizonyosan jelentős lehetett. Az 1450-es években Kosdot is elértek a huszita támadások, melyek hatására a lakóházak és a templom is megrongálódott. Vince püspök helyreállította, de hamarosan, 1526-ban a törökök fölégették a templomot. A falu a török uralom idején az egyik legnépesebb adózó település volt. A hódoltság ideje alatt egyre jobban elterjedt a környéken a reformáció, mely hatására a falu lakóinak nagy része református lett. A templomot is ők használták. Vác és Nógrád várainak felszabadulása után a visszatérő püspök első között érvényesítette földesúri jogait kosdi birtokán. A lakosságot visszatérítette a katolikus hitre és birtokba vette a templomot. A kálvinista prédikátor így kénytelen volt magánháza tartani az istentiszteletet. A templom azonban hamarosan ismét visszakerült a reformátusok kezére. A Rákóczi szabadságharc után, 1719-ben a katolikusok újra visszavették a templomot a plébániával és az iskolaházzal együtt. 1734-ben a püspök német ajkú katolikus lakosokat telepített a faluba. Ezekben az években vette kezdetét a két valláshoz tartozó hívek közti ellenségeskedés, amely két évszázadon keresztül – ha később enyhébb formában is – de rányomta bélyegét a falu életére. A reformátusok 1786-ban saját templomot építettek.

A XVIII. század végén újabb gazdasági megerősödés jelentkezett Vác és környéke életében, ami a templom barokk stílusban történő átalakításán is tükröződik és ez Migazzi Kristóf váci püspök nevéhez fűződik. Az építkezések és a gazdasági gyarapodás békés évtizedeit 1844. június 8-án nagy tűzvész szakította meg. A károsultakat a környező települések segítették az élet újrakezdésében. Az 1848-as szabadságharc alatt Damjanich az osztrákokkal, Görgey pedig az orosz seregekkel ütközött meg itt, a Naszály lábánál.

Kosd a XX. század elején nógrádi járásához tartozott. 1910-ben 2018 lakosából 2015 magyar volt. Ebből 1198 római katolikus, 782 református, 25 evangélikus. Korabeli református testvérek tájékoztatása szerint már az 1800-as évek vége felé voltak baptista összejövetelek Kosdon. Azt tudjuk, hogy a rendszeres összejöveteleknek Kiss Mihály adott helyet. Az első bemerítés 1907-ben volt Kosdon. Hargas Gyula építész tervei alapján 1991-ben kezdődött a baptista imaház építése. Áldozatos munka eredményeként a gyülekezet 23 taglétszámmal, 6 év alatt, egyéni adományokból építette fel a modern imaházat, minden költségen és tartozás nélkül. A templom felavatására ünnepélyes keretek között 1997. április 26–27-én került sor.

1974-ben kezdtek neki a római katolikus plébániatemplom helyreállításához, amelyben nagy segítséget jelentett a falu lakóinak anyagi segítsége és társadalmi munkája. A helyreállítási munkálatokkal egy időben régészeti kutatásokat is végeztek, melyek kiderítették, hogy a templom egyes részei már a XII. századtól állnak, s a templom nem 1766-ban épült, mint ahogy eddig gondolták.

A hagyományosan mezőgazdaságból élő faluban a XXI. század elejére töredékére esett vissza a korábban nagy hírnévnek örvendő bogysó gyümölcsök, valamint a szilva, barack, meggy termesztése. Az állattartás is szinte teljesen megszűnt, csak hobbi jelleggel található néhány lábas jószág. A település a zsákfalú jellegéből adódóan sok szempontból érintetlen. A nyiladozni látszó öko- vagy falusi turizmus a Naszály, Cserhát nyújtotta természeti környezet mellett éppen a falu viszonylagos zártságát tudja felmutatni értékének.

László Zoltán

A kosdi bányakatasztrófa emlékezte

A kosdi kőszénbánya egy az ország kistermelő bányáinak sorában, mely 1904-ben nyílt meg és működése 1931-ben leállt. A kosdi szénterület 1770-től ismert. A Mária Terézia összeírási felhívására a környékről két szénlelőhely is bejelentésre került, Verőcéről és Kosdrol, mindkettő a Váci Püspöki Uradalom területén. Verőcén a széntelep művelése el is kezdődött ezekben az években, s bár a szén sem minőségében, sem bányászható mennyiségében nem volt jelentős, az ország egyik első szénbányája lett. A Váci Püspökség az 1850-es évektől kötött kőszénkutatói szerződéseket vállalkozókkal. Az első kosdi fúrásokat 1899 tavaszán kezdték mélyíteni, összesen négyet, amit a következő évben újabbakkal folytattak. Már a legelső fúrások igazolták a geológusok véleményét, hogy az itteni telepek jóval vékonyabban és nehezebben művelhetők. Az első fúrások 130–132 m mélyen 1–1,5 m összvastagságú, de jó minőségű szénalagot találtak.

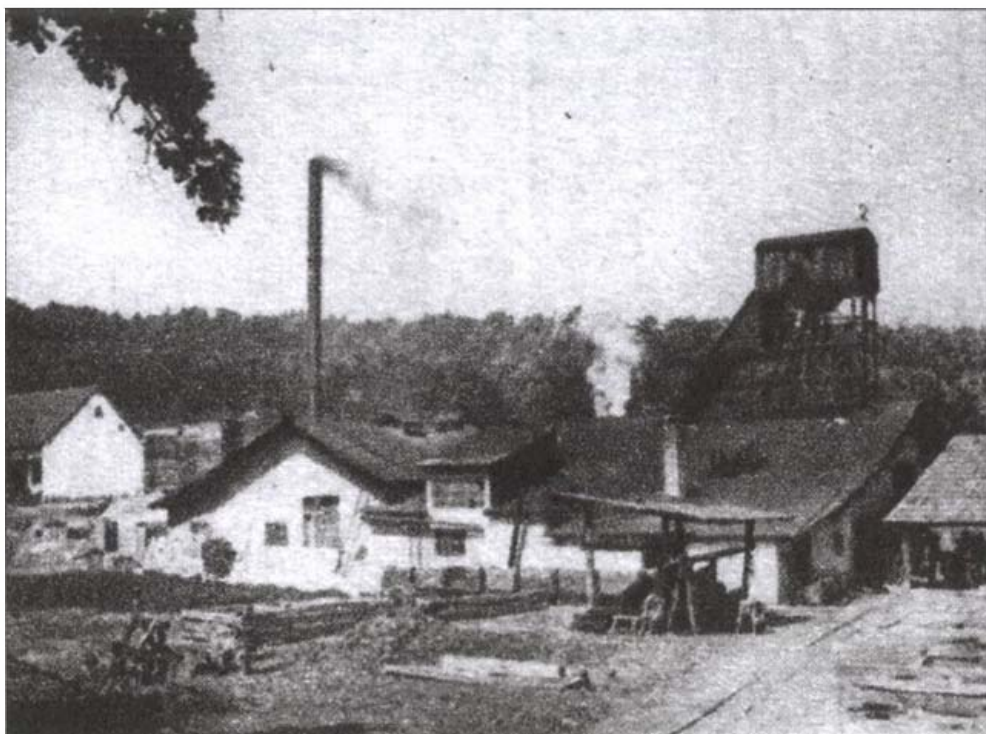
Franciaország a századforduló egyik vezető tőkekihelyezője, befektetéseivel szerte a világban megjelent. A kosdi bányaművelést 1904-ben megkezdő, budapesti székhelyű Váci Kőszénbánya Részvénytársaságnak is többségében francia tulajdonosai voltak. Tragor Ignác, Vác történetírója arról tudósít, hogy a „Giros et Lucheur” francia társaság bérelte ki 50 évre a területet a püspökségtől. A kosdi szénbánya a „Société Giros et Loucheur” egyik első külföldi befektetése lett. A kezdő vállalkozásnak nem volt elég tőkéje jelentős bányaterületek megszerzéséhez, ezért a kisméretű, de a magyar főváros-hoz közeli terepen próbálta ki magát. A kezdetektől nehézségekkel küzdő, 1907-ben az addig létesült vágatok vízelöntését is elszenvedő bánya a háború nagy része alatt működését szüneteltetni kényszerült. 1917-től aztán Nádas Zoltán fővárosi vállalkozó folytatta a termelést, míg tőle az egykori tulajdonosok vissza nem perelték azt. A tulajdoni helyzet aztán változatlan volt végig a bánya működése alatt.

Az 1920-as években Kosd szénbányáját az országos statisztika már az évi 13 ezer tonnás termelés meghaladó „kisbányák” között tartotta számon. A húszas évek átlagosan 16–17 ezer tonnás teljesítménye természetesen eltört a évente több száz ezer tonnát termelő nagy aknáknak mellett, ugyanakkor kilépett a korábbi időszak szekeresséssel is könnyen megoldható szállítási kategóriájából. A bányaművelés teljes ideje alatt a felszínre hozott szén mennyisége Vitális István geológus 1933-as jelentése szerint 211,5 ezer tonna volt. 1923 végén a kosdi szén ára a bányában átvéve mázsánként 6359 korona, ami alacsonyabb volt a legolcsóbb borsodi szén áránál is (6700–6800 korona). Ehhez azonban még jókora szállítási költség is társult, csak a Vácra történő kocsis fuvarozás költsége elérte a mázsánkénti 6000 koronát! Az ennyire kisméretű bányáüzemek a termelési költségek lehető legalacsonyabb szinten tartásával, akár a gépesítés és a biztonság igényeinek háttérbe szorításával is igyekeztek versenyképesek maradni.

A húszas évek elején, a bánya modernizálása és termelésének növelése során merült fel a sodronypálya létesítésének szándéka. Mivel a vasútig történő szállítás költsége nagyjából megegyezett a közvetlen termelési költségekkel, ezért megfelelően nagy anyagszükséglet mellett már nyereséges vállalkozást lehetett erre építeni. A bánya maga nem termelt annyi hasznos, amiből fel lehetett volna építeni a sodronypályát, így egy önálló részvénytársaság jött létre a pálya építésére és üzemeltetésére.

Bár a bányanyitás és a művelés elindítása nem volt elképzelhető szakképzett, jórészt külföldről hozott munkaerő nélkül, a munkások tömege a helyi földművesek közül került ki. A Váci Hírlap 1931. október 4-i beszámolója szerint: „A bányamunkások egy része nem dolgozik egész évben lent a bányában. Hacsak mód van rá, elkerülik. Így van ez Kosdon is. Tavasszal, amikor a mezei munkák megkezdődnek, mindegyik igyekszik mezei munkába állni, s itt dolgoznak késő őszig. Ilyenkor, amikor már többen kezdenek bányamunkára jelentkezni, mindenki otthagyja a mezei munkát, s igyekszik munkát kapni a bányában, nehogy télre kereset nélkül maradjon.” Közvetett számítások szerint a kosdi szénbányában remélhető bérek nyáron alatta maradtak a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén az átlagos, ellátás nélküli, férfi napszám költségének, telente viszont meghaladták azt. Tehát nem véletlen, hogy a bányamunkások a veszélyes földalatti munka helyett, ha csak lehetett, inkább a mezőgazdasági napszámot választották. Mindezt tovább terhelték a bánya rendszeresen visszatérő fizetési gondjai is.

A francia érdekeltségű bányatársaság az 1920-as évek elején fellendülő kitermelést nem volt képes fokozni, mert a földtani adottságok nem tették lehetővé újabb, nagyobb hozamú mezők megnyitását. Ez önmagában is megpecsételte volna a bánya sorsát, legfeljebb még néhány évig, esetleg egy évtizedig maradhatott volna művelésben. A termelés fokozásának másik gátja a vízbetörés veszélye volt. Az 1907-es, emberéletet nem követelő elöntés már megmutatta, hogy nem lehet büntetlenül próbálkozni a Naszály-hegy triász mészkövéből feltörő karsztvíz ellenében. A veszély elkerülése érdekében a vízveszélyes szint fölél kényszerült a művelés, hátrahagyva értékes szénmezőket.

A kősd Anna-akna a Hangya Szövetkezet húszas évekbeli képeslapján

Ezek a korlátok pengeélre állították a bánya üzemeltetését. A tulajdonosok nem kívántak beruházni a távlatok nélküli üzembe, mely nyereséget termelni képtelen volt. 1928-ban hosszú hónapokig tartó leállásra kötelezte a bányászati hatóság az üzemet, míg meg nem nyitották a szellőztetést biztosító légaknát. Az újraindulás sem hozott megoldást, a berendezések elégtelen volta nehezítette a járatok víztelenítését, s egy korábbi bányamérnök, Ország János szerint rablógazdálkodás indult el. Elkezdtek kima-zsolázni, kihordatni a legjobb teleprészeket. Ennek során indult el az a végzetes vágathajtás, ami a fokozott vízveszélynek kitett, mélyen fekvő szénmező kitermelését célozta meg.

1931. szeptember 28-án az esti műszakváltás előtt végzett robbantás anyagát termelte ki egy kilencfős csoport. A termelés helyszínét egy szűk, lejtős járat, az ún. „ereszke” kötötte össze egy néhány méterrel magasabban húzódó vágattal. A hirtelen, nagy robajjal betörő víz ezen keresztül öntötte el a művelési helyszínt. A lent tartózkodók közül csak a 3 csillásnak volt esélye menekülni, egyiküket „kidobta” a víz, a másik kettő a drótkötelekbe kapaszkodva menekült meg. Hat bányász halt meg, s a szerencsétlenséget túlélők egyike is belehalt az itt szerzett traumába. (Neveik: Dóczi István, Dóczi József, Farkas Jenő, Fehér Pál, ifj. Kovács János, Nerpl Mihály és Toman Ferenc.)

A bánya víztelenítése olyan magas költséget jelentett volna, amit nem tudtak és nem is akartak befektetni a tulajdonosok, s így a bányászok holttesteinek kiemelését sem tudták megoldani. 1931 novemberében újabb haláleset is terhelte a történeteket. Meghalt Louis Loucheur, aki a tulajdonosi tanács vezetőjeként még fontolgatta az üzem újraindítását. A Váci Kőszénbánya társulat egyelőre nem ismert módon szűnt meg. A terület kutatási lehetőségét a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. szerezte meg, az a cég, amelyik már korábban is felvásárolta a Naszály-hegy és így a bánya körüli koncessziós jogokat. Tervezett ugyan újabb kutatásokat, de azoktól elállt és 1934-ben végleg lemondott a bánya újraindításáról. A Püspöki Uradalom területén álló épületeket, beleértve az aknát is, elbontották. Ma egy, az évfordulóra megújuló emlékmű, néhány egykori bányászlakás és a sodronypálya oszlopainak alapkövei emlékeztetnek az egykori kőszénbányára.

Pataki Zsolt

A XXIX. Honismereti Akadémia szekcióüléseinek összefoglalói

Az idén Nagykorörsön rendezett Honismereti Akadémia előadásai és programja a népdal, népzene, néptánc, hagyomány és honismeret témakörben valósult meg. A korábbi évek gyakorlatának megfelelően az előadások sorát szerda délután a szekcióülések követték, melyeken a résztvevők kötetlen beszélgetés során foglalkoztak a szekció témakörével, cseréltek véleményt és gyűjtöttek tapasztalatokat, melyeket saját munkájuk során eredményesen hasznosíthatnak. A továbbiakban a július 6-án megtartott három szekció üléséről adunk rövid összefoglalót a szekcióvezetők tollából.

Népdalgyűjtés, feldolgozás, népzene és egyházi népénekek

Szekciónkban – némi jövés-menéssel – összesen 43 fő vett részt. A mintegy tucatnyi hozzászólásban főként a cím szerinti témákról esett szó, de sok egyébről is. Nem fontossági, hanem elhangzási sorrendben a következőket jegyeztem föl.

Többen is hangsúlyozták a zenei oktatás jelentőségét az óvónőképzésben, amit maga Kodály is igen jelentősnek tartott. E tekintetben ma is példát vehetünk a valamikori egyházi fenntartású óvodák módszereiről.

Valóságos kiselőadás hangzott el *Szomjas-Schiffert György* összehasonlító zenefolklorisztikai munkásságának jelentőségéről, méltatlan félreállítottságának következményeiről.

Földes község zenei hagyományairól is hallottunk beszámolót. Karacs Zsigmond felhívta a figyelmet a kéziratok daloskönyvek zenei kultúrában játszott szerepének fontosságára, most éppen egy ilyen helyi kiadvány megjelentetésén fáradoznak. Egy ilyen kéziratot, a földesi pap fiának népdalgyűjtését már kiadták, ehhez kiegészítő dallamgyűjtésre is szükség volna. A földesi hagyomány fontos része a falubeli Gyönyörű Zsiga által évek óta évről évre megszervezett Kárpát-medencei vőfélytalálkozók autentikus anyaga, ami már DVD-n is hozzáférhető. Az előadó hangsúlyozta, hogy a földesi születésű Karácsony Sándor által kidolgozott cserkész-értékrendben milyen fontos szerepet kapott a népdal, ami manapság egyre inkább kiszorul az ifjúság neveléséből.

A Nyíregyházáról érkezett Tóth Sándor a XIX. században ott született, kevéssé ismert Szénfy Gusztáv tevékenységét ismertette. Petőfi kortársaként magyar és román népzene gyűjtött, meg akarta fejteni a „magyar népdal lényegét”. A szerencsétlen sorsú embernek a magyar népzeneire vonatkozó, Bartókot és Kodályt megelőző elméletét az MTA tudósai nem fogadták el, kortársai belekötöttek, dallamgyűjtéseit nem adták ki, s azok el is veszték. Tóth Sándor ígérte, hogy az összegyűjtött hagyatékból részleteket ad a Honismeret folyóirat számára.

Ezt követően a vallásos népénekek egi előzményeiről és a református egyházi népénekekről hallottunk. Székely Gábor Kriza János és Szomjas-Schiffert fülöpszállási népdalgyűjtéseiről beszélt, valamint arról, hogy a helybéli református kántor – érdekes színfoltként – a zsolnárokat cigányzenével keverte, s ő is fontosnak tartotta a helyi nótáskönyvek feldolgozását, mint például egyik pusztabíró ösének nemrég megjelentetett kéziratát.

A továbbiakban szó esett még az éjjeliőrök órát jelző énekeiről, valamint a nép ajkán született trágár dalok értékes dallamairól, s a búcsús ének tréfás elszólásairól. Hallottunk a Kiskunlacháza melletti Peregén született Volly István helyi gyűjtéseiről, aki Lajtha biztatására az egyházi énekekben található világi dallamokat gyűjtött.

Végezetül Gálné Jáger Márta beszélt a Somogy megyei népzenei kiadványokról, meg arról, hogy zenei képzettség nélkül is lehet népdalt gyűjteni úgy, ha megtanuljuk és továbbadjuk az iskolai nevelés során.

Négy órákor múzeumlátogatásra indultak a szekció résztvevői, így már nem tudtunk megemlékezni Petrás Ince Jánosról, a Klézsén szolgált moldvai csángó papról, akit gyilkosai 125 esztendeje fosztottak meg életétől. A Szeret menti Forrófalván született és Egerben főltszentelt minorita pap, jelentős mennyiségű népdal szövegét jegyezte le, s Kriza Jánost is megelőzve, Rokonföldi néven közölte őket hazai folyóiratokban. Csángó balladái, keservesei dallamát száz esztendő múlva a 110 esztendeje született Domokos Pál Péter gyűjtötte össze a Magyarországra, Baranyába települt csángóktól, hogy aztán Rajeczky Benjammal együtt tegye közzé a *Moldvai csángó népzene* című kiadvány három kötetében. Munkássága azt példázza, hogy népdalt minden körülmények között érdemes gyűjteni, mert ami egy-

szer megvan, azt akár egy évszázad múlva is ki lehet egészíteni, de ami nincs felgyűjtve, az menthetetlenül elvesz.

Összefoglalóan elmondhatjuk a szekcióülés tanulságaként, hogy a honismereti mozgalom munkásainak fontos szerepük lehet a helyi jelentőségű zenei hagyományok felkutatásában és közkinccsá tételében, valamint az ifjúság zenei kultúrájának alapozásában.

Halász Péter

Ének-zeneoktatás, népzene és néptánc oktatás az óvodától az egyetemig

A szekció programját Tóth Guttman Emese kolozsvári zenetanár, a Romániai Magyar Dalosszövetség elnökének előadása nyitotta meg, melyben a Dalosszövetség, mint értékvédelmi emyőszervezet működését vázolta fel. Nemcsak a zene és kóruskultúra, hanem más értékek gondozását és védelmét is szorgalmazta. A Bartók-Kodály-i örökség erdélyi megtartása mellett a helyi tárgyi és szokáskultúra, a hagyományápolás szintén a vállalt területek közé tartozik. A színes vetített előadás számos értékes történelmi adalékkal is szolgált és betekintést engedett a mai Erdély kórusmozgalmainak világába.

Ózd városának erdélyi kapcsolatairól hallhattunk részletes beszámolót egy helyi résztvevőtől. A nemzetközi kapcsolatok kialakításának és ápolásának fontosságát több hozzászóló is kiemelte, és kisebb vita alakult ki a hallásfejlesztés lehetőségeiről a mai zenei nevelés körülményei és korlátai között. Szabadi Mihály a mai pedagógusok hiányos ismereteiben látja annak okát, hogy a hallgatók, a jövő tanárai, pedagógusai nem mindig mozdulnak a tiszta művészet irányába. Segíteni kell őket a jó és a szép felfedezésének útján és ebben az oktatók felelőssége hatalmas. Több szó esett a korszerű szakmai tanácsadás és ellenőrzési rendszer fontosságáról, illetve annak hiányosságairól (Martonyi Rezes Mária). Nagy Tiborné Nyári Ágnes a magyarpolányi Kodály tábor munkájáról számolt be, miközben hangsúlyozta a gyermekjátékok, ritmusjátékok és a néptánc fontosságát, valamint a közművelődés általános rendjének biztosítását kérte. A zenetanárok megszólítása érdekében országos vitafórumot javasolt a Kodály-i gondolat mentén: „A gyermeknek a legjobb is éppen csak elég”. Csatlakozva ehhez többen megállapították, hogy a „szeretni kell a gyermeket” imperatívusza csak akkor érvényesülhet igazán, ha a vezetők is vallják a „tisztá forrás” keresésének fontosságát és tesznek is érte. Az egyenlő oldalú háromszög mintájára a tanár–tantárgy–tanuló (T–T–T) viszonyrendszerének kiegyensúlyozott és arányos eloszlásban kell megvalósulnia (Kocsis Livia, Tóth Guttman Emese). Dr. Kovács Istvánné, Domokos Pál Péter egykori tanítványa a jövőképe kialakításának fontosságát vázolva kiemelte a közös éneklésben rejlő lehetőségeket a családi alkalmakkor. Felvetődött egy levéltáros kollega hozzászólásában, hogy mit kap mindebből az utókór, illetve mennyire támaszkodunk az előttünk járókra? Szerinte a helytörténeti kutatások folyamatos ébrentartásának igénye nélkül a tradíció már nem lesz élő. Hetényi György mezőkovácsházi kollega *Az összmagyarság, kultúra napján* című versét olvasta fel.

Összegzésként elhangzott a más hasonló társaságokkal és közművelődési társszervezetekkel való kapcsolattartás fontossága, valamint a történelmi egyházakkal való szorosabb együttműködés gondolata. A művészeti oktatás arányának növelése heti vagy havi bontásban ugyanis nagyon függhet ettől, hiszen a döntéshozókat segíteni kell. A lehetőség adott, a felelősség közös. A jövő érdekében ma kell sokaknak jól cselekedni és mindig helyesen határozni. Végül a szekció egy Zárónyilatkozat elfogadására tett javaslatot a konferencia plénumának.

A szekció programja „kihelyezett” tárlatvezetéssel zárult. Hartyányi Mária nagykorösi zenetanár értékes és a tágabb érdeklődők számára eddig számos újdonságot bemutató kiállítást szervezett, melyet a szekcióülés végén tekinthetünk meg. A korabeli fénykép és dokumentum gyűjtemény Kodály Zoltán nagykorösi kapcsolatairól és látogatóisairól jól illusztrálta a Tanítóképző 1939-es centenáriumi ünnepségeinek egykori hangulatát. A tárlatnak a közeli Arany János Múzeum adott helyet.

Dávid István

Népdal-, népzene- és néptánc-hagyomány napjainkban

28 fő vett részt a megbeszélésen, ebből 17 hozzászólás volt. Gondolatébresztésként beszámoltam Nagykorös hagyományápolásáról. Elmondtam, hogy már az óvodákban is folytatnak hagyományápolást. A népdalok, a népi gyermekjátékok mellett több óvodában tanítanak néptáncot, népszokást (pl. lakodalmas játék, szüreti multságok stb.). Az általános- és középiskolákban és a főiskolán magas színvonalon zajlik a népdaltanítás, van olyan általános iskola, ahol néptáncoktatás is van. (A jó színvonalú népdaltanítást a megyei és országos versenyeredményekre alapozom.) A kulturális központ is fenntart egy gyermek-néptánc csoportot, ahol óvodások, kisiskolások ismerkednek a hagyománnyal. Szintén a

kulturális központ égisze alatt működik a 38 éves népdalkör. Itt a nyugdíjas korosztály ápolja a hagyományt.

Itt nálunk, – de talán országszerte – a fiatal felnőttek vesznek részt legkevésbé ebben a munkában. Véleményem szerint ma már elfogadott tény a hagyományörzés fontossága. Erről meggyőzni nem kell senkit, főleg a döntéshozók közül. Amire a figyelmet jobban rá kellene irányítani, az a módszer. Hogyan lehetne több ember bevonni, aktivizálni?

A hozzászólások közül egy vajdasági vélemény: Jól működik náluk a hagyományörzés. Kiemelte, hogy sok kiadvánnyal, szóróanyaggal gazdagítják a repertoárt, ötleteket adnak a munkához. Hangsúlyozta a pályázatok fontosságát! Többen egyetértettek a pályázások létjogosultságával, még akkor is ha ez néha sok nehézséggel jár.

Erdélyből, Marosvásárhelyről a hozzászóló arról beszélt, hogy a néptáncitanítás rendben van, de a népdaltanítás ügye nincs eléggé fókuszban, – legalábbis véleménye szerint. A szekcióból válaszoltak is azonnal problémára: Használják ki a kormány által szorgalmazott diák cserenyaralásokat! Ez annál inkább is lényeges, mert elsősorban a gyermekeket kell (és könnyebb) nevelni, „beoltani” a népzene szeretetére.

Jól működő táncsoportról hallhattunk Nádudvarról. Ez az együttes 60 éves. A vezető szerint az a titkuk, hogy jó kapcsolatot ápolnak a szülőkkel, a családokkal. Ha a szülőket megnyerték, szívesen engedik a gyermekeket olyan együttesbe, ahol jól működik a közösség, felfrissülhetnek testileg-lelkileg, élvezhetik a szereplés sikerét. Körmendről is szép példát hallottunk. A táncsoport tagjai közül nevelnek ki táncoktatókat. Ők járnak vissza az iskolába és a táncsoportba tanítani.

Többen említették a vezető karizmatikus egyéniségének nagy szerepét, valamint a jó humor is vonzó erő a mai gyerekek, felnőttek egyaránt.

Problémát nem oldottunk meg, de tanulságos és inspiráló volt ez a beszélgetés. Új kedvet, lendületet kaptunk egymástól a további munkához.

Kis Istvánné

In memoriam

Cseke László utolsó hajóútja

Az Örök Hazába hajózott Cseke László, a Szent György Lovagrend örökös kancellárja, Visegrád diszpolgára, a mi Laci bácsink.

A rendszerváltás után újraélesztette a Szent György Lovagrendet. Egyik feladatának tekintette, hogy a határon túli tanárok számára olyan nyári továbbképzést nyújtson, mely szellemi fegyvereket biztosít számukra. Laci bácsi csöndesen, mosolyogva, szinte láthatatlanul irányította e nyári egyetemeket.

Felmenői között mindkét ágon találunk ügyvédek, református lelkészeket és pedagógusokat. 1926. július 6-án Hajdúszoboszlón született. A szülővárosi tanulmányok után a Sárospataki Református Tanítóképző következett (1940–44), ám az orosz megszállás miatt Debrecenben diplomázott (1944–45). Történelmi szaktanári végzettségét a Szegedi Főiskolán szerezte meg. Tahitófaluban kezdte pedagógusi pályáját (1949–53), majd a visegrádi iskola igazgatója lett (1953–1961). Megvalósította az iskola bővítését. Újabb életcélja lett Visegrád idegenforgalmának megszervezése. A Dunakanyar Intézőbizottságának titkáráként, másodállásban a Pest Megyei Idegenforgalmi Hivatalnál dolgozott. Szakképesítést szerezve, a visegrádi kirendeltség (1961–86) alkalmazottjaként ment nyugdíjba 1990-ben. De a tétlenséget ezután sem ismerte.

A kezdetektől fogva sokat írt, sorra jelentek meg útikönyvei. A Visegrád öt kiadást ért meg (1958–75). A Dunakanyar négy ízben látott napvilágot (1972–82). Megírta az Észak-Magyarország c. útikönyvet, majd ennek a területnek fürdőit és gyógyfürdőit mutatta be egy önálló kötetben. A Magyarország útikönyv társszerzője volt, mely négy kiadást ért meg (1968–75). Filmforgatókönyv-írói és tárrendezői tevékenysége szintén jelentős (A Duna hajlatában, A Hableányon Pest-Budától Párizsig, Evezővel Európán át).

Visegrádon hunyt el július 15-én családja körében. Majd egy hétre rá búcsúztunk tőle a helyi temetőben. Utolsó útjára – bízást mondhatjuk el – az egész Kárpát-medence elkísérte. Sirját elsősorban rend-

társai álltak körül. Utolsó kívánsága szerint, gyászistentiszteletét Takaró András, a református egyház délpesti esperese tartotta, aki szintén a lovagrend tagja. – „*Uram, Te voltál hajlékunk nemzedékről nemzedékre*” (90. zsoltár, 1) – kezdte Igével a lelkipásztor. Ez Cseke László életére is vonatkozott, hiszen naponta olvasta a Bibliát, hogy útmutatást nyerjen.

Letelt a kiszabott út, hazahívták őt. Rá vonatkoztatható az Ige, mely szerint, a „*nemes harcot meg-harcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam, végeztetre eltétetett nekem az igazság koronája*” (2Tím 4:7-8). „*S közel a véghez / (...) / a túlsó partot látó révülésben / a »Készen vagy?« -ra ezt felelni: – Készen!*” (Áprily Lajos: Kérés az öregséghez). Idézte a költőt, aki szintén Visegrádon nyugszik. Őt nem érte váratlanul a halál. Felkészült az utolsó útra, betelve az élettel, amint ezt rendtársa, Papp János színművész is tanúsította. Tudta honnan jött, hol tart, hová megy. Széchenyi István intelmét követte. „*Sokat tenni, s keveset látszani, előállni, s mégis másnak engedni az elsőséget; legtöbbet áldozni, s legkisebb köszönetet se várni; szívben hordani a honért buzgó vért, s ne csak ajkon pengetni a hiú szót!*” Így élt és most üzeni: „*Egy volt közös, szent vigaszunk / A LÉLEK ÉL: találkozunk!*” (Arany János: Juliska sírkövére)

„*Egy dekadens, hitetlen világban, mert hinni egy tekintélyét visszanyerő Magyarországon – folytatta az esperes –, egy megtartó Európában. Álmodni, mert egy álmotlan korban, 1977-ben végigjárta Széchenyi Ödön útját Budapesttől Párizsig. Tíz év múlva Rotterdamtól Budapestig hajózott. Nem öncélúan. Európának üzent vele. Kutatta, ismerte a múltat, káprázatos tudással rendelkezett. Sokat tanulhattunk tőle. Körülötte rend volt. Vallotta: szolgál a Rendet, a Rend szolgál téged!*”

Amikor Visegrád diszpolgárává avatták, a református gyülekezet számára kért telket, hogy templomot építhessenek. Ezért anyagi áldozatot is vállalt. Soha nem hiányzott az istentiszteleteken. Református tanítóként nyitott volt az ökumené felé. Vallotta, az aklok különböznek, de a Pásztor egy. Ezt igazolta Kalász István kanonok, esperes-plébános is, amikor búcsúzva tőle, köszönetet mondott nagyvonalúságáért és segítségért.

A Szent György Lovagrend működését tizenegyen indították újra a közjó, a karitás és példás életmód jegyében. Ma már magához öleli az elszakított országrészekben élő magyarságot is. „*Immáron nélkülük, de akaratához híven, Isten dicsőségére és népünk szolgálatára kell működünk. Éljetek meg, folytassátok álma! Köszönjük őt!*” – fejezte be méltó búcsúztatóját Takaró András.

Abonyi Géza polgármester szerint, Cseke László a szakrális főváros, Visegrád szellemi-történelmi hagyományainak zászlóvivője volt. Maradandó alkotásai közül, fő műve, a *Visegrád* címet viselő almanach zárta le földi pályafutását. Ez a legszebb magyarországi helytörténeti kiadvány. Búcsúnk fizikai valójától, szellemi örökségét vesszük magunkkal. Üzenete, annyit tenni és küzdeni, amennyit ő tett.

Széchenyi nyomába szerettél volna még hajózni, le az Al-Dunáig. Ez már nem adatott meg Neked, Laci bácsi! Érted Kháron ladikja érkezett meg, és Te bátran, mosolyogva fölszálltál rá, hiszen munkádat elvégezted. Intetted nekünk és eltűntél a Styx kanyarulataiban. Köszönjük, hogy ismerhettünk! Isten Vele!

Balassa Zoltán

Sereg József (1928–2011)

2011. május 3-án eltávozott a Heves megyei honismeret és helytörténetírás egyik neves képviselője. Életének 83. évében Gyöngyösön elhunyt dr. Sereg József nyugalmazott középiskolai igazgató, helytörténész.

1928. augusztus 8-án született Tiszadobon, ahol szülei cselédek voltak gróf Andrássy Mihály uradalmában. Az elemi iskolát szülőfalujában, a gimnáziumot Nyíregyházán és Miskolcon végezte. Eredetileg papi pályára készült, de megváltoztatta szándékát. 1948-ban beiratkozott a budapesti tudományegyetemre, ahol 1953-ban magyar-történelem szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. Ezt követően 1953–1955 között a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében dolgozott. Innen kikerülve 1955-től 1958-ig a hatvani Bajza József Gimnáziumban oktatott. 1958-ban kinevezték a gyöngyösi Vak Bottyán János Gimnázium igazgatójának, időközben az iskola neve Vak Bottyán János Gimnázium és Szakközépiskolára változott. Átszervezés során az iskola profilja átalakult, ezért 1970-ben igazgatóként megszervezte a helyi Vak Bottyán Ipari Szakközépiskolát. Az intézmény élén

1980-ig Sereg József állt. Ebben az évben megyei középiskolai nevelési szakfelügyelőnek nevezték ki, s ezt a feladatot haláláig ellátta, időközben címzetes igazgató is lett.

1958-tól felújította, szerkesztette és kiadta a nagy múltú iskolai évkönyvet. Alapításától szerkesztőségi tagja volt a Hevesi Művelődés című folyóiratnak és a Hevesi Szemle szerkesztőbizottságának, 1973-tól 1984-ig. Oktató-nevelő munkáján kívül említésre méltó pedagógiai szakírói tevékenységet fejtett ki, különös tekintettel a szakközépiskolák módszertani kérdéseire. Irodalmi munkásságának legfontosabb területe mégis a helytörténetírás volt. Kezdetben a népi demokratikus forradalom (1944–1948) gyöngyösi kérdésével foglalkozott. E témakörből készítette doktori értekezését, amelyet 1966-ban védett meg. Dolgozatát később tovább bővítette és 1971-ben könyv alakban kiadta „Gyöngyös a szocializmus útján” címmel.

Történelmi publikációi Gyöngyös történetének egyes csomópontjaihoz kapcsolódtak. Írásaiban foglalkozott a Dózsa-féle parasztháború helyi eseményeivel, a II. Rákóczi Ferenc vezette függetlenségi küzdelemmel, különös tekintettel Vak Bottyánra, a neves kuruc vezérre, akinek hamvai a gyöngyösi ferences templom kriptájában nyugszanak. Nem került el figyelmét Gyöngyös 1848–1849 közötti története sem, elsősorban Török Ignác aradi vitéze, aki a gyöngyösi gimnázium tanulója volt. Sokat foglalkozott Károlyi Mihály és felesége, gróf Andrássy Katinka életútjával. Károlyi grófnét többször meghívta Gyöngyösre is, sőt felkereste budapesti otthonában, ahol forrásértékű riportot készített vele. Vizsgálta az 1919-es kommun helyi eseményeit is. Életének utolsó évében megszerkesztette a Vak Bottyán emlékkönyvet, melynek kiadását már nem érthette meg.

Aktív társadalmi életet élt. 1958-tól tagja volt Gyöngyös város tanácsának. Dolgozott a Magyar Pedagógiai Társaság Neveléstörténeti Szekciójában. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak és a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak, valamint Gyöngyös Város Barátai Körének. Munkássága elismeréseként 1957-ben megkapta az Oktatásügy Kiváló dolgozója, 1972-ben a Kiváló tanár címet. Gyöngyös a Pro Civitate díjra két alkalommal is érdemesnek találta, így dr. Sereg József kétszeres díszpolgára a városnak.

Halálával nagy veszteség érte a helytörténetírást és a helyi közéletet. Emlékét kegyelettel megőrizük.

Szecső Károly

Búcsú Tóth Ferentől (1926–2011)

2011. július 17-én, 85 évesen távozott el Tóth Ferenc közművelődési szakember, ny. megyei főtanácsos, Pomáz szülöttje, a „Pomázért” kitüntetés tulajdonosa, a hajdani járási székhely, a mai város történetének kutatója és napjainak megőrkítője, a Pest Megyei Érdy János Honismereti Egyesület alapító tagja, a TIT tiszteletbeli tagja.

1950-ben, a tanácsok megalakulásakor lett a Pesti Központi Könyvtár vezetője, feladata volt Pest megye községi, városi könyvtárainak létrehozása. Két év múlva már a Pest Megyei Könyvtár igazgatóhelyetteseként a járási könyvtárak kiépítését szorgalmazta. Egykori és későbbi munkatársai egyaránt dicsérték szakmai felkészültségét, baráti segítőkészségét. Évekig eredményesen vezette a Szentendrei Járási Könyvtárat, ennek elismeréseként 1962-ben a Pest Megyei Tanács könyvtárügyi főelőadójának nevezték ki. A hatósági feladatok mellett is megmaradt igazi könyvtárosnak, szívén viselte a könyvtárosok ügyeit-bajait. Vörös Gézával együtt sokat tett a helyi és a járási könyvtárak fejlesztéséért, a megyei könyvtár segítéséért, a könyvtárosok szakmai továbbképzéséért, az író-olvasó találkozókért. Tárogatta a *Pest Megyei Könyvtáros* c. periodika kiadását, az iskolai könyvtárak állománygyarapítását.

A könyvtári munka mellett a néprfront és a levéltár irányításával a helytörténeti, honismereti tevékenységet is segítette. Krisán Miklóssal, Lakatos Ernővel, majd Egey Tiborral közösen tervezték a krónikairó- és helytörténeti pályázatok kiírását és értékelését. Tanácsait, javaslatait később a Néprfront Honismereti Bizottságának megszűnése után a megalakult Honismereti Egyesület vezetői is elfogadták. Nyugdíjazása után intenzív levéltári kutatással folytatta Pomáz történeti forrásainak feldolgozását. Sorra jelentek meg önálló munkái, mint pl. *Pomáz történetének forrásai I–III.* (1994 és 2001), *Pomázi Polgár 1992–2001 Repertórium* (2002), illetve különböző kiadványokban tanulmányai, mint pl. *Pomáz Természeti kincseink, történelmünk, kulturális örökségünk* (2001). A két évtizede megjelenő *Pomázi Polgár* című havilapban rendszeresen publikálta helytörténeti, honismereti témájú írásait.

A Művelődési Központ és Könyvtár által szervezett *Honismereti Klubban* számos helytörténeti és módszertani témájú előadást, vetítést tartott. Fontosnak ítélte a gyerekek szülőföld iránti szeretetének kialakítását és állandó fejlesztését. Ezt azért is tekintette szívügyének, mert ő is Pomázon született és élt, haláláig a szülőföld- és a hazaszeretet példáját nyújtotta. Munkáját nagyban segítették a klub lelkes tagjai. Az ezredfordulótól évente megrendezték a pomázi három általános iskola tanulóinak *Sashegyi Sándor Emlékére* kiírt, többfordulós helytörténeti vetélkedőjét. Ezek rendezésében, a résztvevők felkészítésében a zsűri elnökeként is részt vett. Rendszeresen tartottak közreműködésével honismereti táborot a helyi iskolák tanulóinak nyaranta egy-egy hétig.

Halála a városnak, a honismereti mozgalomnak egyaránt nagy veszteség. Emlékének megőrkítéséről közösen gondoskodunk.

Szabó Imre

Molnár István (1924–2011)

Egyik legjelesebb helytörténészét gyászolja a Jászság. Molnár István Jászságért-díjas kutató 87 éves korában elhunyt. Pista bácsi Jásztelek szülőtte, annak kiterjedt tanyavilágában, a jászakóhalmi-jászapáti hármashatárnál állott a tanyájuk. A határ faluval ellentétes végében volt valamikor Fügedhalma község, melynek közelében állt a róla elnevezett Fügedhalmi-Sziki Klebelsberg Iskola. Innét került 1938-ban különbözeti vizsgával a jászberényi polgári iskola 3. osztályába, majd a városban lévő tanítóképzőbe, ahol 1945-ben végzett színjelesen.

1945 szeptemberében a tanyájukhoz közeli jászapáti Pethes-dűlői vándoriskolában tanított, de már a következő évben bekerült a belterületi iskolába. Időközben megnősült és hatévi apáti oktató munka után kérte áthelyezését felesége falujába, Jászszentandrásra. Itt élte le egész életét 1952-től haláláig, miközben folyton képezte magát, számtalan képesítést szerzett. 1957-ben az iskola igazgatójává nevezték ki és három évtizeden át töltötte be ezt a tisztséget. A szentandrasi évtizedek alatt sokféle társadalmi pozíciót vállalt, arra is volt gondja, hogy az Aba-Novák freskókkal ékesített templomot az Országos Műemléki Felügyelőség műemlék jellegű építménnyé nyilvánítsa. Több mint negyedszázadon át vezette az Öreg Kakasok Klubját, melyben a község idős férfijaival a számtalan kellemesen eltöltött órán túl összegyűjtötte a második világháborúban elhunytak névsorát, mely rákerült az új emlékműre.

Korán kapcsolatba került a honismereti mozgalommal, amikor az a mai formájában még nem is létezett. 1946 óta gyűjtötte a paraszti hagyományokat, s számtalan helyen publikált, cikkei, könyvei jelentek meg. Abban az időben még élt a *péndzsom*, a bandázás, melynek emlékanyagát összegyűjtötte és Muharay Elemér segítségével, aki szintén a jászsági tanyavilág szülőtte volt, közreadta. Ez a téma megjelent a jászberényi városi könyvtár egyik évkönyvében is, majd a jászberényi Jász Múzeum sorozatában is. Az ötvenes években országos szinten is bemutatták az általa gyűjtött népzenei anyagot. Önkéntes gyűjtőpályázatai megtalálhatók a jászberényi és szolnoki múzeumokban és a Népajzi Múzeumban, hatalmas mennyiségű írást alkotott hat évtized alatt. Kiemelkedő munkája a helyi szólások és közmondások gyűjteménye. A felnőttek játékaival mellett összegyűjtötte a gyerekekjátékokat is. Utolsó könyve halála előtt egy-két hónappal jelent meg, szinte életműve összegzéseként *Jászszentandrás históriája és népelete* címmel.

Számtalan kitüntetés tulajdonosa volt, pedagógusi munkája elismeréseként is, de helytörténészként is megkapta a Csete Balázs Emlékplakettet, a Sebestyén Gyula Emlékérmét, majd a Jász-Nagykun-Szolnok Megyeért Díjat. Legbüszkébb a Jászságért Díjra – a jászok Nobel-díjára volt. Nem véletlen, hogy temetésén – ahol ott volt a Jászság apraja-nagyja – éppen a Jászok Egyesületének alapító ügyvivője, dr. Dobos László méltatta munkásságát és emberi nagyságát. Én magam is egyik mesteremnek tekintem, úgyis, mint rokonomat, a szomszéd tanya hajdani lakóját, de úgyis, mint a Jászság egyik legrégibbi honismereti kutatóját, akihez mindig bármilyen problémával lehetett fordulni. Miután 1998-ban megövezve és gyermekei más településeken laktak, a szentandrasi ház a Jászság szellemi műhelyévé vált, ahol kvaterkázás közben mindent meg lehetett vitatni, még az udvari filagóriát is bővíteni kellett az egyre táguló vendégkör miatt.

Molnár István helytörténeti tevékenysége maradandó nyomot hagyott mind Jászszentandrás, mind az egész Jászság életében. Munkásságát – mi tanítványai – nem feledjük és emlékét megőrizzük.

Fodor István Ferenc

KÖNYVESPOLC

Pécs zenei élete

Zenei napló. Várnai Ferenc 122 írása Pécs város és Baranya megye zeneművészeti múltjáról és 1959 és 2007 közötti zenei eseményeiről. Pécs Európa Kulturális Fővárosa 2010 előestéjére. CD melléklettel. Szerzői kiadás, Pécs, 2009.

Régóta tapasztalom, hogy amikor a Budapest és Pécs között három órán át zakatoló vonat megáll a végállomáson és végre leszállhatok, bármilyen történet előtte, mind érdektelenné válik. Képes vagyok egyetlen perc alatt átértékelni a világot és szebb színben, virágosan látni. Gyakran azt hisszük, hogy országunk egyetlen nagy településből, a fővárosból áll, ám állítom: ez nagy tévedés! Van élet Budapesten túl is, sőt messze tőle, ráadásul ez az élet gyakran szebb, árnyaltabb, kedvesebb, emberközelibb.

Ebben a mediterrán hangulatú és időjárású, szinte mindig napfényes városban él kiskorától fogva dr. Várnai Ferenc népzenekutató, zeneszerző, zenei író. Az egyetemről eltekintve iskoláit is itt végezte. Későbbi munkái, munkahelyei is ide, illetve a környékhez kötöttek: tanított, kórust vezetett, fűvös zenekart irányított Erdősmezőn, Hidason, Szederkényben, Pécsváradon, Szigetváron és Pécsen. A Magyar Rádió pécsi körzeti stúdiójának is munkatársa, mintegy ezer elkészített műsor köthető a nevéhez.

Várnai Ferenc reneszánsz személyiség. Járatos fő hivatásán, a zenén kívül a történelemben (történelemtanárként is szerzett diplomát), a filozófiában, a hermeneutikában és az utóbbi időben a borkészítésben is. Szenvedélye a zenei ismeretterjesztés, számtalan előadást tartott nemcsak népzenei gyűjtései tapasztalatairól, de a klasszikus zene terjesztése érdekében is. Mint szűkebb pátriájához – de egész hazájához – hű, érte felelős író, a nyomtatott sajtót sem kerülte el, írásai rendszeresen jelentek meg különféle fórumokon.

Most, nem sokkal azután hogy betöltötte a mindenkori számadásra sarkalló 70. évét, gyűjteményben adta közre alkotó munkásságának legfontosabb darabjait. Interjúk, kritikák, ismertetések és zenei szakíráskor sora olvasható a kötetben 1959-től közel napjainkig. Nemcsak Várnai Ferencről, az ő működéséről szól ez a könyv, hanem korrajz is: megmutatja, mire és hogyan figyeltünk egykor, s hogyan változott, alakult ez az idő folyamán. Másként írt a közíró 1960-ban, mint 2006-ban. Ám Várnai írásainak íve töretlen: igazmondó, a szépre és a jóra figyelő, erőt adó, biztató mindvégig. Érdekes olvasmány pl. az 1968-ban papírra vetett kis ismertetés, amelyben a második gimnazista Jandó Jenőre felfigyel egy növendék-hangversenyen. Ismerteti a környéken mindig is szép számmal jelenlévő kórusokat, fűvös zenekarokat is.

De találhatunk itt könyv- és zenemű-ismertetéseket, valamint Liszt, Bartók, Benjamin Britten, majd később Andor Ilona és mások pécsi kötődéseiről szóló írásokat is. Írásokat találunk az általa elindított megyei zenei események nagy részéről: a Siklósi Fűvöszenei Fesztiválról,

a Mohácsi Országos Népdaléneklési Versenyről, de ide tartozik a Komló Gyermekkorú Fesztivál is.

Várnai Ferenc életében és munkásságában rendkívül jelentős szerepe van a népzeneének. Mint kutató számos felvétel, gyűjtött dalok sokasága tanúskodik erről, ám mint népzenei versenyek szervezője, zsűrije is szerepelt az évtizedek folyamán. Ezekről, s a környéken lezajlott egyéb népzenei találkozókra is olvashatunk.

Jelentős még a zenei tárgyú szakkikkek sora, amelyek különféle konferenciákon hangzottak el. Ír Schneider Lajos népzenekutatóról, Berze Nagy János néprajzkutatóról, a XIX. század hegedűvirtuózáról, Rózsavölgyi Márkól, de Siklós zenei múltjáról is.

A kötet melléklete egy 34 zenei részletet tartalmazó CD, a felvételek kapcsolódnak a leírtakhoz. Tehát úgy lehet olvasni a korábban készült kritikát, hogy közben ott vagyunk képzeletben az eseményen, halljuk, amiről szó van.

Várnai Ferenc munkássága így egybegyűjtve is érdekes olvasmány.

Ahogy kezdtem: figyeljünk a magyar vidékre is, több ott az érték, mint azt sokan hiszik!

Fehér Anikó

SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN:

Közép-európai szöttek.

Kisebbség és kultúra – határon innen és túl

Dr. Székely András Bertalan művelődésszociológus, a magyarságtudomány tudós művelője *Közép-európai szöttek* című könyvében az 1920-ban elszakított területek magyar nemzetiségeivel és a hazánkban élő kisebbségek mai helyzetével foglalkozik. Könyvében az „Előjáró beszéd” után négy tematikai egységbe sorolja mintegy ötven írás: esszé, előadás hazai és külföldi kiállításokon, ünnepségeken tartott beszédek és életút-interjú szövege található. A gazdag és változatos témafeldolgozások többsége a magyarság és az együtt élő népek sorsközösségével foglalkozik, megjelenítve benne a Duna menti népek értékrendjét, kulturális örökségét, az időben és térben változó interetnikus kapcsolatokat is. Elemző írásában a történelmi előzményeket, a demográfiai és etnikai folyamatokat is felvázolja, rámutatva azokra a társadalmi-gazdasági és geopolitikai tényezőkre, amelyek a mai állapot kialakulásához vezettek.

A Kárpát-medencében megtelepült magyarság soha sem töltötte ki a hatalmas álló államföldrajzi teret: a honépítés-államalapítás korától együtt élt és egymást kiegészítő (komplementer) gazdasági tevékenységet folytató különböző etnikumokkal. A magyarság kisebbségpolitikája a Szent István-i alapeszmére (más népek, vallások befogadása és tisztelése) épült, amit a középkortól a XIX–XX. század fordulójáig az autonómiák egész sora (pl. az erdélyi szászok, a kunok és jászok területi önrendelkezése, a felvidéki bánya városok német,

szlovák önkormányzatisága, egyházi öngazgatási formák stb.) bizonyít. A békés egymás mellett élés folyamatában időnként az egyes interetnikus terekhez kötődő ellenségeskedéseket a külső erők keltették. A nemzeti ébredés első időszakában a nagyobb területi és kulturális önállóságra törekvő etnikumok még a Magyar Királyság kebelében képzelték el jövőjüket.

Székely András Bertalan, amikor az országon belül élő nemzeti kisebbségek és a határon túli magyarság helyzetelemzésével foglalkozik, a tényfeltárás mellett a trendet, a lehetséges jövőt, a szomszéd népekkel való megbékélés szükségességét, kapcsolataink új alapokra helyezését is megfogalmazza. Új szomszédságpolitikát sürget, s ennek megvalósításért – akár minisztériumi osztályvezetői, akár egyházi vagy civil szerepkörében – maga is tevékenyen munkálkodik. Fontosnak tartja az itthoni és külhoni magyarság összetartozás-tudatának erősítését, a lokális hagyományokból felépülő nemzeti örökségünk védelmét és újratemetését. A globalizáció világában, mint ezt több helyen is hangsúlyozza, a hagyomány (kulturális folyamatosság), a nyelv, az egyház és az iskola az identitás megőrzésének legfontosabb eszköze. Székely András Bertalan gondolatvilágát és tevékenységét a magyarság és az európaiság egysége, népünk szeretete, a velünk együtt élő vagy szomszédos népek megbecsülése és tisztelete jellemzi.

Isaszegi lokálpatriótaként a kötetben külön fejezetet szentel a helyi, tágabban a Gödöllői környéki vonatkozásoknak. „A hely szelleme” címet viselő fejezet tizennégy írása a kisváros sokoldalú bemutatásán túl, részletesen szól a jórészt általa kiépített Kárpát-medencei és lengyel testvérkapcsolatokról, a múltbéli és jelen magyar-magyar és a szomszédsági viszonyainkról, hit, nemzet és kultúra összefüggéseiről.

Etikai alapállása, fontos tartalma mellett, a szabatos és világos fogalmazása, a legjobb írástudóink stílusán pallérozott, közhírhő és élvezetes nyelvezete miatt is jóleső érzés Székely András Bertalan kötetét kézbe vennünk. Léven ő maga is évtizedek óta a Kárpát-medencei honismeret munkása, könyvét a hasonló gondolatíságot közvetítő Honismeret folyóirat olvasói szíves figyelmébe ajánlom.

(Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010.)

Frisnyák Sándor

„Ideki a hegybe felnőtt komlókóró...”

A moldvai csángó-magyarok etnobotanikája

A Magyar Néprajzi Társaság szokások könyvbemutatóinak sorában kiemelkedő esemény zajlott le 2011. május 5-én, amikor is Mihályfi Márta veszprémi muzeológus bemutatta Halász Péter új könyvét, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megjelent *Növények a moldvai magyarok hagyományaiban és mindennapjaiban* címűt. Akik ismerik a szerzőt, tudják róla, hogy önkéntes gyűjtőként szakemberek megbecsülését és elismerését kiváltó, hiányt pótló tudomány, valamint ismeretterjesztő munkák sorozatától gazdagította önismeretünket szolgáló nemzeti bibliográfiánkat. Ma már a Gyimesben él család

lájával, hogy még közvetlenebb kontaktusban lehessen a fő kutatási témáját adó csángósággal.

Mostani könyve sok évtizedes terepmunka és könyvészeti búvárkodás eredménye. Emlékszünk rá, hogy a Ceausescu uralkodása idején milyen erőszakosan igyekeztek gyorsítani a romániai magyarság asszimilációját. Minden módon megpróbálták a magyarországi kutatók Moldvába való kijutását és ottani gyűjtését is akadályozni. Elsősorban a folklórgyűjtést tiltották. Halász Péter ekkortájtban is járt a moldvai magyar falvakban, s a Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíveit dolgozta föl, az archaikus magyar népi tudást igyekezett magnószalagra rögzíteni. Csángó kutatásai eddig is rengeteg új adattal járultak hozzá a moldvai magyarság történetének és kultúrájának jobb megismeréséhez. Munkájának jelentősége éppen abban rejlik, hogy a csángók sok olyan elemét őrizték meg az archaikus magyar népi műveltségnek, amelyek mára más magyar tájakon ismeretlenek, nem gyűjthetők, de nagy valószínűséggel egykor ott is éltek.

Most megjelent könyve tulajdonképpen népi növénytan (etnobotanika), melynek során a szerző bőven kamatoztathatta agrármérnöki alapképesítését. A feldolgozás terjedelménél, átfogó jellegénél és mélységénél fogva alapvető munka e témában. Adattára tartalmazza a moldvai termesztett- és a vadnövények köznépi elnevezését ábécé rendben (tehát nem növénytani rendszerben), de minden esetben megadja a növények rendszertani latin nevét, valamint elterjedését is. Ugyancsak közli időrendi sorrendben azokat a történeti dokumentumokat, amelyekben leírják, vagy akár csak megemlítik a tárgyalt növényféléseket. Az ezekhez fűződő ismeretek, hiedelmek és tevékenységek eddig csak nyelvészeti közleményekben, vagy a gyűjtőket gazdálkodásról, a népi táplálkozásról, esetleg a népszokásokról, a néphitről (eredetmondák, legendák), illetve a népi gyógyászatról szóló tanulmányokban voltak megtalálhatók. Halász Péter mindezek mellett közli azokat a szólásokat, gyermekjátékokat, anekdotákat, meséket, népdalokat és népballadákat, amelyekben a bemutatott növények szerepelnek, s kiter ezeken a növényeknek népi ábrázolására faragásokon, festéseken, himzéseken, szötteken, egyben utal szimbolikus jelentésükre is.

A népi természetismeret része az úgynevezett népi tudásnak, s ha egy-két évtizeddel korábban jelenik meg Halász Péter könyve, nyilván bővebb, több szempontú összességét tudja adni a magyarság hagyományos, elsősorban tapasztalaton alapuló, nem iskolában tanult népi tudásának, amely legutóbbi összessége a néprajztudomány legújabb eredményeit összefoglaló Magyar néprajz VII. kötetének *Népi természetismeret* című fejezetében található (Szabó László alapos munkája). A társadalomlélektan újabb az emberi tudatban – a jobb tájékozódás kedvéért – elkülöníti a mindennapi, a szakmai, az ünnepi és a fölösleges tudást. Az egyes növényekről szóló népi ismereteket azonban – éppen e könyv tanúsága szerint – a skolasztikus kategóriák egyikébe sem lehet besorítani, mert legtöbbször olyan ismeretek fűződnek, amelyek egyszerre racionálisak (empirikusak) és irracionálisak. Ezért is nem közöl táblázatot a szerző, amint írja: „a hagyományos tudás nem rendezhető tudományos szempontok szerint. [...] Ennek a tudásnak nem kategóriái vannak, hanem árnyalatai, fokozatai.” A

csángók növényismeretei között akadnak olyanok, amelyek minden gyakorlati haszon nélkül valók. Például: *A feltekeredő növények mind jobbról halra tekerednek, mert így dicsérik az Istent.* (Ime: a fölösleges tudás. Fölösleges?)

A több mint félezer oldalas könyv számos színes fényképet is közöl a bemutatott növényekről, felhasználásukról. Szerkezetileg hat fejezetből áll, amelyek közül a legfontosabbak a Bevezető tanulmány és az Adattár. Ezeket egészíti ki és mintegy hitelesíti az Irodalom, a Tájnyelvi és köznyelvi növénynevek jegyzéke, A tájszavak magyarázata és a Településnevek című fejezet.

A népkarakterológia eléggé nehezen megfogható, ingoványosnak is nevezhető kutatási terület, hogy ne mondjam: tudomány. Sejtésem szerint azonban Halász Péter ebben a művében is a csángó-magyar néplelek sajátosságainak (Lükő Gábor szavával: *formáinak*) megismerését szolgálja adatainak tömegével, hogy így magunk is gazdagodjunk. Azt a létezés-módot láttatja, ahogyan a moldvai magyar a magától értetődő módon benne él az őt körülvevő természeti világban, ahogyan anyanyelvével, tevékenységével megelégszik, testvérévé fogadja a fákat, növényeket, virágokat, burjánokat. A könyv Kodálytól vett mottója is erre utal: *„Nem elég tudós módjára, anyaggyűjtésszerűen »megismerni« az anyagot, azt »lege artis« feldolgozni, s lélekben talán idegennek maradni tőle. Emberileg is részesévé kell válni a hagyományoknak, s ezzel egy embercsoport lelki életének.”*

A szerző megállapítja, hogy *„A moldvai csángó-magyarok életében sokkal nagyobb jelentősége van a vadon nőtt és a termesztett növényeknek, mint az állatvilágnak. [...] A növények a mindennapi táplálkozást, gyógyítást, az építkezést, a festést, a hiedelmeket és nem utolsósorban a díszítést szolgálják.”* Mivel a termesztett növényekkel kapcsolatos ismeretek főképp a gazdálkodás technikájához tartoznak, ezekről csak nagyvonalakban beszél. Amikor a csángók véleményét olvassuk a vadnövényekről, mintha csak egy modern természetvédőt hallanánk, aki biológiai láncban gondolkodik, és nem ismer hasznos és haszontalan teremtményt. A csángók szerint *„minden burján jó valamitől, de nem tudjuk mitől?”*

A moldvai magyarok természetismerete is romlik a modern idők hatására. (S nem pótolja ezt sem az iskolából, sem a rádióból, sem a televízióból, sem a helyi román értelmiségtől szerzett értesülés.) Ennek első jele, hogy elfelejtik az egyes növények nevét, vagy amikor többféle vadnövényt ugyanazzal a névvel neveznek meg. Gyönyörű régies növényneveink mennek így veszendőbe, mint pl. a *sárga őszvirág, gyertyavirág, hozzám-neérj, csombor*, stb. Gondoljuk csak el, hogy nálunk a nyelvújítás korában művelő előállított növényneveket terjesztettek el, ahelyett, hogy felkutatnák volna a népi elnevezéseket. Moldvában az is előfordul, hogy a növény felhasználása még ismert, eredeti nevét mégis elfelejtették, vagy a románból vett kölcsönszóval nevezik meg. A román-magyar együttélés a gyógynövények felhasználásában is interetnikus hatásokat eredményezett, s érdekes módon itt a cigányok a közvetítők.

„Alapvetően kétféle helyen gyűjtik az étkezésre, gyógyításra vagy egyéb célra szolgáló növényeket: mezőn (erdőn) és a kertekben” – írja a szerző. Szokás volt bizo-

nyos (használható) „burjánokat” betelepíteni a mezőről a kertekbe. Az emberiség ősi gyűjtögető gazdálkodásmódjának elemei a mai vadon nőtt növények gyűjtésében vagy a gyógynövény-gyűjtés gyakorlatában figyelhetők meg. Ehhez a csángóknak ma sem igen kell szerszám, kézzel szedik, esetleg „*facsakával*”, rossz metszőollóval, s tarisznyában, ölben hozzák haza. Halász Péter a gyógynövény-gyűjtéssel kapcsolatos szabályok közül megemlíti a *Szent György nap előtt, pünkösd előtt, Nagybölgasszony napján, napkelete előtt, délben, szótlanul* előírásokat. Kíváncsi volnék rá, hogy ismertek-e a csángók olyan előírást ezzel kapcsolatban, mint Bátyán, hogy gyógynövényt csak olyan nő szedhet, aki „nem virágzik”, vagyis kislány, illetve öregasszony? Ugyancsak érdemes volna kutatni a gyógynövénygyűjtéssel kapcsolatos speciális imádságot vagy ráolvasást.

A vadon termő növényeknek nagy szerepe van a csángók táplálkozásában. Sokféle vadnövényből főznek teát, s a főzetet víz helyett fogyasztják. Táplálkozási rendjükben jelentős szigorítást jelent a böjt, amelynek legáltalánosabban fogyasztott étele a *káposztalé ptyókával*, de szeretik a *szenyörgombát* és a *borcsban főtt kígyóhagymát* is. Salátaként eszik az *erdei salátát*, főzik a *csihánt*. Vértisztítónak tartják a *cikória*, a *padadja* és a *nyúkvirág*ból készült salátát. Az ősszel eltett, télen megfagyott *vadkörte* tavasszal csemegének számított. Több, hajdan emberi tápláléknak használt növény lesüllyedt az állatok takarmányozására használt termények közé.

Mit tartottak arról, hogy honnan lehet megtudni, melyik növény gyógyhatású? Egy jugáni öreg szerint, *„amelyik burjánról a méhek gyűjtjenek, az gyógyításra is jó”*. A lézpediek pedig a tövises, tuskós növények gyógyító hatásáról mondják, hogy *„azok szűrik a bajt”*. A csángók gyógynövény ismerete ma már ott tart, hogy tudnak az egyes növények gyógyhatásáról, de nem tudják, mire jó. Néhány közismert szabály: *„Feredésre minden burján jó. A gyógyteát cukor nélkül kell inni. Füstölésre a szentelt burján hatásosabb.”*

„A gyógynövények hatásmechanizmusának szerves része a mágia, a gyógyító erejükbe vetett hit” – írja a szerző. A csángók szerint a gyógynövény egy évig őrzi meg gyógyító erejét. A gyógytea készítésekor páratlan számú csipet kell a vízbe tenni. Bizonyos burjánokat meghatározott napokon kell szedni hatékonyságuk biztosítása érdekében. A növényeket gyakran használták jövődőlésre, állapotukból előjelként következtettek a termésre. Tiltották a temetői virágok használatát.

Halász Péter részletesen foglalkozik a növények részére vonatkozó ismeretekkel, képzetekkel is. Az *ág* például a szegénységet (ággal fűt, *ágról szakadt* – tesszem hozzá), másrészt a reményt (zöld ág) jelenti. Míg Andrásfalvy sok adatot közölt a Duna melléki magyarság ősi gyümölcsészeti ismereteiről, moldvaiak fájáinak oltásáról, efféle ismeretekben a moldvaiak kevésbé bővelkedtek. Az erdei fák kitermelése és kisipari felhasználása nagy szakértelmet követelt. *„A falopás igen régi és elterjedt népszokás”* – írja némi maliciával a szerző. A fa forgácsából gyógyító hatású fürdővizet készítenek. Itt is ismerik a fanyesés, faültetés holdfázisokhoz fűződő előírásait, illetve tilalmait. Szerepe, jelentése van a fának az álomban és a rontó cselekedetben is. Érdekes történeti mondát őriznek Szent László fájáról. Ez a mon-

da szépen példázza, hogy a moldvai csángómagyarok sorsa a történelem során szorosan összefüggött Magyarországgal. A Molnár Anna balladában szereplő *bulykoszfa* pedig talán a mitológiai világfa. A *bimbó* szónak jónéhány magyar változatát ismerik, s nem vették át a román megfelelőjét.

A fűvel kapcsolatban Halász Péter agrártudományi és néprajzi szempontból egyaránt szakszerű leírását adja a szénamunkáknak. A *háncsból* (fakéregből) feltehetőleg a XIX. században még lószerszámot is készítettek, inség idején pedig megörölték és liszttel keverve kenyérnek sütötték meg. A levél (*lapi*) szőláshasonlatban és népdalokban is szerepel. Az úrnapi sátor gallyainak leveleit orvososágnak használták. És itt megint megjelenik a népi természetvédelem egy hiedelmi megelőző előírásban: „*Ahány lapicskát leszakasztasz, annyi miatyánkot el kell mondanod...*” A *tüske* csángó neve *csipke*. Halásznál a csalíhoz kötötték, de tüként is használták levelek vagy fakéreg összetűzésére.

A növénynek a *virág* a legfeltűnőbb, leginkább észrevehető és talán legjobban számon tartott része. A nő és a virág kapcsolatát fejezi ki, hogy a leányanya gyermekét *virágdzsermeknek* nevezik, a szeplőtelen fogantatás pedig a csángók szerint úgy történt, hogy „*Szűz Mária virágot szagolt a Paradicsomkertben, s abból lett a Jézuska*”. Érdekes, hogy a csángó házak telken a régebbi időkben a virágoskert nem a ház előtt, hanem mögötte pompázott az *űsirózsa*val, *pápporgó*val, *kukónavirág*gal, *szalmavirág*gal, *pillangóvirág*gal, *tángyér*virággal, *botoskával* és még jónéhány szép nevű virággal. A hiedelmek világának számos területén szerepel a virág, mondhatni az emberi élet minden szakaszában meghatározó szerepet kap a fogantatástól a halálig, sőt azután is. Ott van továbbá az ünnepeken, sőt bizonyos ünnepélyességet visz a hétköznapi mozzanataiba. A nagybőjt utolsó előtti hete a *virághét* természetesen tele van a virággal kapcsolatos eseménnyel, szokással. Pusztinán régen *virágvasárnap mátkásodtak, mátkázódtak a házasulandók*. A barkát a moldvai csángók *pimpónak* nevezik. Sok változatban ismerik az anyasorban is elterjedt legendát, miszerint a fűzfát azért áldotta meg Jézus, mert pimpós ágai elrejtették az üldözők elől. A szentelt pimpóhoz sokféle hiedelem kapcsolódik. Még a hamvazószerdai hamut is belőle nyerik. A virág megtalálható a csángók otthonaik falára feszített szőtteseiken, a testükön hordott ruháikra himzett motívumokban. És természetesen folklórukban. A virág legtöbbször a nőt szimbolizálja: *A trunki leányok / Porondi virágok*. Van egy meséjük is a virágszálból vált leányról.

A Hegedűs Lajos által gyűjtött népmesével kapcsolatban a tanulmány végén Halász Péter így vall munkája értelméről: „*Ez a mese – vagy ha úgy tetszik: a gőnjeinkben öröklődött emlék azokat az időkét idézi, amikor az ember még szerves része volt az őt körülvevő világnak, vagy legalább is éltek közöttünk olyanok, akik különös kegyelmi állapotban át tudták lépni azt a válaszfalat, amit az ember bűnbeesését és a paradicsomi állapotokból való kiűzetését követően ön maga emelt, vagy legalább is vont maga és kisebbik testvérei: az állatok és a növények közé. Ennek a falnak az átható réseit keressük ebben a könyvben. Azt, hogy miként próbál a természet-hez közel élő ember átlesni, átkucskálni ezen a korlá-*

ton, amin az éhes és táplálékot kereső, vagy az ilyen-olyan betegségbe esett, s gyógyító fűvek után járó állatok még sokkal könnyebben átjárhatnak.”

Fehér Zoltán

A hetedik évtized elején

Csáky Károly legutóbbi munkáiról

Az alkotókat – így írókat, költőket, pedagógusokat, helytörténészeket, néprajztudósokat – munkásságuk tehete ismertté és elismertté.

Dr. Csáky Károly ismert és elismert alkotó szűkebb hazájában, a Palócöldön, a Felvidéken és Magyarországon is. Az Ipoly mentén élő érdeklődő olvasók folyamatosan várják újabb és újabb írásait, tanulmányait, köteteket. S az alkotó kitartó szorgalommal, buzgalommal szolgálja meg ezt a várankozást. Azon szerzők közé tartozik, akik életfordulóikat is munkával ünneplik, teszik emlékeztetéssé. Így tavaly, életének 60. esztendőjében is három kötete látott napvilágot.

A nagyvilág pitvarai – Egy felvidéki helytörténész és etnográfus vallomásai, tanulmányai, jegyzetei (Mádach-Posonium) című művének előszavában ekként vall munkájáról szerzőnk: „*Itt közzétett írásaim szerény keresztmetszetét adják mindannak, amihez életemben hozzáfogtam, amit élvezgettem. Elsősorban vallani akarok általuk a magam s a nagyvilág kicsi tájainak kapcsolatáról. Emberekről, szokásokról, hagyományokról, szellemi értékekről. A nagyvilágba vezető pitvarokról, szellemi és szakrális terekről.*”

A négy nagyobb fejezetre tagolt (A szülőföld s a tágabb világ vonzásában; Ünnepek és hétköznapi; Kultúránk, sorsunk tükrözőserei; Szülőföldi kapcsolatok) kötet néhány írása a Honismeret olvasóinak ismerős lehet (A felsőzemerédi Ivánka Imre ezredes, történész és emlékiratíró; A Perőcsényi Református Egyházközség presbiteri jegyzőkönyveinek néprajzi vonatkozásai, valamint Garamsalló múltja és jelene), hiszen ezek korábban már megjelentek a folyóiratban, melynek Csáky Károly 1979 óta rendszeres szerzője. Számomra a szemelvénygyűjtemény legfontosabb tanulsága, amit a szerző személyes sorsa, közéleti tevékenysége, életútja, szakmai munkássága gyermekkorától a hatodik évtizedig mindvégig példáz, hogy a szülőföld szeretete nem más, mint a szülőföld iránti hűség, annak felvállalása minden körülmények között.

A másik két kötet egy-egy könyvsorozat részeként, a dunaszerdahelyi Liliom Aurum Könyv- és Lapkiadó Kft. jóvoltából hagyta el a nyomdát. A **Szokrális emlékeink nyomában** című sorozatnak immár a harmadik kötete jelent meg 2010-ben. Az egykori Hont, Nógrád és Esztergom megye településeinek tárgyi egyházi emlékeit (templomok, kápolnák, oltárok, képek, szobrok, feszületek, keresztek, síremlékek, emlékművek, kőoszlopok, képes fák, barlangok, búcsújáró helyek, szentkutak) mutatja be. Az eddig megjelent három kötetben 33 települést vett sorra. A harmadik kötet Bény, Bernecebaráti, Bori, Csallár, Garapáld, Garamkövesd, Ipolyföldemes, Ipolyzécse, Kemence, Kisgyarmat és Szász érdekességeit mutatja be, sok színes, a szerző által készített fotóval. Valószínű, hogy mire írásunk eljut az olvasóhoz,

megjelenik a sorozat újabb 11 települést bemutató negyedik kötete is.

Falumúzeumok, tájházak, néprajzi gyűjtemények az Ipoly és a Garam mentén címmel indított új sorozatában Csáky Károly dokumentálni kívánja a helyileg szervezett és fenntartott gyűjteményeket, annak tudatában, hogy ezek eltérő színvonalúak ugyan, de mindenképpen értékmegőrző szándéktól vezérelve jöttek létre. Ennek első kötetében huszonhárom gyűjteményt mutat be a Palócföldről.

Míg a megszentelt tárgyak elkészülési, állítási helyükön maradtak – jó esetben évszázadokon át –, a hétköznapiok világi emlékei, a használati tárgyak, munkaeszközök, a viselet darabjai szekrényekben, kamrákban, padlásokon porosodtak, mint idejüket múlt „kacatok”. A XX. század elejétől aztán előbb az országos néprajzi gyűjtemények, majd a megyei (Honti Múzeum, Ipoly-ság) és később a járási (Börzsöny Múzeum, Szob) gyűjtési körű múzeumok kezdték el a Börzsöny-vidéken, a Honti- és a Nógrádi-medencében is a népi kultúra tárgyi eszközeinek összegyűjtését és kiállítások történő bemutatását. Hely hiányában a begyűjtött anyagnak viszont csak egy része kerül kiállításra, nagyobb részét raktárakban tárolják.

Az 1960-as évektől kezdve országszerte megnőtt az érdeklődés a hagyományos paraszti gazdálkodás, háztartás, viselet, lakásberendezés tárgyai iránt. Szemfüles gyűjtők vidékünkön is sok tárggyal gyarapították magángyűjteményüket, de megjelentek a műkereskedők is, akik potom pénzért vásárolták fel az elavultnak vélt régiségeket. A huszonnegyedik órában kezdődött el a néprajzi anyag helyi megmentése, falumúzeumokban, tájházakban, faluházakban, néprajzi gyűjteményekben történő elhelyezése és bemutatása. Az Alsó-Ipoly mentén, Nagyborzsönyben az 1970-es években bányászati kiállítás, 1980-ban a helyreállított nagyborzsónyi vízimalom, majd 1984-ben a kemencei tájház néprajzi kiállítása nyílt meg. Az 1980-as évektől mind az Ipoly, mind a Garam vidékén gyarapszik az utóljára az 1990-es évek közepén Liszka József által a szlovákiai községekben, Asztalos István által a Pest megyei településeken leltárba vett kiállítóhelyek száma.

A kötet Apátújfalu község falumúzeumát, Bény kézművesházát és néprajzi gyűjteményét, Bernecebaráti, Dejtár, Garamsalló tájházát, Inármór Szabóné Nagy Margit néprajzi gyűjteményét, Ipolypásztóról a község jeles szülöttének, Zalabai Zsigmondnak szülőházában berendezett falumúzeumot és emlékszobát, Ipolyszakállsólról a Csemadok néprajzi kiállítását mutatja be. Ipolyszalka három gyűjteménnyel – tájház, Halló József néprajzi tárgyai és Zimanné Frastaczk Magdolna szakrális gyűjteményei – szerepel a kötetben. Az olvasó megismerkedhet még Ipolyszecsénke néprajzi gyűjteményével, a szerző szülőfalujának, Kelenyének falumúzeumával, Kemence tájházával, Kémendről Csukáné Klimó Mária néprajzi gyűjteményével, Nagycsalomja falumúzeumával. Palástól a néprajzi gyűjteményen kívül a Nagy-portán berendezett tájházat, Peröcsényből talán a vidék legfiatalabb néprajzi gyűjtőjének, Pásztor Csabának 2007-ben tájházba került gyűjteményét, Százdrol a néprajzi gyűjteményt, Szetéről a falumúzeumot, Vámos-

mikoláról a tájházat, s végül Zsélyről a Helytörténeti és Néprajzi Múzeumot ismerteti szerzőnk.

Mit láthatnak az érdeklődő látogatók Csáky Károly által „múltunk örökeinek” is nevezett kiállítóhelyeken? A gyűjtemények leginkább háromosztatú parasztházban – tisztaszoba (elsőház), pítvar gyakran füstös konyhával és hátsóház – kaptak helyet. A lakóépület folytatásaként kamra, esetleg istálló és egyéb gazdasági, valamint állattartást szolgáló építmények találhatók. A helyiségeket igyekeznek mindenhol funkciójuknak megfelelő eredeti bútorokkal, berendezésekkel, vetett ágygal, ágyneművel, a helyi viselet darabjaival, a mindennapok és az ünnepek életvitelének nélkülözhetetlen eszközeivel, a vallásos népelet kegytárgyaival, a tárolás, sütés-főzés és háziipar kellékeivel, a földművelés, állattartás felszerelésével ellátni. A látogató számára kitárul a múlt, a modernkor embere elgondolkodhat azon, hogy eleinek a megélhetésért milyen küzdelmekkel terhes napi vívódást kellett folytatnia, s ma mégis bensőségesnek, meghittnek tűnik ez az életmód.

Misem bizonyítja jobban a bemutatott településeken élők hagyományörzés iránti elkötelezettségét, a múlt, a népi kultúra értékeinek megbecsülését, mint az a tény, hogy a 23 néprajzi gyűjtemény közül 16 az ezredforduló után jött létre! S vajon ez a hagyományörzés átörökíthető-e a XXI. században felnövekvő generációk részére? Az Ipoly jobb partján erre is akad jó példa. Az Ipolyszakállosi Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskolában ugyanis már harmadik alkalommal rendezték meg 2011-ben a Szivárvány projekt elnevezésű versenyt, melyen számítógépes bemutatókkal (power point) lehet részt venni. Első évben még csak a helyi tanulók, idén már hat iskola diákjai versenyeztek a határ mindkét oldaláról. S a kisdíjak körében kedvelt, népszerű téma a régi ruhaviselet, régi tárgyak, a település tájházának, szakrális emlékeinek vagy az Ipoly-menti Palócföld hagyományos életmódjának, kultúrájának bemutatása. Ilyen témájú, díjazott pályamunkákat a két utóbbi versenyen a helyi, az ipolyi és a vámosmikolai iskola kis „néprajzosa” is készítettek.

Csáky Károly néprajzi munkásságának tanulmányozása, értékelése közben felvetődik a gondolat, hogy a határainkon belül művelt néprajzkutatás, könyvkiadás bizony mostohán kezeli az Alsó-Ipolyméntét. Utóljára 1977-ben Ivai Nándor szerkesztésében látott napvilágot a vidékről néprajzi monográfia *Börzsöny néprajza* címmel. A *Börzsönyvidék* kötetei az 1990-es években meg történeti és néprajzi tanulmányokkal jelentek meg, az elmúlt évtizedben – kétségbe nem vonva szükségességüket – földtani és gombászati tanulmányokkal. Az Ipolyméntének, mint Magyarország és Szlovákia területén fekvő történeti-néprajzi tájnak – elsősorban Balassagyarmattól az Ipoly torkolatig – a kutatása leginkább szerzőnk munkásságának érdeme, az eredmények közkinccsé tétele pedig a Szlovákiában működő magyar nyelvű kiadóké. Tegye borúlátásunkat derűsebbé az a tudat, hogy Csáky Károly könyveit határainkon belül is terjesztik, forgalmazzák.

Koczó József

Honismereti évfordulónaptár, 2012.

Adattárunkban az egyes évfordulók a hónapok és napok sorrendjében s azon belül időrendben találhatók az alábbiak szerint: nap, születés (x) vagy halálozás (†) egyezményes jele, év. A csak évhez köthető események összeállításunk élén, a napra nem datálhatóak az adott hónap elején olvashatóak.

- x 1487. Szapolyai János (Szepesváralja) erdélyi vajda, magyar király († Szászsebes, 1540. július 22.)
- x 1662. Petróczy Kata Szidónia (Kaszavár) költő († Beregszentmiklós, 1708. október 21.)
- x 1787. Fillinger Lipót (Győr) teológus, egy.tanár, MTA lev.tagja († Pest, 1844. december 7.)
- x 1787. Forgó György (Tószeg) könyvkiadó, mecénás, orvos, MTA lev.tagja († Lovrin, 1835. július 17.)

JANUÁR

- 3. x 1937. Gazdáné Olosz Ella (Keresztvár) textilművész († Kovácsna, 1993. február 7.)
- 9. x 1912. Sziklay László (Kassa) irodalomtörténész, c. egy. tanár, irod. tud. dokt. († Bp., 1987. június 15.)
- 11. x 1812. Szathmáry Pap Károly (Kolozsvár) fényképész, festőművész, grafikus († Bukarest, 1887. június 3.)
- 11. x 1837. Bunyitay Vince (Sátoraljaújhely) egyháztörténész, kat. püspök, MTA lev.tagja († Nagyvárad, 1915. március 26.)
- 19. x 1812. Wenzel Gusztáv (Lukau [Németország]) történész, egy. tanár, MTA r. tagja († Bp., 1891. november 23.)
- 20. † 1987. Mócsy András (Bp.) ókortörténész, régész, egy. tanár, törtud. dokt., MTA r. tagja (x Bp., 1929. május 15.)
- 21. † 1987. Dénes Zsófia (Bp.) író, szerkesztő, újságíró (x Bp., 1885. január 14.)
- 23. † 1662. Kemény János (Nagyszőlős) erdélyi fejedelem (x Bükkös, 1607. december 14.)
- 23. x 1887. Kállay Miklós (Nyíregyháza) miniszterelnök († New York, 1967. január 14.)
- 29. x 1887. Vásáry István (Debrecen) jogász, Debrecen polgármestere, pénzügymin. († Debrecen, 1955. augusztus 25.)
- 31. x 1837. Tolnai Lajos (Győrköny) író, költő, szerkesztő († Bp., 1902. március 19.)

FEBRUÁR

- 2. † 1987. Kardos László (Bp.) irodalomtörténész, kritikus, műfordító, szerkesztő, egy.tanár, irod. tud. dokt., MTA r. tagja (x Debrecen, 1898. augusztus 17.)
- 3. x 1837. Széchenyi Béla (Pest) geográfus, utazó, MTA ig. és t. tagja († Bp., 1918. december 12.)
- 8. x 1862. Ferenczy Károly (Bécs) festőművész († Bp., 1917. március 18.)
- 9. † 1987. Gazdag Erzsébet (Bp.) író, költő (x Bp., 1912. november 14.)

- 10. x 1912. Darvas József (Orosháza) író, népműv. min. (1953/56), M. Írók Szöv. eln. (1951/54; 1959/71) († Bp., 1973. december 3.)
- 13. x 1887. Csáth Géza (Szabadka) író, orvos, zenekritikus († Szabadka mellett, 1919. szeptember 11.)
- 21. † 1987. Zsigray Julianna (Kiskunhalas) író, költő (x Törökszentmiklós, 1903. február 15.)
- 22. x 1712. Bod Péter (Felsőcsernáton) egyház- és irodalomtörténész, ref.lelkész († Magyarigen, 1769. március 2.)
- 22. x 1912. Györfy István (Bp.) orvostörténész, szemész († Bp., 1999. november 29.)
- 25. x 1937. Zsivótzky Gyula (Bp.) olimp. bajnok kalapácsvető, sportvezető († Bp., 2007. szeptember 29.)

MÁRCIUS

- 3. † 1987. Szabó T. Attila (Kolozsvár) etnográfus, irodalomtörténész, levéltáros, művelődéstörténész, nyelvész, nyelvtud.dokt., MTA t.tagja (x Fehéregyháza, 1906. január 12.)
- 5. x 1887. Fodor Ferenc (Tenke) geográfus, térképtörténész, egy.tanár († Bp., 1962. május 23.)
- 6. x 1887. Holló László (Kiskunfélegyháza) festőművész, grafikus († Debrecen, 1976. augusztus 14.)
- 10. x 1912. Szigethy Attila (Kapurvár) erdőmérnök, forr. és szabadságharc mártíra (1956), Dunántúli Nemz.Tanács eln. (1956) († Győr, 1957. augusztus 12.)
- 12. † 1937. Hubay Jenő (Bp.) hegedűművész, zeneszerző, MTA t.tagja (x Pest, 1858. szeptember 15.)
- 12. † 1962. Kunffy Lajos (Kaposvár) festőművész (x Orci, 1869. október 2.)
- 15. 1937. Budapest megalakul a Márciusi Front
- 19. † 1637. Pázmány Péter (Pozsony) bíboros, esztergomi érsek (x Nagyvárad, 1570. október 4.)
- 21. x 1887. Kassák Lajos (Érsekújvár) festőművész, író, költő, művészettörténész († Bp., 1967. július 22.)
- 26. x 1912. Thurzó Gábor (Bp.) dramaturg, író, kritikus, műfordító († Bp., 1979. február 7.)
- 27. † 1912. Földváry Tibor (Bp.) Európa-bajnok műkorcsolyázó, magyar sport első Európa-bajnoka, modern műkorcsolyasport és az mo-i parasztsportmozgalom úttörője (x Öttevény, 1863. július 5.)
- 28. † 1962. Holub József (Pécs) jogtörténész, levéltáros, szerkesztő, történész, egy. tanár, MTA r. tagja (x Alsókubin, 1885. április 4.)
- 29. † 1612. Szamosközy István (Gyulafehérvár) történetíró (x Kolozsvár, 1570)
- 30. x 1787. Czinár Mór Pál (Szokolca) bencés szerzetes, egyháztörténész, MTA lev. tagja († Pannonhalma, 1875. február 10.)
- 30. † 1937. Wlassics Gyula (Bp.) művelődéspolitikus, egy. tanár, MTA r.tagja, vallás/ közokt. min.

(1895–1903) (x Zalaegerszeg, 1852. március 17.)

31. 1387. Zsigmondot Székesfehérvárott királlyá koronázzák

ÁPRILIS

1. x 1812. Prónay Gábor (Besztercebánya) jogász, kérésztész, MTA lev. tagja († Firenze, 1875. április 1.)
2. † 1937. Tormay Cécile (Mátraháza) író, műfordító, szerkesztő (x Bp., 1875. október 8.)
5. x 1912. Örkény István (Bp.) dramaturg, író († Bp., 1979. június 24.)
6. x 1912. Szántó Tibor (Kispest) grafikus, tipográfus, főisk. tanár († Bp., 2001. május 5.)
6. † 1937. Juhász Gyula (Szeged) költő, újságíró (x Szeged, 1883. április 4.)
6. † 1962. Turóczi-Trostler József (Bp.) irodalomtörténész, műfordító, egy. tanár, MTA ig. és r. tagja (x Moskóc, 1888. október 1.)
8. † 1737. Amade Antal (Felbár) költő (x Hédervár, 1676. augusztus 1.)
14. † 1937. Ernst Lajos (Bp.) muzeológus, műgyűjtő, művészettörténész (x Pest, 1872. április 29.)
17. x 1812. Engeszer Mátyás (Bonyhád) karnagy, zeneszerző († Bp., 1885. április 19.)
19. x 1862. Balla Vilmos (Pest közgazdász, újságíró († Bp., 1934. január 3.)
24. † 1912. Borovszky Samu (Bp.) történész, MTA lev. tagja (x Bácsordas, 1860. október 25.)
25. † 1687. Kájoni János (Szárhegy) ferences szerzetes, orgonaművész, zeneszerző (x Jegyenye, 1629)

MÁJUS

3. † 1612. Beythe István (Németújvár) botanikus, ref. püspök (x Kő [Baranya vm.], 1532)
6. 1912. Megnyitják a tatolcai tavasbarlangot
9. x 1912. Ottlik Géza (Bp.) író, műfordító († Bp., 1990. október 9.)
10. 1887. Megalakult a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület Kresz Géza kezdeményezésére
18. x 1937. Lászlóffy Aladár (Torda) író, költő, műfordító, szerkesztő († Bp., 2009. április 19.)
22. † 1937. Balázs Ferenc (Torda) író, költő, szociológus, unit.lelkész (x Kolozsvár, 1901. október 24.)
23. † 1962. Fodor Ferenc (Bp.) geográfus, térképtörténész, egy.tanár (x Tenke, 1887. március 5.)
24. † 1987. Ligeti Lajos (Bp.) nyelvész, orientalista, egy. tanár, MTA r. tagja (x Balassagyarmat, 1902. október 28.)
25. † 1962. Ádám Zsigmond (Bp.) pedagógus, mo-i gyermekvárosok egyik szervezője (x Egyek, 1906. június 19.)

JÚNIUS

2. † 1562. Nádasdy Tamás (Egervár) nádor, országbíró (x Buda, 1498)
3. † 1987. Molnár István (Bp.) koreográfus, néptáncos, táncművész (x Kolozsvár, 1908. szeptember 17.)

4. x 1862. Katona Lajos (Vác) etnográfus, költő, egy. tanár, MTA lev. tagja († Bp., 1910. augusztus 3.)
5. † 1912. Cholnoky Viktor (Bp.) író, műfordító, szerkesztő, újságíró (x Veszprém, 1868. december 23.)
5. x 1912. Szabó Zoltán (Bp.) író, szociográfus, újságíró († Vannes [Franciaország], 1984. augusztus 19.)
7. x 1862. Lénárd Fülöp (Pozsony) Nobel-díjas fizikus, egy. tanár, MTA lev. és t. tagja († Messelhausen [Németország], 1947. május 20.)
19. x 1862. Dedek Crescens Lajos (Nyitra) kanonok, könyvtáros, történész, MTA lev. tagja († Esztergom, 1933. szeptember 12.)
22. † 1987. Dercsényi Dezső (Bp.) művészettörténész, c. egy. tanár, műv. tört. dokt. (x Vác, 1910. július 17.)
25. x 1887. Karinyth Frigyes (Bp.) író, költő, kritikus, műfordító († Siófok, 1938. augusztus 29.)
30. x 1912. Fasang Árpád (Krakkó) karnagy, zenepedagógus († Bp., 2001. március 12.)
30. x 1912. Lipták Gábor (Bp.) író, művelődéstörténész, újságíró († Balatonfüred, 1985. május 29.)

JÚLIUS

5. x 1837. Zichy Jenő (Sárszentmihály) Ázsia-kutató, jogász, politikus, MTA t. tagja († Merano [Olaszország], 1906. december 26.)
6. 1437. Kolozsmonostori egyezmény a parasztok és a nemesek között
7. 1912. Törvény a pozsonyi és a debreceni tudományegyetem alapításáról
17. x 1912. Kovács Pál (Debrecen) hatszoros olimpiai és kilencszeres világ bajnok kardvívó († Bp., 1995. július 8.)
26. x 1762. Kelemen László (Kecskemét) műfordító, színész, színgazgató († Csanádpalota, 1814. december 24.)
29. † 1937. Tolnai Vilmos (Sopron) filológus, irodalomtörténész, MTA r. tagja (x Pozsony, 1870. július 24.)
31. † 1937. Zala György (Bp.) szobrász (x Alsólendva, 1858. április 16.)

AUGUSZTUS

7. x 1912. Csenki Imre (Püspökladány) karnagy, népzene-kutató, zeneszerző († Bp., 1998. július 15.)
12. † 1987. Szombathy Viktor (Bp.) író, műfordító, szerkesztő, újságíró (x Rimaszombat, 1902. április 8.)
15. x 1862. Szabó József (Serke) egyháztörténész, irodalomtörténész, ref. lelkész († Cegléd, 1944. október 19.)
16. † 1762. Padányi Bíró Márton (Veszprém) író, kat. püspök (x Padány, 1693. április 15.)
16. † 1962. Wlassics Gyula (Bp.) író, jogász, költő, művelődéspolitikus, vallás/ közokt. h. államtitk. (1925/44) (x Bp., 1884. november 19.)
20. † 1912. Samassa József (Eger) bíboros, egri érsek, műgyűjtő, MTA ig. tagja (x Aranyosmarót, 1828. szeptember 30.)

22. 1837. Megnyílt a Pesti Magyar Színház, későbbi nevén a Nemzeti Színház
27. x 1812. Szemere Bertalan (Vatta) miniszterelnök († Pest, 1869. január 18.)
27. † 1862. Egyed Antal (Dunaföldvár) kat.plébános, költő, műfordító, MTA lev. tagja (x Székesfehérvár, 1779. június 13.)

SZEPTEMBER

- † 1587. Laskai Csókás Péter (Gyulafehérvár) énekszerző, filozófus, ref. lelkész, teológus (x Laskó, 1550 kör.)
1. † 1962. Bulla Béla (Bp.) geográfus, geológus, egy. tanár, MTA r. tagja (x Keszthely, 1906. szeptember 22.)
2. † 1912. Török Aurél (Genf) antropológus, orvos, egy. tanár, MTA lev. tagja (x Pozsony, 1842. február 13.)
4. x 1837. Szeremlei Sámuel (Gelej) ref. lelkész, történész, MTA lev. tagja (x Hódmezővásárhely, 1924. november 20.)
13. x 1662. Baththyány Ádám (Bécs) főpohárnokmester, országbíró († Bécs, 1703. augusztus 26.)
16. 1437. Erdély három rendi nemzete (magyar, szász, székely) Kápolnán unióra lép
21. † 1937. Munkácsi Bernát (Bp.) etnográfus, nyelvész, MTA r. tagja (x Nagyvárad, 1860. március 12.)
22. x 1912. Dudás József (Marosvásárhely) forr. és szabadságharc mártírja (1956) († Bp., 1957. január 19.)
23. † 1812. Rájnis József (Keszthely) író, jezsuita szerzetes, költő, műfordító (x Kőszeg, 1741. június 4.)
27. 1987. Lakitelken megtartja alakuló gyűlését a Magyar Demokrata Fórum (MDF)

OKTÓBER

7. x 1912. Tátrai Vilmos (Kispest) hegedűművész, egy. tanár († Bp., 1999. február 2.)
10. x 1812. Garay János (Szekszárd) író, költő, kritikus, szerkesztő († Pest, 1853. november 5.)
13. x 1812. Hornyik János (Kecskemét) levéltáros, történész, MTA lev. tagja († Kecskemét, 1885. október 8.)
16. x 1512. Huszár Gál (?) nyomdász, ref. püspök († Pápa, 1575. október 23.)
16. 1862. Preysz Mór bemutatja a később „pasztörözés” néven ismert vizsgálatainak eredményét
21. x 1912. Solti György (Bp.) karmester, zongoraművész († Antibes [Franciaország], 1997. szeptember 5.)
23. † 1862. Teleki Blanka (Párizs) m. nőnevelés egyik úttörője (x Kővárhosszúfalu, 1806. július 5.)
26. † 1987. Király Iván (Bp.) ornitológus, „magyar ornitológusok nesztora” (x Bogoszló, 1894. október 3.)
28. x 1812. Tóth Ágoston Rafael (Marcali) hadmérnök, térképész, MTA lev. tagja († Graz, 1889. június 9.)
30. x 1912. Boldizsár Iván (Bp.) író, újságíró († Bp., 1988. december 22.)

31. x 1912. Szentágothai János (Bp.) anatómus, neurobiológus, egy. tanár, MTA r. tagja, MTA eln. (1976/85) († Bp., 1994. szeptember 8.)

NOVEMBER

2. x 1787. Szalay Imre (Szombathely) filozófus, nyelvész, MTA r. tagja († Veszprém, 1848. szeptember 17.)
3. x 1837. Szilády Áron (Ságvár) műfordító, nyelvész, orientalista, MTA r. tagja († Kiskunhalas, 1922. március 19.)
5. x 1762. Bogdanich Imre Dániel (Verőce) csillagász, geodéta, matematikus († Pest, 1802. január 31.)
12. x 1837. Vidróczki Márton (Mónosbél) betyár († Mátraverebély, 1873. február 8.)
14. x 1887. Áprily Lajos (Brassó) költő, műfordító, MTA lev. tagja († Bp., 1967. augusztus 6.)
14. x 1912. Gazdag Erzi (Bp.) költő († Bp., 1987. február 9.)
15. † 1987. Dömötör Tekla (Bp.) etnográfus, irodalomtörténész, színház-történész, egy. tanár, törttud. dokt. (x Bp., 1914. január 13.)
18. † 1987. Jákó Vera (Bp.) előadóművész, népdalénekes (x Bp., 1934. augusztus 2.)
22. † 1862. Tóth Sándor (Pest) orvos, zoológus, MTA lev. tagja (x Debrecen, 1828. február 16.)
26. x 1862. Stein Aurél (Pest) nyelvész, orientalista, régész, MTA t. tagja († Kabul [Afganisztán], 1943. október 26.)
26. † 1987. Rockenbauer Pál (Bp.) filmrendező, szerkesztő, utazó (x Bp., 1933. január 14.)
28. 1887. Megnyílt Budapest első villamosvonala a Nyugati Pályaudvar és a Király u. között
28. † 1937. Pikler Gyula (Ecséd) filozófus, jogász, pszichológus, szociológus, egy. tanár (x Temesvár, 1864. május 21.)
29. x 1912. Balogh István (Debrecen) etnográfus, levéltáros, történész, c. egy. tanár, néprajztud. dokt. († Debrecen, 2007. május 4.)
29. † 1987. Vajkai Aurél (Bp.) etnográfus, író, muzeológus, művelődéstörténész, orvos, egy. tanár, törttud. kand. (x Kolozsvár, 1903. május 14.)
30. † 1937. Bitay Árpád (Gyulafehérvár) irodalomtörténész, műfordító, művelődéstörténész, nyelvész, teológus (x Bp., 1896. július 20.)

DECEMBER

2. † 1962. Biró Vencel (Kolozsvár) piarista szerzetes, történész, egy. tanár, MTA lev. és t. tagja (x Vértessomló, 1885. augusztus 9.)
3. x 1812. Lugossy József (Felsőbánya) nyelvész, orientalista, régész, MTA r. tagja († Debrecen, 1884. március 7.)
3. x 1887. Czapik Gyula (Szeged) egri érsek († Bp., 1956. április 25.)
3. † 1937. József Attila (Balatonszárszó) költő (x Bp., 1905. április 11.)
5. † 1937. Thorma János (Nagybánya) festőművész (x Kiskunhalas, 1870. április 24.)
7. 1962. Sopronban megnyitja kapuit az Erdészeti és Faipari Egyetem
9. † 1437. Zsigmond (Znojmo) magyar király (x Nürnberg, 1368. február 15.)

10. 1937. Szent-Györgyi Albert orvosi Nobel-díjban részesül 18. x 1812. Lányi Károly (Bakabánya) egyháztörténész, MTA lev. tagja († Egbe, 1856. május 23.)
14. † 1437. Budai Nagy Antal (Kolosvár) parasztfelkelés vezetője(1437) (x ?) 28. 1912. A Magyar Cserkész Szövetség megalakulása
15. x 1812. Perczel Miklós (Bonyhád) honvéd ezredes (1848/49), amerikai polgárh. ezredese († Baja, 1904. március 4.) 29. 1937. A magyarországi köolajbányászat megindulása
30. † 1962. Remenyik Zsigmond (Bp.) író, szerkesztő (x Dormánd, 1900. július 19.)

Magyar Biográfiai Index Bt., 2011.

Összeállította: Németh Tibor, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője a „Magyar Életrajzi Kalauz” adatbázis alapján.

A teljes, több mint 3000 tételes anyag az Interneten alábbi címen érhető el 2011. november 15-től:
<http://www.cellbibl.hu>

MAGYAR KULTÚRA NAPJA 2012.

– XVI. pályázat –

1989-től január 22-e a magyar kultúra napja. 1823-ban ezen a napon fejezte be Kölcsey Ferenc nemzeti imánk, a *Himnusz* írását.

A Palóc Társaság jó másfél évtizeddel ezelőtt hirdette meg első alkalommal azt a pályázatot, amelynek célja a magyarságtudat elmélyítése, a szülőföld iránti hűség erősítése, az anyanyelvi képességek fejlesztése és magyar fiataljaink tehetségének kibontakoztatása. 2012-ben tehát 16. alkalommal hirdetjük meg pályázatunkat.

Kérjük a Felvidéken, Magyarországon és az egész Kárpát-medencében élő magyar fiataljainkat, hogy dolgozataikkal vegyenek részt a pályázaton, gondolataikkal járuljanak hozzá a nemzeti összetartozás eszméjének megszilárdításához és terjesztéséhez.

2012-ben az alábbi témák közül válogathatnak a pályázók:

1. „Itt ringatták bölcsöm...” – Bölcsőhelyem
2. A kincs neve: Édes Anyanyelv – Gondolatok az anyanyelvről
3. „Lángot adok, add tovább!” – Hagyományörzők, hagyományélés napjainkban
4. „Őseinket felhozád Kárpát szent bérére” – Helyünk a Kárpát-medencében
5. „Úgy sarjad a vetés, ha időben vetünk” – A hazaszeretetre nevelésről
6. Bakaruhában – Visszaemlékezések családjunkban
7. Fényképalbum – Családi fényképek nézegetése közben
8. Kihaló mesterségek nyomában – Tényfeltárás, helyzetkép
9. Úton, útfélen – A hazai táj szépségéről, megbecsüléséről
10. „S emberhez illik, hogy legyen joga!” – Az állampolgárságról

A pályázattal kapcsolatos tudnivalók: – a pályázaton az alap (általános) iskolák felső tagozatosai (I. kategória) és a középiskolások (II. kategória) vehetnek részt akár több dolgozattal is; – a dolgozatok terjedelme: az I. kategóriában legkevesebb *egy oldal*, a II. kategóriában legkevesebb *három oldal* (mindkettő 12 pontos, Times New Roman betűtípusú, másfeles sorközü legyen); – a szépen kivitelezett pályamunkák előnyben részesülnek; – a pályamunkák elején fel kell tüntetni a *dolgozatról* nevét, a *dolgozatról* életkorát (hány éves a dolgozat írásakor?), a kategóriát, a dolgozatról lakcímét, villámlevélcímét (e-mail), a település nevét magyarul, ahol az iskola működik, az iskola nevét, amelynek diákja, valamint a felkészítő tanár nevét és villámlevélcímét (e-mail).

A dolgozatokat a urban@palocarsasag.real-net.sk villámlevélcímre kérjük eljuttatni egyszerű doc formátumban, illetve egy példányban hagyományos postai úton (főleg a színes rajzokkal és képekkel illusztrált dolgozatokat) az alábbi címre is:

Palóc Társaság, 991 11 Ipolybalog (Balog nad Ipľom), Kör u. 194.

– a mindkét módon történő küldés beérkezési határideje: **2011. december 20.**

Eredményhirdetés 2012. január 22-én, vasárnap lesz Budapesten.

Mindkét kategória győztesei jutalomban részesülnek. A legjobb pályamunkák megjelentetéséről gondoskodik és a színvonalas dolgozatok megírásához jó felkészülést kíván a

Palóc Társaság

A Magyar Emlékekért a Világban Egyesület rendezvényei

Előadások a Magyar Kultúra Alapítvány Székházában
(Budapest, I. Szentháromság tér 6. Deák terem)

OKTÓBER

5. (szerda) 18.00 óra: **Liszt Ferenc emlékei nyomában (I.) Liszt-emlékhelyek és történetek Pest-Budán.** *Watzkatka Ágnes*, a „Budapesti séták Liszt Ferencel” c. könyv szerzőjének vetített előadása. Meghívott vendégeink: a Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont igazgatója és munkatársai
12. (szerda) 18.00 óra: **Balassa Bálint és a régi magyar költészet születésének emlékestje (III.) Balassa Bálint nyomában a Felvidéken.** *Dr. Prokopp Mária* egyetemi tanár, a Balassa Társaság elnöke és az Egyesület vendégeinek előadása. Előadók: a Balassa szavalóverseny középiskolás nyertesei; *Balassa Zoltán* (Kassa): „Balassa Bálintról mesélnék a kövek”; *Pálmai Árpád* (a Régizene Társaság tagja, tanár): „Balassi énekek” címmel.
19. (szerda) 18.00 óra: **Liszt Ferenc emlékei nyomában (II.) Liszt-emlékhelyek Franciaország, Anglia, Itália és Luxemburg városaiban.** *Messik Miklós és Deák Piroška* (egyesületi tagok) vetített előadása. Az Egyesület foto-dokumentációs tárlata: „Liszt-émlékek Európában” címmel 2011. október 17-től november 1-ig tekinthető meg!

NOVEMBER

2. (szerda) 18.00 óra: **Magyar irodalmi emlékhelyek (III.) Kosztolányi Dezső emlékezete (Emlékek Szabadkától az Üllői útig, Stockholmtól a Krisztinavárosig).** Irodalmi emlékest az író halálának 75. évfordulóján. *Dr. Szörényi László* irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézete igazgatójának előadása, közreműködő művészekkel.
9. (szerda) 18.00 óra: **„Csángó-magyarok Moldvában” Csángó-magyar est a legnagyobb csángó költő, a 100 éve született Lakatos Demeter tiszteletére.** *Csoma Gergely* csángókutató, szobrász, fotós előadása és kiállítása, *Gondos Béla* vetített képeivel. Meghívott vendégeink: a Csángó-Magyar Kulturális Egyesület és a Keresztyszülők Egyesülete
23. (szerda) 18.00 óra: **Nemzetünk évezredes örökségei a Hungarikumok (II.) A huszárság szerepe lovas-kultúránkban. Bercsényi emlékeknél francia földön.** Emlékest *Nagy Kálmán*, egykori előadónk tiszteletére. Az Egyesület tagjainak vetített előadása.

DECEMBER

7. (szerda) 18.00 óra: **Királylányok messze földön (III.) Árpád-házi hercegnők lengyel földön, lengyelek a magyar udvarban.** *Bajcsy Lajos* esperes-plébános, földrajztanár és az egyesületi tagság vetített előadása. Meghívott vendégünk: a *Lengyel Köztársaság nagykövete*
14. (szerda) 18.00 óra: **„Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék”** (Vörösmarty M.) Hazai és külföldi emlékeink tiszteletéről és a közös munka szeretetéről kíván szólni a 10 éves Egyesület tagságának karácsonyi emlékestje, vetített képekkel, az elmúlt éveket „felvillantató” emlékkiállítással, közreműködő művészekkel, fogadással. (A kiállítás december 22-ig látható, a részletes programok külön szórólapon jelennek meg).

MEVE, H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. 1/2 em. 30. Honlap: www.mka.hu/meve
Tel.:(+36-1)201-1982,06-20-476-9718; Fax:(+36-1) 375-1886; email: promeh@hotmail.com

KOLTÓ : LISZT FERENC MELLSZOBRA

Koltón, a magyar kultúrtörténet Petőfi Sándor, Szendrei Juliska és gróf Teleki Sándor által megszentelt helyén kezdeményezés indult, hogy Teleki Sándor európai jelentőségű barátainak megjelenítésével a kastély-múzeum parkjában egy szobor galéria szülessen. Ennek első személye bicentenáriuma

való tekintettel Liszt Ferenc lesz, a bronzszobor felavatására pedig 2011 szeptemberében kerül sor a Koltói Magyar Kulturális Napok keretében.

A szobor alkotója Dinyés László budapesti képzőművész.

A bronzöntés költsége 600 ezer forint, amit közadakozásból kell előteremteni. Kérjük segítsd, segítse a terv megvalósulását pénzadományával! Minden adományozó neve bevésésre kerül a posztamens hátoldalán a nemes terv segítésének örök emlékeként!

Nem mellékesen: ez lesz Erdély első Liszt Ferenc szobra!

★

Az adományokat erre a bankszámlaszámra lehet utalni:

10300002-51100023-51113285, Dinyés Lászlóné, MKB bank.

Kérésre a Koltói Önkormányzat Alapítványa ad elismervényt az adományról.

★

Georg Weikert: *Gróf Hadik András tábornagy képmása*

